

Основи інформаційного права України: Навч. посіб. В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко та ін.; За ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. — К.: Знання, 2004. — 274 с.

Вступ 9

Розділ 1. Інформаційне суспільство та інформаційна цивілізація: поняття, позитивні і негативні сторони 13

- 1.1. Історія (онтологія) розвитку технологій об'єктивного вираження спілкування між людьми 16
- 1.2. Роль інформації в суспільних відносинах на різних історичних етапах розвитку суспільства 18
- 1.3. Поняття та сутність інформатизації 19

Розділ 2. Поняття, зміст та сутність інформаційного права..... 28

- 2.1. Взаємозв'язок інформатики та права в інформаційному суспільстві 28
- 2.2. Концептуальні підходи до формування змісту інформаційного права 30
- 2.3. Система правового регулювання соціальних інформаційних відносин..... 32
- 2.4. Місце інформаційного права в юридичній науці. Міжгалузевий зв'язок інформаційного права 56
- 2.5. Методи інформаційного права 57

Розділ 3. Структура науки і навчальної дисципліни "Інформаційне право" 58

- 3.1. Об'єкт, предмет і система науки і навчальної дисципліни "Інформаційне право" 59
- 3.2. Методологія інформаційного права 60
- 3.3. Зміст та завдання навчальної дисципліни "Інформаційне право" 64

Розділ 4. Вплив правової інформатики на формування права..... 65

- 4.1. Використання здобутків правової інформатики щодо забезпечення правотворчої діяльності 65
- 4.2. Світова електронна мережа правових документів Global Legal Information Network (GLIN)..... 92

Розділ 5. Інформаційна культура як об'єкт інформаційного права 95

- 5.1. Сутність, зміст та трансформація категорії "культура"95
 - 5.1.1. Поняття категорії "культура" 95
 - 5.1.2. Природа культури: філософський аспект її еволюції 98
 - 5.1.3. Методологічні підходи щодо співвідношення категорій "культура", "цивілізація", "суспільство"

та пізнання їх	99
5.1.4. Основні положення теорії культурної еволюції	юз
5.2. Концептуальні підходи до визначення сутності та змісту категорії "е-культура"	108
5.2.1. Сутність інформаційної культури (феноменологічний аспект).....	108
5.2.2. Аспекти інформаційної культури	109
5.2.3. Культура поведінки у сфері інформаційних відносин	110
5.2.4. Культура інформаційних потреб та проблеми реалізації їх	111
5.3. Інформаційно-правова культура як складова інформаційної культури.....	115
5.3.1. Взаємозв'язок інформаційної культури з правовою культурою	115
5.3.2. Формування правосвідомості та інформаційної культури за допомогою права	124
5.4. Роль права у формуванні інформаційної культури.....	128
5.4.1. Сутність правового забезпечення формування інформаційної культури	128
5.4.2. Світові ментальні системи (культури) права	132
5.4.3. Взаємовплив культури права і науково-технічного прогресу	138

Розділ 6. Правове відображення формування державної інформаційної політики в Україні

6.1. Роль органів публічної влади у формуванні державної інформаційної політики	142
6.2. Заходи щодо реалізації державної інформаційної політики для прискорення розвитку інформаційного суспільства в Україні.....	144
<i>Додаткова література до розділу 6.....</i>	<i>155</i>

Розділ 7. Міжнародні аспекти інформаційного права

7.1. Тенденції міжнародного інформаційного права	156
7.1.1. Вплив міжнародного права на формування інформаційного права України.....	156
7.1.2. Принципи міжнародного інформаційного права	158
7.1.3. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційних відносин.....	159
7.1.4. Міжнародні договори в сфері інформаційних правовідносин	162
7.2. Міжнародна діяльність України в галузі захисту інформації	166
7.2.1. Основні положення щодо міжнародної діяльності України в галузі захисту інформації в автоматизованих системах	166
7.2.2. Міжнародний захист технологій.....	167
7.2.3. Міжнародний захист комерційної таємниці	167
7.3. Правове регулювання, охорона та захист інформації за законодавством різних країн	168

7.3.1. Правові підходи щодо регулювання інформаційних правовідносин.....	168
7.3.2. Окремі аспекти правового регулювання суспільних інформаційних відносин у західноєвропейських країнах	170
7.3.3. Інформаційне законодавство Австралії	180
7.3.4. Інформаційне законодавство Росії	182
7.3.5. Інформаційне законодавство Казахстану	187
7.3.6. Інформаційне законодавство США.....	189
7.4. Висновки.....	201
<i>Додаткова література до розділу 7</i>	<i>203</i>

Розділ 8. Інформаційна безпека як об'єкт інформаційного права 213

8.1. Вступ до основ інформаційної безпеки	213
8.2. Елементи формування основ тектології інформаційної безпеки	214
8.2.1. Сутність теорії інформаційної безпеки	215
8.2.2. Напрямки інформаційної безпеки	217
8.2.3. Інститути тектології інформаційної безпеки	218
8.2.4. Інформаційна безпека як функція	219
8.3. Агреговані моделі тектології інформаційної безпеки	221
8.4. Методологічні положення інформаційної безпеки	224
8.5. Людський фактор в організації інформаційної безпеки	226
8.6. Правовий аспект інформаційної безпеки	227
8.6.1. Основні питання правової культури щодо інформаційної безпеки	227
8.6.2. Стан правового регулювання охорони та захисту інформації	229

Розділ О. Безпека в інформаційному суспільстві через нові парадигми науки кримінального права 232

9.1. Завдання і проблеми кримінального законодавства в умовах формування інформаційного суспільства	233
9.2. Категорія "безпека" як провідний чинник родового об'єкта кримінального права	235
9.3. Спосіб (засіб, метод, технологія) вчинення злочину як елемент об'єктивної сторони у кримінальному законодавстві.....	238
<i>Додаткова література до розділу 9</i>	<i>242</i>

Висновки.....	243
Навчально-тематичний план з курсу "Інформаційне право"	256
Зміст програми за темами	258
Література	268

ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

За редакцією
доктора економічних наук М.Я. Швеця, доктора
юридичних наук Р.А. Калюжного, доктора
економічних наук П.В. Мельника

*Рекомендовано Міністерством освіти і
науки України*

Київ
“Ф
ЗНОІІНА •
2004

УДК 002.6+342.7+35.078(477)(075.8)
ББК 67я73 О-72

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист № 14/18.2-902 від 26 травня 2003р.)

Автори: дослідники Науково-дослідного центру правової інформатики Академії правових наук України та Академії державної податкової служби України: *В.Д. Гавловський* — кандидат юридичних наук (розд. 4, 6, 8, висновки); *В.В. Гриценко* — кандидат юридичних наук, доцент (розд. 2, 7, висновки); *В.С. Цимбалюк* — кандидат юридичних наук (вступ, розд. 1,2,3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, висновки); *В.М. Бриш-ко* — академік Української академії оригінальних ідей (розд. 6); *В.М. Попович* — доктор юридичних наук (розд. 5, 9, висновки); *М.Я. Швець* — доктор економічних наук (розд. 4); *С.П. Риппа* — доктор економічних наук, професор (розд. 3)

Рецензенти:

А.М. Колодій — доктор юридичних наук, начальник кафедри, професор Національної академії внутрішніх справ України;

В.К. Шкарупа — доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри Академії державної податкової служби України;

С.М. Даниляк — доктор технічних наук, заступник завідувача відділу Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України;

А.П. Тузов — доктор юридичних наук, професор, декан факультету права Національного технічного університету України "КПІ"

Основи інформаційного права України: Навч. посіб. / О-72 В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко та ін.; За ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. — К.: Знання, 2004. — 274 с. ISBN 966-8148-30-4

Це перший в Україні навчальний посібник з курсу "Інформаційне право". У посібнику розкриваються зміст, сутність та найважливіші особливості нового для нашої країни соціально-юридичного феномену — інформаційного права. Наводяться визначення основних понять та категорій. Висвітлюються базові принципи правового регулювання суспільних відносин в умовах формування інформаційного суспільства.

Посібник розрахований насамперед на студентів, слухачів, курсантів вищих навчальних закладів. Книга буде корисною також викладачам, державним службовцям, правознавцям-практикам, працівникам органів державної влади та місцевого самоврядування, всім, кого цікавлять інформаційні правовідносини, інформаційна культура та інформаційна безпека як складові інформаційної політики України.

УДК 002.6+342.7+35.078(477X075.8)

ТІТТГ Р7ст74

© В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко та ін. автори, 2004 © Видавництво "Знання", 2004

ISBN 966-8148-30-4

ЗМІСТ

Вступ	9
Розділ 1. Інформаційне суспільство та інформаційна цивілізація: поняття, позитивні і негативні сторони	13
1.1. Історія (онтологія) розвитку технологій об'єктивного вираження спілкування між людьми	16
1.2. Роль інформації в суспільних відносинах на різних історичних етапах розвитку суспільства	18
1.3. Поняття та сутність інформатизації	19
Розділ 2. Поняття, зміст та сутність інформаційного права.....	28
2.1. Взаємозв'язок інформатики та права в інформаційному суспільстві	28
2.2. Концептуальні підходи до формування змісту інформаційного права	30

- 2.3. Система правового регулювання соціальних інформаційних відносин..... 32
- 2.4. Місце інформаційного права в юридичній науці. Міжгалузевий зв'язок інформаційного права 56
- 2.5. Методи інформаційного права 57

Розділ 3. Структура науки і навчальної дисципліни "Інформаційне право" 58

- 3.1. Об'єкт, предмет і система науки і навчальної дисципліни "Інформаційне право" 59
- 3.2. Методологія інформаційного права 60
- 3.3. Зміст та завдання навчальної дисципліни "Інформаційне право" 64

Розділ 4. Вплив правової інформатики на формування права..... 65

- 4.1. Використання здобутків правової інформатики щодо забезпечення правотворчої діяльності 65
- 4.2. Світова електронна мережа правових документів Global Legal Information Network (GLIN)..... 92

Розділ 5. Інформаційна культура як об'єкт інформаційного права 95

- 5.1. Сутність, зміст та трансформація категорії "культура"95
 - 5.1.1. Поняття категорії "культура" 95
 - 5.1.2. Природа культури: філософський аспект її еволюції 98
 - 5.1.3. Методологічні підходи щодо співвідношення категорій "культура", "цивілізація", "суспільство" та пізнання їх 99
 - 5.1.4. Основні положення теорії культурної еволюції ЮЗ

- 5.2. Концептуальні підходи до визначення сутності та змісту категорії "е-культура" 108
 - 5.2.1. Сутність інформаційної культури (феноменологічний аспект)..... 108
 - 5.2.2. Аспекти інформаційної культури 109
 - 5.2.3. Культура поведінки у сфері інформаційних відносин 110
 - 5.2.4. Культура інформаційних потреб та проблеми реалізації їх 111
- 5.3. Інформаційно-правова культура як складова інформаційної культури..... 115
 - 5.3.1. Взаємозв'язок інформаційної культури з правовою культурою 115
 - 5.3.2. Формування правосвідомості та інформаційної культури за допомогою права 124
- 5.4. Роль права у формуванні інформаційної культури..... 128
 - 5.4.1. Сутність правового забезпечення формування інформаційної культури 128
 - 5.4.2. Світові ментальні системи (культури) права 132
 - 5.4.3. Взаємовплив культури права і науково-технічного прогресу 138

Розділ 6. Правове відображення формування державної інформаційної політики в Україні 142

- 6.1. Роль органів публічної влади у формуванні державної інформаційної політики 142
 - 6.2. Заходи щодо реалізації державної інформаційної політики для прискорення розвитку інформаційного суспільства в Україні..... 144
- Додаткова література до розділу 6..... 155*

Розділ 7. Міжнародні аспекти інформаційного права 156

- 7.1. Тенденції міжнародного інформаційного права 156

7.1.1. Вплив міжнародного права на формування інформаційного права України.....	156
7.1.2. Принципи міжнародного інформаційного права	158
7.1.3. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційних відносин.....	159
7.1.4. Міжнародні договори в сфері інформаційних правовідносин	162
7.2. Міжнародна діяльність України в галузі захисту інформації	166
7.2.1. Основні положення щодо міжнародної діяльності України в галузі захисту інформації в автоматизованих системах	166
7.2.2. Міжнародний захист технологій.....	167
7.2.3. Міжнародний захист комерційної таємниці	167
7.3. Правове регулювання, охорона та захист інформації за законодавством різних країн	168
7.3.1. Правові підходи щодо регулювання інформаційних правовідносин.....	168
7.3.2. Окремі аспекти правового регулювання суспільних інформаційних відносин у західноєвропейських країнах	170
7.3.3. Інформаційне законодавство Австралії	180
7.3.4. Інформаційне законодавство Росії	182
7.3.5. Інформаційне законодавство Казахстану	187
7.3.6. Інформаційне законодавство СІЛА.....	189
7.4. Висновки.....	201
<i>Додаткова література до розділу 7</i>	<i>203</i>
Розділ 8. Інформаційна безпека як об'єкт інформаційного права	213
8.1. Вступ до основ інформаційної безпеки	213
8.2. Елементи формування основ тектології інформаційної безпеки	214
8.2.1. Сутність теорії інформаційної безпеки	215

8.2.2. Напрямки інформаційної безпеки	217
8.2.3. Інститути тектології інформаційної безпеки	218
8.2.4. Інформаційна безпека як функція	219
8.3. Агреговані моделі тектології інформаційної безпеки	221
8.4. Методологічні положення інформаційної безпеки	224
8.5. Людський фактор в організації інформаційної безпеки	226
8.6. Правовий аспект інформаційної безпеки	227
8.6.1. Основні питання правової культури щодо інформаційної безпеки	227
8.6.2. Стан правового регулювання охорони та захисту інформації	229
Розділ О. Безпека в інформаційному суспільстві через нові парадигми науки кримінального права	232
9.1. Завдання і проблеми кримінального законодавства в умовах формування інформаційного суспільства	233
9.2. Категорія "безпека" як провідний чинник родового об'єкта кримінального права	235
9.3. Спосіб (засіб, метод, технологія) вчинення злочину як елемент об'єктивної сторони у кримінальному законодавстві.....	238
<i>Додаткова література до розділу 9</i>	<i>242</i>
Висновки.....	243
Навчально-тематичний план з курсу "Інформаційне право"	256
Зміст програми за темами	258
Література	268

ВСТУП

Сучасний рівень планетарної цивілізації визначається стрімким зростанням ролі інформації в суспільних відносинах. Каталізатором у цьому процесі є можливості засобів комунікації між людьми на основі досягнень науково-технічного прогресу (НТП), що постійно зростають. Важко уявити сьогоднішнє суспільство без радіо, телебачення, телефону, телексу, телеграфу, комп'ютерних мереж тощо

Останнім часом спостерігається тенденція до інтеграції названих засобів інформації в нових здобутках НТП, у галузі інформатики — комп'ютерній техніці та заснованих на ній новітніх інформаційних технологіях. Ці технології дають можливість забезпечити миттєву передачу інформації на великі відстані в глобальному масштабі. Завдяки цьому виникає можливість миттєво і щодо широкого кола осіб здійснювати вплив на суспільні відносини.

У сучасному суспільствознавстві (соціології, соціальній філософії, теорії управління соціальними системами тощо) активно проводиться теоретичне обґрунтування такого системоутворюючого суспільного явища, як інформатизація.

Провідне місце в інформатизації посідає комп'ютеризація — впровадження електронно-обчислювальної техніки і базованих на ній інформаційних технологій у різні сфери суспільного життя: економіку, соціальне управління, господарську діяльність тощо.

У зв'язку із зазначеним у зарубіжній та вітчизняній літературі все частіше вживають означені категорії "інформаційне суспільство", "інформаційна цивілізація", "кіберпростір", "комп'ютерний інформаційний світ" тощо. У різних інтерпретаціях, у різних авторів сутність названих категорій зводиться до пояснення впливу і ролі інформації як продукту праці, одного з провідних рушійних факторів соціального життя, що інтенсифікується через вплив сучасних технологій.

З метою упорядкування суспільних відносин, пов'язаних з інформацією, їх суспільнокорисної спрямованості, а також подолання наявних і можливих негативних соціальних явищ відповідно формуються суспільні норми поведінки сторін цих відносин.

У міру розвитку соціальних інформаційних відносин збільшується кількість норм регулювання їх та зростає вплив на різні рівні суспільства: людину, окремі спільноти, державу, суспільство в цілому. За певних обставин ці норми набувають соціальної значущості та переходять у статус публічного, державного права. Набуваючи глобального поширення, публічні норми окремих країн через транскордонні інституції отримують статус міжнародних норм.

Сьогодні в Україні настав час формування нового публічно-правового та наукового юридичного феномену — інформаційного права. Об'єктивність і закономірність його існування активно обґрунтовуються в дискусіях, теоріях юридичної науки. Аналогічна тенденція спостерігається також в інших країнах.

Зокрема, слід зазначити активне формування інформаційного права у наших близьких сусідів — у Російській

Федерації. Там інформаційне право вже введено в номенклатуру юридичних наук та навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах для підготовки фахівців різної спеціалізації, зокрема технічної та юридичної. Це сприяло підготовці низки навчальних посібників, монографій, підручників. Серед них можна виділити такі масові видання: *Копылов В. А.* Информационное право: Учеб. пособие. — М.: Юристъ, 1997. — 472 с.; *Копылов В. А.* Информационное право: Учебник. — М.: Юристъ, 2002. — 512 с.; *Россо-лов М. М.* Информационное право: Учеб. пособие. — М.: Юристъ, 1999. — 400 с.

Окремі аспекти та провідні інститути інформаційного права розкрито в працях інших російських дослідників: *Агапон А. Б.* Основы государственного управления в сфере информатизации в Российской Федерации. — М.: Юристъ, 1997. — 344 с.; *Гаврилов О. А.* Курс правовой информатики: Учеб. для вузов. — М.: НОРМА-М, 2000. — 432 с.

В українському національному праві системоутворюючим фактором і поштовхом до виникнення і формування інформаційного права як інституції публічного (державного) права можна вважати прийнятий 2 жовтня 1992 р. Закон України "Про інформацію".

Подальший розвиток регулювання інформаційних відносин у публічному (державному) праві набув відображення в прийнятих нових законах України.

Сучасну систему законодавства України про соціальні інформаційні відносини утворюють: основа — Конституція України; закони України: "Про інформацію", "Про державну таємницю", "Про науково-технічну інформацію", "Про телебачення і радіомовлення", "Про державну статистику", "Про авторське право і суміжні права", "Про захист інформації в автоматизованих системах", "Про Національну програму інформатизації" та інші законодавчі акти щодо окремих галузей, суспільних відносин; міжнародні договори, ратифіковані Україною. Розвиток цього законе-

давства в основному відповідає принципам і нормам міжнародного права.

Мета навчального посібника "Інформаційне право" полягає в тому, щоб допомогти тим, хто її вивчає, зорієнтуватися в новаціях юридичної науки, практики і теорії щодо правового регулювання суспільних інформаційних відносин в Україні.

Завдання навчального курсу:

1. Теоретичне визначення в основах системи правового регулювання соціальних інформаційних відносин.
2. Визначення в понятійному апараті та природі інформаційного права його зв'язку з іншими традиційними інститутами і галузями права.
3. Формування у студентів навичок щодо застосування норм інформаційного права у майбутній практичній діяльності.

Концепція навчального курсу ґрунтується на науковій доктрині, згідно з якою виокремлюється як система права міжгалузевий комплексний інститут у традиційних галузях публічного права України: конституційного, адміністративного, цивільного, трудового та кримінального.

Структуру навчального курсу "Інформаційне право" визначено в змісті програми, що покладена в основу тематичного плану.

У пропонованій роботі висвітлюються теоретичні погляди авторів щодо сутності інформаційного права та інформаційного законодавства як соціальної та юридичної категорії, структури його як науки та навчальної дисципліни.

Розділ 1

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ІНФОРМАЦІЙНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ: ПОНЯТТЯ, ПОЗИТИВНІ І НЕГАТИВНІ СТОРОНИ

У засобах масової інформації, науковій літературі часто вживають поняття "інформаційне суспільство" та "глобальна інформаційна цивілізація". Через ці категорії розкривають сутність сучасного розвитку конкретного суспільства, країни чи світової цивілізації. Що таке інформаційна цивілізація? Як опорні визначення (аксіоми) пропонуються такі.

Глобальна інформаційна цивілізація — це рівень розвитку глобального суспільства (світового співтовариства), що визначається зростанням ролі інформації як продукту соціальної діяльності людей, за якісними характеристиками якої вимірюється рівень загальної культури суспільства щодо здатності виробляти, сприймати і раціонально застосовувати відомості, дані, знання для потреб життєдіяльності.

Локальна (регіональна) інформаційна цивілізація — це рівень розвитку суспільства в окремих регіонах (на конти-

нентах, в окремих країнах), що визначається зростанням ролі інформації як продукту соціальної діяльності людей, за якісними характеристиками якої вимірюється рівень загальної культури суспільства щодо здатності виробляти, сприймати і раціонально застосовувати відомості, дані, знання для потреб життєдіяльності.

Серед локальних інформаційних цивілізацій сьогодні можна назвати такі: найбільш розвинута інформаційна цивілізація — США; менш розвинута — країни Західної Європи, Азія (Індія, Китай та ін.); малорозвинута — Африка, Латинська Америка, Східна Європа. Межа XX і XXI століть ознаменувалася переходом світової цивілізації від індустріального до інформаційного суспільства. У 1993 р. Комісія Європейського Союзу офіційно проголосила поступ Європи до **інформаційного суспільства** — *суспільства, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку*¹.

Серед **позитивних здобутків сучасної інформаційної цивілізації** можна визначити такі:

- зростання можливості швидко здійснювати інформаційні зв'язки на великих відстанях, у тому числі між континентами;
- зростання можливості швидко, у великому обсязі сприймати та обробляти, зберігати інформацію на компактних (малогабаритних) технічних засобах;
- об'єднання різних технологій комунікації: теле-, радіо- та обчислювальної техніки.

¹ Європа на шляху до інформаційного суспільства // Матеріали Європейської Комісії 1994—1995 рр. — К.: Держкомзв'язку та інформатизації України, 2000. — С. 3.

Водночас ці позитивні соціальні явища супроводжуються негативними, серед яких:

- зростання можливості швидкого перехоплення, витоку, перекручення, знищення інформації;
- використання технічних засобів і технологій інформації в антисоціальній діяльності:
 - а) воєнній;
 - б) політичній;
 - в) економічній.

Як узагальнення щодо негативного прояву інформаційного суспільства можна зазначити, що створюється загроза інформаційному суверенітету, інформаційній безпеці окремої держави, групи держав, регіонів, а також безпечному існуванню окремих людей.

1.1. ІСТОРІЯ (ОНТОЛОГІЯ) РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ ОБ'ЄКТИВНОГО ВИРАЖЕННЯ СПІЛКУВАННЯ МІЖ ЛЮДЬМИ

Історія (онтологія) розвитку технологій об'єктивного вираження спілкування між людьми сягає часів виникнення людства. До перших технологій можна віднести мову у формі звуків, жестів. Пізніше з'являються малюнки (на скелях, у печерах), ще пізніше письмо: літери, знаки, література.

З опануванням законів фізики, природи з'являються відповідні інженерно-технічні технології комунікації:

- передача сигналів на відстані за допомогою світла (вогню, сонячних відблисків від полірованих, дзеркальних предметів);
- малярство (на скелях, у кам'яних печерах, корі дерев, полотні, папері тощо);
- література — фіксація відомостей, знань за допомогою літер, знаків на матеріальних носіях (глиняні, дерев'яні чи камінні таблиці, папірус, папір, книги тощо);
- електричні — передача сигналів за допомогою електричного струму, дротяного зв'язку (телеграф, телефон).

Першим технічним і технологічним способом передачі інформації на великі відстані за допомогою електрики можна вважати звичайний електричний ліхтар.

На основі застосування електрики виникли такі технології комунікації, як телефон, телеграф, радіо, телебачення. З часом електрифікація переросла в електронізацію, остання породила таке соціальне явище, як комп'ютеризація — впровадження електронно-обчислювальної (ком-

п'ютерної) техніки і технологій у різні сфери соціальної діяльності, зокрема комунікації між людьми. Електронізація наповнила новим змістом таку соціальну категорію, як "автоматизація" інформаційних процесів у суспільстві.

На межі автоматизації та електронізації виникла категорія "комп'ютеризація".

У різних сферах суспільного життя щодо засобів інформації нерідко вживається термін "електронні засоби". Як синонім використовують інші категорії: "електронна техніка", "електронні технології", "електронно-обчислювальні засоби", "комп'ютерні засоби", "автоматизовані системи інформації", а також категорія "автоматизовані інформаційні системи".

Щоб уникнути дискусій, визначимося, що для нас ці категорії є тотожними за змістом і сутністю.

1.2. РОЛЬ ІНФОРМАЦІЇ В СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ НА РІЗНИХ ІСТОРИЧНИХ ЕТАПАХ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У різних народів є вислови щодо ролі інформації у су-

цього напрямку є складність їх, пов'язана з необхідністю оброблення великого обсягу різноманітної інформації, що надходить зі значної кількості джерел, а також з високими вимогами до швидкості та форми її надання, достовірності, актуальності, безпеки.

В Україні передбачається створити: комплекс інформаційних технологій та засобів інформатизації для збирання, зберігання, аналізу та обробки великих обсягів інформації про стан соціально-економічних процесів в Україні з метою забезпечення інформаційно-аналітичної підтримки прийняття рішень органами державної влади; інформаційно-аналітичну систему Верховної Ради України; інструментально-технологічний комплекс підтримки прийняття рішень у штатних і нештатних ситуаціях в умовах інформаційної протидії; урядову інформаційно-аналітичну систему з питань надзвичайних ситуацій тощо.

До пріоритетних напрямів інформатизації на рівні обласних (міських) держадміністрацій та органів місцевого самоврядування віднесено соціальну сферу, систему життєзабезпечення, екологію та природокористування області (району). Основною метою є розроблення цілісної взаємопов'язаної системи інформаційних та інструментальних засобів для вирішення завдань інформаційно-аналітичного забезпечення управління областю (районом, містом), яка включає:

- створення інформаційно-аналітичних центрів, з'єднаних системами телекомунікацій з органами державної влади різних рівнів;
- аналіз і прогнозування соціально-економічних показників розвитку регіонів;
- відпрацювання та практичне використання даних і програм оброблення їх для вирішення конкретних завдань в інформаційно-аналітичних центрах обласних (міських)

держадміністрацій та в органах місцевого самоврядування;

- забезпечення безперешкодного доступу громадян до будь-якої інформації, що не становить державної таємниці, за допомогою сучасних інформатизаційних систем.

Інформатизація Збройних Сил України є складовою інформатизації держави і включає процес створення, впровадження і застосування у різних сферах їхньої діяльності у мирний та воєнний час сучасних методів, систем і засобів одержання, оброблення, зберігання, передавання та використання інформації. Передбачається створення інформаційно-телекомунікаційної мережі Генерального штабу Збройних Сил України, видів Збройних Сил України та оперативного командування; розроблення проекту Єдиної автоматизованої системи управління Збройних Сил України. Головні завдання інформатизації Збройних Сил України мають бути викладені в спеціальній програмі.

Інформатизація процесів соціально-економічного розвитку — комплексне та збалансоване вирішення завдань соціально-економічного розвитку на сучасній інформаційно-аналітичній, системно-технічній базі за допомогою ситуаційних центрів забезпечення інформаційної підтримки функціонування державного сектору економіки, проведення виваженої бюджетно-кредитної та податкової політики, виникнення конкурентоспроможних виробництв галузей промисловості у стратегічно важливих сферах. Систему моніторингу та застосування сучасних інформаційних технологій забезпечать наукові підходи у розв'язанні соціальних проблем суспільства.

В основу цього напрямку інформатизації покладається створення баз даних і знань, а також засобів обробки їх, орієнтованих на ефективну інформатизацію органів державної статистики і точне прогнозування процесів соціаль-

но-економічного розвитку, зокрема інформаційно-довідкових систем ринку праці, товарів і послуг, контролю якості споживчих товарів тощо з подальшим використанням їх для формування систем електронної комерції.

Необхідно створити умови та засоби для інформаційної підтримки зовнішньої та внутрішньої торгівлі, включення України до системи електронної комерції і надійного захисту національних економічних інтересів у нових умовах.

Інформатизація пріоритетних галузей економіки — це комплекс автоматизованих систем оброблення даних та управління різного рівня і призначення, які взаємопов'язані на основі принципів технологічної, організаційної, документаційної, програмної та інформаційної сумісності та утворюють цілісну інформаційну інфраструктуру.

В умовах формування ринкових відносин важливими завданнями є такі: підвищення ефективності функціонування галузей за рахунок оптимізації структури виробництва і транспортних засобів та необхідної координації робіт усіх управлінських підрозділів, вирішення проблеми комплексної автоматизації виробництва на основі сучасних стандартів і технологій, яка охоплює процеси від проектування та підготовки виробництва до безпосереднього автоматизованого виробництва.

Інформатизація фінансової та грошової системи, державного фінансово-економічного контролю включає кілька підсистем.

Для *податкової адміністрації* передбачається створити інформаційну систему, що забезпечить прогноз і контроль податкових зборів. Треба створити класифікатори, уніфіковані системи документообігу, Державний реєстр фізичних та юридичних осіб — платників податків на основі єдиної бази даних населення України тощо.

Інформатизація банківської діяльності — створення системи розрахунків у реальному часі для виконання великих та термінових платежів, системи безготівкових розрахунків за товари та послуги, електронного реєстру застав майна, електронної системи Центрального депозитарію державних цінних паперів. Важливе значення також буде мати створення системи інформаційно-аналітичної взаємодії Національного банку України, Міністерства фінансів України, Державної податкової адміністрації України та Державного казначейства України.

Важливою складовою фінансової системи України є державний фінансово-економічний контроль.

Єдина автоматизована система державного контролю включає автоматизовані системи (АС) за виконанням державного бюджету України, фінансуванням загальнодержавних програм, збереженням і використанням об'єктів права державної власності, використанням кредитних ресурсів, діяльністю установ банківської системи. Базовим елементом такої системи є інформаційно-аналітична система Рахункової палати. У галузі фінансів передбачається створення інформаційної системи, що дасть можливість перейти від використання традиційних платіжних інструментів до високонадійної системи міжбанківських розрахунків та паралельно-кредитних карток (електронних грошей). Інформаційно-аналітичні системи забезпечення державного фінансового та податкового контролю за підприємницькою діяльністю юридичних і фізичних осіб створюються відповідно до законодавства.

Інформатизація соціальної сфери:

- у *сфері охорони здоров'я* — створення єдиної структурованої інформаційної системи обліку стану здоров'я громадян України на основі автоматизованої реєстрації пацієнтів у лікувальних установах, збирання даних профілак-

тичних обстежень з метою подальшого використання у статистичних, аналітичних та експертних системах; створення системи дистанційного консультування та діагностики на основі комп'ютерних мереж, що об'єднують великі лікувальні та наукові заклади;

- у сфері соціального захисту — створення для управлінських і регіональних структур програмних систем та засобів обліку всіх рівнів, аналізу і моделювання зайнятості населення, запобігання масовому безробіттю щодо широкого залучення населення до нових галузей матеріального виробництва та інших сфер. Органам соціального захисту мають бути передані інформаційні технології, які виключають затримки у перерахуванні та виплаті пенсій і допомоги з урахуванням поточних змін законодавчих та інших нормативних актів.

Інформатизація в галузі екології та використання природних ресурсів — на основі картографічних баз даних передбачається створення багатоцільової інформаційно-технологічної бази з використанням геоінформаційних технологій збирання, зберігання, аналізу всієї сукупності відомостей для моделювання і подальшого прогнозування екологічного стану територій.

Передбачається створення комплексу програмно-апаратних засобів для вирішення питань прогнозування забруднення навколишнього середовища, аналізу та оцінки ризику еколого-економічних конфліктів, прогнозування наслідків техногенного впливу і природних катастроф для надійного захисту екологічного простору України, раціонального використання природних ресурсів на основі підвищення узгодженості управління різними видами виробничої діяльності.

Інформатизація освіти спрямовується на формування та розвиток інтелектуального потенціалу нації, удосконалення

форм і змісту навчального процесу, впровадження комп'ютерних методів навчання та тестування, що дасть можливість вирішувати проблеми освіти на вищому рівні з урахуванням світових вимог. Серед них: індивідуалізація навчання, організація систематичного контролю знань, можливість враховувати психофізіологічні особливості кожної дитини тощо. *Результатами інформатизації освіти* мають бути:

- розвиток інформаційної культури людини (комп'ютерної освіченості);
- розвиток змісту, методів і засобів навчання до рівня світових стандартів;
- скорочення терміну навчання і тренування на всіх рівнях підготовки кадрів та підвищення якості такого навчання і тренування;
- інтеграція навчальної, дослідницької та виробничої діяльності;
- удосконалення управління освітою;
- кадрове забезпечення усіх напрямів інформатизації України шляхом спеціалізації та інтенсифікації підготовки відповідних фахівців.

Першочерговим завданням є створення глобальної комп'ютерної мережі освіти і науки.

Організація державних і приватних центрів масового навчання населення нових спеціальностей з урахуванням вимог міжнародних стандартів для кадрового забезпечення усіх напрямів інформатизації за рахунок як інтенсифікації підготовки відповідних фахівців, так і створення навчального середовища на їхніх комп'ютеризованих робочих місцях. Має забезпечуватись розвиток системи індивідуального безперервного навчання на основі автоматизованих навчальних курсів та систем, інтелектуальних комп'ютерних і дистанційних технологій навчання.

Інформатизація наукової діяльності — це заходи, спрямовані на підвищення ефективності наукових досліджень, створення потужної системи науково-технічної інформації та її використання на різних етапах наукової діяльності за умови активізації всіх її форм; створення умов для широкої комп'ютеризації та математизації природничих і гуманітарних наук, входження до світової інформаційної мережі баз даних та знань, формування в майбутньому "об'єднаного", чи "колективного", інтелекту. Інформатизація вітчизняної науки дасть змогу підвищити практичну віддачу, прискорити інтеграцію у світову науку.

У сфері культури головними завданнями є збереження інформації про пам'ятки матеріальної і духовної культури, архівні документи, забезпечення швидкого доступу до вітчизняних і світових досягнень культури. З цією ж метою передбачається створити комп'ютерні інформаційні системи для поширення культурних еталонів, стандартів і досягнень вітчизняної культури, насамперед створити електронні копії творів та архівів видатних діячів національної культури, представити їх у системах глобальних комп'ютерних комунікацій для ефективного використання у сфері освіти та виховання, що дасть змогу в будь-якій точці України отримувати не тільки необхідну інформацію з економічних, агробіологічних, зоотехнічних, медичних, маркетингових, технологічних, юридичних питань, а й відповідні знання з історії та культури України, культури інших народів через автоматизовані бібліотеки тощо.

Інформатизація мовної сфери включає такі аспекти:

- створення національної системи комп'ютерної лексикографії;
- формування національної лінгвістичної мережі та інтеграції її до аналогічних міжнародних мереж у рамках проектів розвитку "multilingual society";

- розроблення інтелектуальних унормованих лінгвістичних україномовних комп'ютерних систем (автоматичні коректори та редактори, системи автоматичного перекладу, реферування, екстракції знань з природомовних текстів, розуміння природної мови як у писемному, так і в усному варіантах) тощо.

Наведений перелік сфер не є вичерпним. Сфера інформатизації буде розширюватися.

Розділ 2

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА СУТНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

2.1. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНФОРМАТИКИ ТА ПРАВА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Взаємозв'язок інформатики та права в інформаційному суспільстві виявляється у кількох аспектах.

По-перше — як наук. Інформатика відпрацьовує методи дослідження, які після відповідної адаптації дають можливість вирішувати проблеми правової науки. Серед таких методів — методи формування гіперсистем, агрегації, комп'ютерного моделювання, алгоритмізації тощо.

По-друге — як галузей суспільної діяльності. Право визначає межі дозволеної поведінки, правопорушення і відповідальності у сфері інформаційних відносин. Право може забороняти, стримувати або стимулювати інформаційні відносини, розвиток їх, тенденції тощо.

На межі інформатики та права виникло таке соціальне явище, як інформаційне право.

Категорія "інформаційне право" може розглядатися в кількох аспектах:

- як галузь суспільних відносин;

- як інституція в юридичній науці;
- як навчальна дисципліна.

Як галузь суспільних відносин інформаційне право може розглядатися у двох змістах: об'єктивному і суб'єктивному.

В об'єктивному змісті інформаційне право — це врегульований нормативними актами комплекс суспільних відносин, об'єктом яких є інформація.

У суб'єктивному змісті інформаційне право — це комплекс прав і обов'язків суб'єктів суспільних відносин щодо інформації.

Як інституція в юридичній науці інформаційне право — це відносно автономна інституція правової науки щодо дослідження проблем суспільних відносин, об'єктом яких є інформація.

Як навчальна дисципліна інформаційне право — це комплекс знань, що подаються для вивчення теорії і практики регулювання суспільних відносин, об'єктом яких є інформація.

2.2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Юридична наука має кілька концептуальних підходів до формування змісту інформаційного права.

Побутує думка, що інформаційне право — це комплексна галузь права, яка має спеціальний предмет — суспільні інформаційні відносини. Така позиція ґрунтується на теоретичних положеннях, сформованих такими вченими, як В.К. Райхер, Ю.К. Толстой, О.С. Іоффе, М.Д. Шаргородський¹. Ця позиція обґрунтовується також на основі праць О.А. Красавчикова². За цією концепцією право умовно поділяється на основні та комплексні галузі.

Не сприймають такого підходу прихильники іншої концепції, один з представників якої — Л.С. Галесник — ще у 1957 р. зазначав, що прямування таким шляхом може призвести до трамвайно-тролейбусного, банно-прального, бакалійно-гастрономічного права і т. п.³ Як контраргумент можна зазначити, що за цією концепцією припиняється розвиток права і, відповідно, — розвиток суспільних відносин. У соціальній природі такого, звичайно, не може бути. Практика правотворення свідчить, що не може бути безмежного творення права на основі автономного галузевого законодавства.

У теорії права виникла нова концепція: формування міжгалузевих, комплексних інститутів права, що базують-

ся на галузевих інститутах комплексних галузей права (конституційного, цивільного, адміністративного, трудового та кримінального). За цією концепцією право розглядається як велика складна соціальна гіперсистема.

У кожній провідній галузі права є умовно визначений галузевий інститут, який на міжгалузевому рівні утворює нове явище — міжгалузевий комплексний інститут права.

Названа концепція є новою в теорії права. Вона ще не набула глибокого наукового обґрунтування, проте активно застосовується у правотворенні. Приклад реалізації цієї концепції можна знайти у Законі України "Про інформацію", де у частині першій ст. 47 зазначено: "Порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України".

¹ Див.: Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования. — М.; Л., 1947. — С. 189—190; О системе права // Правоведение. — 1975. — № 3. — С. 60—70.

² Система права и система законодательства (гражданско-правовой аспект) // Правоведение. — 1975. — № 2. — С. 64—65.

³ Галесник Л.С. О проблемах систематизации права // Сов. государство и право. — 1957. — № 2. — С. 112.

2.3. СИСТЕМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

Відповідно до основних положень, поданих вище, розглянемо систему правового регулювання суспільних інформаційних відносин. Ця система умовно поділяється (за суб'єктами регулювання і виникнення норм права) на дві частини:

- 1) приватно-правове регулювання (на рівні правочинів, звичаїв, угод, традицій, норм суспільної моралі, корпоративної (ділової) етики);
- 2) публічно-правове (державне) регулювання.

Публічно-правове регулювання знаходить місце у законодавстві: законах, нормативно-правових актах, прирівняних до законів, та підзаконних нормативно-правових актах.

Під категорією "інформаційне законодавство України" ми розуміємо *множину нормативно-правових актів, прийнятих Верховною Радою України у формі законів та постанов нормативного змісту, які регулюють суспільні відносини щодо інформації*.

За правовою доктриною нашої країни основні положення інформаційного права базуються на юридичних нормах, визначених у Конституції України, тобто основоположним законодавчим актом у сфері регулювання інформаційних відносин у нашій країні є Конституція України.

У публічному праві України вже створено велику кількість нормативних актів, які прямо або опосередковано регулюють інформаційні відносини у різних галузях суспільного буття. Зазначені у Конституції України положен-

ня набувають розвитку в 260 Законах України та у 290 Постановах Верховної Ради.

Окремі положення правового регулювання суспільних інформаційних відносин відображено (у дужках показано кількість нормативно-правових актів): в Указах (370) та розпорядженнях Президента України (87); постановах (1160) та розпорядженнях (210) Кабінету Міністрів України; нормативних актах міністерств і відомств (близько 1095).

Системоутворюючим інформаційного законодавства є **Закон України "Про інформацію"** (від 2 жовтня 1992 р.). Цей Закон закріплює конституційні засади щодо права громадян України на інформацію, закладає правові основи інформаційної діяльності. На підставі Декларації про державний суверенітет України та Акта проголошення незалежності України Закон визначає правові форми міжнародного співробітництва в галузі інформації.

Мету і завдання Закону викладено у ст. 2: "Закон встановлює загальні правові основи одержання, використання, поширення та зберігання інформації, закріплює право особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя України, а також систему інформації, її джерела, визначає статус учасників інформаційних відносин, регулює доступ до інформації та забезпечує її охорону, захищає особу та суспільство від неправдивої інформації".

Ст. 3 Закону визначає сферу його дії. Вона поширюється на інформаційні відносини, які виникають в усіх сферах життя і діяльності суспільства і держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації.

Законодавство України про інформацію утворюють: Конституція України; Закон України "Про інформацію"; законодавчі акти про окремі галузі, види, форми і засоби інформації; міжнародні договори та угоди, ратифіковані Україною; принципи і норми міжнародного права.

Окремі підінститути інформаційного законодавства формуються на основі системоутворюючих законів України. Наприклад, Закон УРСР "Про мови в Українській РСР" (від 22 жовтня 1989 р. № 8312-ХІІ) визначає такі принципи положення щодо мови в інформаційних відносинах.

Україна визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззастережно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права, виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та зміцнення дружби народів.

Україна забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних, творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності.

Виховувати у громадян незалежно від їхньої національної належності розуміння соціального призначення української мови як державної в Україні, а російської — як мови міжнародного спілкування народів — обов'язок державних, партійних, громадських органів та засобів масової інформації республіки. Вибір мови міжособового спілкування громадян України є невід'ємним правом самих громадян.

Законодавство України про мови має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української та інших мов, якими користується населення республіки, в державному, економічному, політичному і громадському житті, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її культури і мови, подальшого зміцнення дружби і співробітництва народів.

Декларуючи плюралізм мовної політики, законодавець добре розуміє необхідність стандартизації інформаційних

відносин, зокрема у сфері діловодства і документації. Ст. 11 "Мова роботи, діловодства і документації" Закону визначає, що в Україні мовою роботи, діловодства і документації, а також взаємовідносин державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій є українська мова.

У випадках, передбачених у частині другій ст. 3 цього Закону, мовою роботи, діловодства і документації поряд з українською може бути й національна мова більшості населення тієї чи іншої місцевості, а у випадках, передбачених у частині третій цієї ж статті, — мова, прийнята для населення певної місцевості.

У ст. 13 Закону "Про мови в Українській РСР" виділяється в окрему норму мова технічної і проектної документації: технічна і проектна документація в Україні виготовляється українською або російською мовами. Це пов'язано з багатовіковою традицією і державною політикою, які сформувались і впроваджувались на території нашої держави у складі колишньої Російської імперії.

Слід звернути увагу на третій розділ Закону "Про мови в Українській РСР" "Мова освіти, науки, інформатики і культури". У ньому визначаються важливі засади здійснення інформаційних відносин.

Ст. 30 "Мова у сфері науки" визначає, що в Україні результати науково-дослідних робіт оформляються українською або російською мовами.

Виконавці науково-дослідних робіт можуть вибирати мову публікацій наукових результатів.

У періодичних наукових виданнях, що публікуються українською мовою, виклад основних положень наукових результатів подається російською та іншими мовами. У періодичних наукових виданнях, які публікуються російською або іншою мовою, виклад основних положень наукових результатів подається українською мовою.

Слід зазначити, що в юридичний лексикон законодавець вперше вводить (ст. 31) категорію **мова інформатики**. В

Україні інформатика здійснюється на основі української та російської мов. Комп'ютери, що використовуються в роботі державних, партійних, громадських органів, науково-дослідних, конструкторських установ, засобів зв'язку, у сфері торгівлі, обліку, постачання, у закладах освіти й культури, повинні забезпечувати можливість працювати з україномовними і російськомовними текстами.

Розділ IV Закону про мови визначає загальні засади мови інформації та зв'язку.

Мовою офіційних засобів масової інформації відповідно до ст. 33 Закону в Україні є українська мова. Мовою офіційних засобів масової інформації можуть також бути мови інших національностей.

Мова роботи пошти і телеграфу визначена у ст. 34 Закону.

Поштово-телеграфна кореспонденція від громадян, державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій для пересилання в межах республіки приймається українською або російською мовами.

Пошта і телеграф забезпечуються конвертами, листівками, бланками і т. ін., написи на яких виконані українською та російською мовами.

Мова маркування товарів визначена у ст. 36 Закону. Маркування товарів, етикетки на товарах, інструкції щодо користування товарами, виробленими в Україні, виконуються українською мовою.

Маркування товарів для вивозу за межі України здійснюється українською або російською мовами.

Назви у знаках для товарів і послуг українськими заявниками подаються українською мовою, якщо товари реалізуються, а послуги надаються виключно на території України (частину третю ст. 36 Закону змінено згідно із Законом від 28 лютого 1995 р. № 75/95-ВР).

Отже, Закон України "Про мови в Українській РСР" започаткував регламентацію інформаційних відносин, ство-

ривши передумови для формування комплексного інституту національного законодавства нашої країни.

Закон України "Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності" (від 13 грудня 1991 р.). Мета Закону — створення правових основ державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності (далі — науково-технічної політики), які базуються на Декларації про державний суверенітет України та Акті проголошення незалежності України.

Науково-технічний прогрес є головним фактором розвитку суспільства, підвищення добробуту його громадян, духовного та інтелектуального зростання їх. Держава надає пріоритетну підтримку розвитку науки як визначального джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створює необхідні умови для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері науково-технічної діяльності, забезпечує використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для вирішення соціальних, економічних, культурних та інших проблем.

Закон визначає роль держави в розвитку науки і техніки, використанні науково-технічних результатів для перетворення суспільного виробництва та задоволенні потреб людей; основні цілі, напрями та принципи державної науково-технічної політики; форми та методи державного регулювання в науково-технічній сфері; повноваження державних органів у здійсненні науково-технічної політики; економічні та правові гарантії розвитку науково-технічної діяльності.

Закон України "Про Національну програму інформатизації" (від 4 лютого 1998 р.) вводить у сферу державного регулювання на законодавчому рівні загальні засади формування, виконання та коригування Національної програми інформатизації, якою визначається стратегія розв'язав-

ня проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Цим Законом визначаються організаційно-правові засади державного регулювання процесів інформатизації в Україні. За Законом, Національна програма інформатизації включає:

- Концепцію Національної програми інформатизації;
- сукупність державних програм з інформатизації;
- галузеві програми та проекти інформатизації;
- регіональні програми та проекти інформатизації;
- програми та проекти інформатизації органів місцевого самоврядування.

Національна програма інформатизації формується, виходячи з довгострокових пріоритетів соціально-економічного, науково-технічного, національно-культурного розвитку країни з урахуванням світових напрямів розвитку та досягнень у сфері інформатизації, і спрямована на розв'язання найважливіших загальносуспільних проблем (забезпечення розвитку освіти, науки, культури, охорони довкілля та здоров'я людини, державного управління, національної безпеки та оборони держави, демократизації суспільства) та створення умов для інтеграції України у світовий інформаційний простір відповідно до сучасних тенденцій інформаційної геополітики.

Національна програма інформатизації становить комплекс взаємопов'язаних окремих завдань (проектів) інформатизації, спрямованих на реалізацію державної політики та пріоритетних напрямів створення сучасної інформаційної інфраструктури України за рахунок концентрації та раціонального використання фінансових, матеріально-

технічних та інших ресурсів, виробничого і науково-технічного потенціалу держави, а також координації діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності та громадян у сфері інформатизації (ст. 2 Закону).

Завдання законодавства про Національну програму інформатизації визначаються у ст. 3 названого Закону. Це створення таких засад регулювання процесу формування і виконання цієї Програми та окремих її завдань (проектів):

- правових;
- організаційних;
- науково-технічних;
- економічних;
- фінансових;
- методичних;
- гуманітарних.

Законодавство про Національну програму інформатизації складається з цього Закону та інших нормативно-правових актів.

Сферу дії Закону визначено у ст. 4: відносини, що виникають у процесі формування та виконання Національної програми інформатизації.

Закон України "Про Концепцію Національної програми інформатизації" (від 4 лютого 1998 р.) розвиває попередній закон, відкриваючи в Україні новий етап взаємодії інформатики та права в соціальних відносинах, — вводить до законодавчої практики державного регулювання такий соціальний феномен, як інформатизація. Цим законом Верховна Рада України схвалила названу Концепцію. У Цьому нормативному акті подається визначення кількох суттєвих понять інформаційних відносин.

Прийняття цих законодавчих актів передувала відповідна законотворча робота, спрямована на створення правових основ регулювання соціальних інформаційних відносин в Україні.

Особливу інституцію в інформаційному законодавстві започатковує **Закон України "Про захист інформації в автоматизованих системах"** (від 5 липня 1994 р.). Метою цього Закону є встановлення основ регулювання правових відносин щодо захисту інформації в автоматизованих системах за умови дотримання права власності громадян України і юридичних осіб на інформацію та права доступу до неї, права власника інформації на її захист, а також встановленого чинним законодавством обмеження на доступ до інформації. Дія Закону поширюється на будь-яку інформацію, що обробляється в автоматизованих системах.

Закон України "Про національний архівний фонд і архівні установи" (від 24 грудня 1993 р.) визначає, що національний архівний фонд України є складовою вітчизняної і світової історико-культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства. Цей фонд перебуває під охороною держави і призначений для задоволення інформаційних, соціально-культурних, наукових та інших потреб суспільства, реалізації законних прав та інтересів громадян. Держава гарантує умови для зберігання, примноження і використання Національного архівного фонду, сприяє досягненню світового рівня в розвитку архівної справи. Цей Закон регулює суспільні відносини, пов'язані з формуванням, обліком, зберіганням і використанням Національного архівного фонду, та інші основні питання діяльності архівних установ.

Ст. 3 Закону визначає, що законодавство про Національний архівний фонд і архівні установи складається з цього

Закону та інших актів законодавства України, прийнятих відповідно до нього.

Закон України "Про бібліотеки і бібліотечну справу" (від 27 січня 1995 р.) визначає загальні засади бібліотечної справи і бібліотечну систему України, встановлює вимоги до формування і збереження бібліотечних фондів, бібліотечного обслуговування з метою задоволення інформаційних, наукових і культурних потреб суспільства, збагачення духовного потенціалу народу.

Ст. 1 цього Закону визначає, що бібліотечна справа — складова інформаційної, виховної, культурно-освітньої діяльності, яка включає комплекс державних, громадських, наукових та практичних заходів, що забезпечують організацію діяльності бібліотек, їхню науково-дослідну і методичну роботу, а також підготовку бібліотечних фахівців.

Закон України "Про науково-технічну інформацію" (від 25 червня 1993 р.) є системоутворюючою інституцією інформаційного права України, визначає основи державної політики в галузі науково-технічної інформації, порядок її формування і реалізації в інтересах науково-технічного, економічного і соціального прогресу країни. Метою Закону є створення в Україні правової бази для одержання та використання науково-технічної інформації. Законом регулюються правові й економічні відносини громадян, юридичних осіб, держави, що виникають при створенні, одержанні, використанні та поширенні науково-технічної інформації, а також визначаються правові форми міжнародного співробітництва у цій галузі. Дія Закону поширюється на підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, а також громадян, які мають право на одержання, використання та поширення науково-технічної інформації. Дія Закону не поширюється на інформацію, яка містить державну та іншу таємницю, що охороняється законодавством.

Ст. 4 Закону визначає законодавство України у сфері науково-технічної інформації. Відповідно до Конституції законодавство України у сфері науково-технічної інформації складається із Закону України "Про інформацію", цього Закону та інших актів законодавства.

Виходячи з інформаційного суверенітету України та загальновизнаних принципів міжнародного порядку у сфері інформації, **Закон України "Про державну таємницю"** (від 21 січня 1994 р.) регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, її засекречуванням та охороною з метою захисту життєво важливих інтересів України у сфері оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку.

Згідно із Законом (ст. 1) **державна таємниця** — це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки й охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоду життєво важливим інтересам України і які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею та підлягають охороні з боку держави. **Ступінь секретності** — категорія, яка характеризує важливість такої інформації, можливу шкоду внаслідок її розголошення, ступінь обмеження доступу до неї та рівень її охорони державою.

Ст. 2 Закону визначає, що законодавство України про державну таємницю базується на Законі України "Про інформацію" і складається з цього Закону та інших актів законодавства України, прийнятих відповідно до нього. Дія законодавства України про державну таємницю не поширюється на відносини, пов'язані з охороною комерційної чи банківської таємниці, іншої конфіденційної та таємної інформації, якщо остання одночасно не є державною таємницею.

Закон України "Про зв'язок" (від 16 травня 1995 р.) встановлює правові, економічні й організаційні основи

діяльності в галузі зв'язку в Україні та визначає відносини підприємств, об'єднань, установ і організацій зв'язку з органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування і споживачами послуг зв'язку, а також особливості галузі, пов'язані з особливими суспільними інтересами. Закон захищає інтереси держави, громадян, підприємств, об'єднань, установ і організацій, що користуються послугами зв'язку, а також працівників галузі зв'язку.

Відносини у галузі зв'язку (ст. 3) регулюються Конституцією України, цим Законом, іншими актами законодавства України та нормативними актами міністерств і відомств України. Правовий статус, повноваження та обов'язки операторів зв'язку, а також використання радіочастотного ресурсу визначаються окремими законодавчими актами України. Відповідно до ст. 4 Закону його дія поширюється на відносини у галузі зв'язку, в яких беруть участь органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації зв'язку та споживачі послуг зв'язку і радіочастот. Дія цього Закону не поширюється (крім питань використання радіочастотного ресурсу) на державну систему урядового зв'язку, а також на мережі технологічного зв'язку, відомчі мережі зв'язку та відносини, що забезпечують функціонування їх, за винятком питань їхньої взаємодії з мережами зв'язку загального користування.

Закон України "Про власність" (від 7 лютого 1991 р.) визначає, що Українська держава є суверенною в регулюванні всіх відносин власності на своїй території, у тому числі власності на інформацію, що визначено Законом "Про інформацію". Закон "Про власність" спрямований на реалізацію Декларації про державний суверенітет України. Мета цього Закону полягає в забезпеченні вільного економічного самовизначення громадян, використанні природного, економічного, науково-технічного та культурного потенціалу республіки для підвищення рівня життя її народу.

Закон України "Про авторське право і суміжні права" (від 23 грудня 1993 р.) у ст. 1 визначає, що охороняються особисті (немайнові) і майнові права авторів та їхніх правонаступників, пов'язані зі створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва (авторське право), та права виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (суміжні права). Ст. 2 визначає, що законодавство України про авторське право і суміжні права складається з цього Закону та інших законодавчих актів України, що охороняють особисті (немайнові) та майнові права осіб, яким належать авторське право і суміжні права.

Закон України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" (від 15 грудня 1993 р.) регулює відносини, що виникають у зв'язку з набуттям і здійсненням права власності на винаходи і корисні моделі в Україні.

Системоутворюючим інститутом галузі інформаційного права можна вважати **Закон України "Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні"** (від 16 листопада 1992 р.). Цей Закон створює правові основи діяльності друкованих засобів масової інформації (преси) в Україні, встановлює державні гарантії свободи їх відповідно до Конституції України, Закону України "Про інформацію" та інших актів чинного законодавства і визнаних Україною міжнародно-правових документів. У ст. 1 "Друковані засоби масової інформації (преса) в Україні" подається визначення, що друкованими засобами масової інформації (пресою) в Україні є періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію. Додатки до друкованих засобів масової інформації у вигляді видань газетного та журнального типу є окремими періодичними і такими, що продовжуються, друкованими виданнями і підлягають реє-

страції на загальних підставах. Зазначені в частинах першій та другій цієї статті Закону друковані видання можуть включати до свого складу інші носії інформації (платівки, дискети, магнітофонні та відеокасети тощо), розповсюдження яких не заборонено чинним законодавством України. Друкований засіб масової інформації вважається виданим, якщо він підписаний до виходу в світ і видрукований будь-яким тиражем. Сфера розповсюдження друкованого засобу масової інформації не обмежується.

Закон України "Про телебачення і радіомовлення" (від 21 грудня 1993 р.) відповідно до Закону України "Про інформацію" регулює діяльність телерадіоорганізацій на території України, визначає правові, економічні, соціальні, організаційні умови функціонування їх, спрямовані на реалізацію свободи слова, прав громадян на отримання повної, достовірної та оперативної інформації, на відкрите і вільне обговорення суспільних питань.

Дія цього Закону поширюється на відносини між суб'єктами в галузі телебачення і радіомовлення незалежно від форм власності, мети створення і виду статутної діяльності цих телерадіоорганізацій, а також від способу розповсюдження телерадіоінформації, якщо їхні передачі розраховані на масове приймання споживачами. Дія Закону не поширюється на відносини, що регулюють створення та діяльність спеціальних телевізійних і радіомовних систем закритого типу (виробничих, технологічних, навчальних, службових тощо), радіоаматорський зв'язок, радіоспорт або інші види зв'язку, що діють на основі індивідуального виклику чи використовуються для поширення інформації спеціального призначення і не розраховані на масове приймання їхніх передач; на діяльність з неєфірного прокату відео- та аудіопродукції в різних установах (ст. 3 Закону).

Закон України "Про рекламу" (від 3 липня 1996 р.) визначає основні засади рекламної діяльності в Україні,

регулює правові відносини, що виникають у процесі створення, розповсюдження, одержання реклами, та регулює правовідносини у сфері реклами, призначеної для розповсюдження і споживання на території України.

Дія цього Закону не поширюється на правовідносини, пов'язані з інформацією, яка відбиває соціальні події, інтереси політичних партій, релігійних і громадських організацій та/або призначена для підтримки їх (ст. 2 Закону).

Законодавство України про рекламу складається з цього Закону та інших нормативних актів, які регулюють відносини у сфері реклами.

Якщо міжнародним договором України, укладеним у формі закону, встановлено інші правила, ніж передбачені законодавством України про рекламу, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 3 Закону).

У сфері правоохоронної діяльності специфічні інформаційні соціальні відносини регулюються **Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність"** (від 18 лютого 1992 р.) в якому визначено, що завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки суспільства і держави (ст. 1).

Оперативно-розшукова діяльність — це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів (ст. 2 Закону).

Ст. 3 Закону визначає, що правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять Конституція України, цей Закон, Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України, закони України про прокуратуру, міліцію,

Службу безпеки України, Прикордонні війська, Управління охорони вищих посадових осіб, інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди і договори, учасником яких є Україна.

Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" (від 30 червня 1993 р.) визначає головні напрями загальнодержавної політики та організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю.

Ст. 12 Закону серед прав спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ, Служби безпеки України та їх співробітників називає такі:

1. Спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ і Служби безпеки України та співробітники їх мають права, передбачені законами України "Про міліцію", "Про Службу безпеки України", "Про оперативно-розшукову діяльність", цим Законом та іншими законодавчими актами України.

2. При здійсненні заходів боротьби з організованою злочинністю спеціальним підрозділам по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ і Служби безпеки України надаються такі повноваження:

а) заводити оперативно-розшукові справи. Постанова про заведення справи затверджується начальником спеціального підрозділу;

б) на письмову вимогу керівників відповідних спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю одержувати від банків, а також кредитних, митних, фінансових та інших установ, підприємств, організацій (незалеж-

но від форм власності) інформацію і документи про операції, рахунки, вклади, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб. Документи та інформація повинні подаватись негайно, а якщо це неможливо — не пізніше 10 діб;

г) одержувати інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем та банків даних, створюваних Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України, Антимонопольним комітетом України, Фондом державного майна України, міністерствами, відомствами, іншими державними органами України;

д) у разі одержання фактичних даних про організовану злочинну діяльність для перевірки їх витребувати та одержувати від державних органів, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності) інформацію і документи. Витребувані документи та інформація повинні бути подані негайно або не пізніше 10 діб.

3. За матеріалами оперативно-розшукової діяльності та кримінальних справ спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю мають право подавати до суду заяви про скасування реєстрації і припинення діяльності суб'єктів підприємництва, а також за наявності підстав, передбачених Законом, подавати до суду позови про визнання недійсними угод у порядку, встановленому законодавством України.

4. При здійсненні боротьби з організованою злочинністю співробітники спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ і Служби безпеки України мають право:

а) за письмовим розпорядженням керівника відповідного спеціального підрозділу входити за службовими посвідченнями на територію, у приміщення, склади та схо-

вища підприємств, організацій і установ (крім іноземних, дипломатичних представництв) незалежно від їхньої відомчої належності та форм власності, на контрольно-пропускні пункти прикордонних військ та митниць, а також у виробничі приміщення громадян, які займаються підприємницькою діяльністю;

б) за постановою та з санкції відповідного прокурора по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, а у невідкладних випадках — з наступним повідомленням прокурора протягом доби в разі загрози знищення, приховування або втрати предметів чи документів, які можуть бути використані у розкритті та розслідуванні злочинної діяльності, на строк до 10 діб опечатувати архіви, каси, приміщення (за винятком жилих) чи інші сховища, брати їх під охорону, накладати арешт на грошові кошти та інші цінності фізичних та юридичних осіб, вилучати предмети і документи зі складанням відповідного акта. Копії акта вручаються громадянину чи представнику підприємства, установи, організації.

5. Оперативні управління, відділи та відділення спеціальних підрозділів мають повноваження органу дізнання. Спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю можуть порушувати і розслідувати, передавати через відповідного прокурора по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами за підслідністю в інші органи внутрішніх справ і Служби безпеки України кримінальні справи про виявлені ними злочини, у такому ж порядку витребувати і приймати від них до свого провадження кримінальні справи про злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями. Питання вирішення спорів про підслідність зазначених кримінальних справ регулюються цим Законом і Кримінально-процесуальним кодексом України.

Закон України "Про державну податкову службу в Україні" (від 4 грудня 1990 р.) визначає статус державної податкової служби в Україні, її функції та правові основи діяльності. Зазначимо кілька положень, характерних для інформаційних відносин.

Органи державної податкової служби в установленому законом порядку мають такі права:

1) здійснювати на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності та у громадян, у тому числі громадян — суб'єктів підприємницької діяльності, перевірки грошових документів, бухгалтерських книг, звітів, кошторисів, декларацій, товарно-касових книг, показників електронних контрольно-касових апаратів і комп'ютерних систем, що застосовуються для розрахунків за готівку зі споживачами, та інших документів незалежно від способу подання інформації (включаючи комп'ютерний), пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів, наявності свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, спеціальних дозволів (ліцензій, патентів тощо) на її здійснення, а також одержувати від посадових осіб і громадян у письмовій формі пояснення, довідки і відомості з питань, що виникають під час перевірок; перевіряти у посадових осіб, громадян документи, що посвідчують особу, під час проведення перевірок з питань оподаткування; викликати посадових осіб, громадян для пояснень щодо джерела отримання доходів, обчислення і сплати податків, інших платежів, а також проводити перевірки достовірності інформації, одержаної для занесення до Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів.

Періодичність таких перевірок та проведення обстежень виробничих, складських, торговельних та інших приміщень встановлюється Державною податковою адміністрацією України.

Орган державної податкової служби може запрошувати громадян, у тому числі громадян — суб'єктів підприємницької діяльності, для перевірки правильності нарахування та своєчасності сплати ними податків, інших платежів. Письмові повідомлення про такі запрошення направляються громадянам рекомендованими листами, в яких зазначаються підстави виклику, дата і година, на яку викликається громадянин;

2) одержувати безоплатно від підприємств, установ, організацій, включаючи Національний банк України та його установи, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, від громадян — суб'єктів підприємницької діяльності довідки, копії документів про фінансово-господарську діяльність, отримані доходи, видатки підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та громадян про розрахункові, валютні та інші рахунки, інформацію про наявність та обіг коштів на цих рахунках, у тому числі про ненадходження у встановлені терміни валютної виручки від суб'єктів підприємницької діяльності, та іншу інформацію, пов'язану з обчисленням та сплатою податків, інших платежів у порядку, визначеному законодавством, входити в будь-які інформаційні системи, зокрема комп'ютерні, для визначення об'єкта оподаткування;

одержувати безоплатно необхідні відомості для формування інформаційного фонду Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів від підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, включаючи Національний банк України, його установи, комерційні банки, та громадян — суб'єктів підприємницької діяльності — про суми доходів, виплачених фізичним особам, і утриманих з них податків, інших платежів; від органів, уповноважених проводити державну реєстрацію, а також видавати спеціальні дозволи (ліцензії, патенти тощо) на здійснення деяких видів підприємниць-

кої діяльності, — про видачу таких дозволів суб'єктам підприємницької діяльності; від органів внутрішніх справ — про громадян, які прибули на проживання до відповідного населеного пункту чи вибули з нього; від органів реєстрації актів громадянського стану — про громадян, які померли; одержувати безоплатно від митних органів щомісяця звітні дані про ввезення на митну територію України імпортованих товарів і справляння при цьому податків, інших платежів та інформацію про експортно-імпортні операції, що здійснюють резиденти і нерезиденти, за формою, погодженою з Державною податковою адміністрацією України, та від органів статистики — дані, необхідні для використання їх у проведенні аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій усіх форм власності;

3) обстежувати будь-які виробничі, складські, торговельні та інші приміщення підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та житло громадян, якщо вони використовуються як юридична адреса суб'єкта підприємницької діяльності, а також для отримання доходів. У разі відмови керівників підприємств, установ, організацій і громадян допустити посадових осіб органів державної податкової служби для обстеження зазначених приміщень і обладнання та неподання документів про отримані доходи і проведені витрати органи державної податкової служби мають право визначати оподатковуваний дохід (прибуток) таких підприємств, установ, організацій та громадян на підставі документів, що свідчать про одержані ними доходи (прибутки), а стосовно громадян — із урахуванням оподаткування осіб, які займаються аналогічною діяльністю; відмови у проведенні документальної перевірки чи недопущення посадових осіб органів державної податкової служби для обстеження приміщень, що використовуються для одержання доходів або пов'язані з утриманням інших об'єктів оподаткування незалежно від їх

місцезнаходження, обладнання, електронних контрольно-касових апаратів, комп'ютерних систем, що застосовуються для розрахунків за готівку із споживачами, вагокасових комплексів, систем та засобів штрихового кодування;

неподання органам державної податкової служби та їх посадовим особам бухгалтерських звітів, балансів, податкових декларацій (розрахунків), декларацій про валютні цінності, звітів про застосування електронних контрольно-касових апаратів, комп'ютерних систем та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, інших платежів;

непред'явлення свідоцтв про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, спеціальних дозволів (ліцензій, патентів тощо) на її здійснення, сертифікатів відповідності електронних контрольно-касових апаратів, комп'ютерних систем;

порушення підприємством, установою, організацією, громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності встановленого законом порядку реєстрації в органі державної податкової служби як платників податків, відсутності обліку об'єктів оподаткування або коли існує реальна загроза витрачання коштів чи відчуження майна, вилучення яких у встановленому законом порядку є єдиним засобом відшкодування збитків, завданих державі у зв'язку з неплатоспроможністю юридичної особи, що перевіряється;

4) вилучати (із залишенням копій) у підприємств, установ та організацій документи, що свідчать про приховування (заниження) об'єктів оподаткування, несплату податків, інших платежів, та вилучати у громадян — суб'єктів підприємницької діяльності, які порушують порядок заняття підприємницькою діяльністю, реєстраційні посвідчення або спеціальні дозволи (ліцензії, патенти тощо) з наступною передачею матеріалів про порушення органам, Що видали ці документи;

5) користуватися безперешкодно в службових справах засобами зв'язку, які належать підприємствам, установам і організаціям незалежно від форм власності;

б) надавати Інформацію з Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів іншим державним органам відповідно до чинного законодавства.

У названих законах законодавець дає визначення низки правопорушень у сфері інформаційних відносин з метою упередження можливих негативних проявів у ході здійснення інформатизації.

Отже, інформаційне законодавство в Україні сформовано.

Зазначимо, що наведений перелік законодавства щодо регулювання суспільних інформаційних відносин далеко не повний. Залежно від потреб дослідження до переліку можна додати й інші закони, які регулюють інформаційні відносини в конкретній галузі.

Розвиток положень інформаційного законодавства набуває втілення в системі під законних нормативних актів, що приймаються відповідними державними органами влади. Серед них зазначимо Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Україні на період до 2000 р. У ній було намічено заходи щодо утвердження державної української мови та використання інших національних мов у науці й інформатиці, інформації, книговидавничій справі та зв'язку. Передбачалося змінити ставлення до мовознавчої науки, прискорити її розвиток, розширити наукові дослідження з актуальних проблем української мови та інших національних мов, а також поліпшити роботу щодо охорони фондів і пам'яток мов.

Міністерству юстиції України, Інституту держави і права Академії наук України, прокуратурі, МВС разом з Товариством української мови імені Тараса Шевченка в пункті

17 Програми пропонувалося до 1 липня 1991 р. підготувати та внести до Ради Міністрів УРСР пропозиції про встановлення відповідальності за порушення законодавства України про мови, а також приведення законодавчих актів України у відповідність до Закону "Про мови".

Пункт 62 Програми визначав спеціальні завдання щодо упорядкування національних інформаційних ресурсів (фондів) для Академії наук України, Головархіву, Мінфіну, Держкомеконіки, Держпостачу в 1991—2000 рр.

Для охорони пам'яток мов, дослідження, збереження та популяризації їх передбачалося створити такі фонди:

а) Республіканський фонд реставрації та консервації особливо цінних рукописів і видань на базі Центральної наукової бібліотеки імені В.І. Вернадського за участю Центрального державного історичного архіву України;

б) Інформаційний фонд пам'яток української мови на базі Центрального державного історичного фонду України та Академії наук України;

в) Державний машинний фонд української мови та літератури на базі Академії наук України;

г) Республіканський фонд територіальних і спеціальних діалектів, літературної мови тощо.

2.4. МІСЦЕ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ. МІЖГАЛУЗЕВИЙ ЗВ'ЯЗОК ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Інформаційне право в юридичній науці є міжгалузевою комплексною дисципліною, об'єкт дослідження якої — це суспільні відносини, предметом яких є інформація. Сьогодні інформаційне право як наука динамічно розвивається, його основні положення перебувають у стадії формування. Значний вплив на інформаційне право як науку мають галузеві науки: конституційне, адміністративне, цивільне, трудове, кримінальне право. Окремі положення інформаційного права базуються на теоретичних засадах міжгалузевих інституцій законодавства та юридичної науки: господарського, підприємницького і комерційного права, права інтелектуальної власності тощо.

Водночас, положення інформаційного права та правової інформатики впливають на формування нових інституцій у провідних галузях права, зокрема щодо з'ясування сутності нових соціальних явищ інформаційного суспільства (правове регулювання).

Міжгалузевий зв'язок інформаційного права визначається за юридичною доктриною поділу права на галузі права як міжгалузевий комплексний інститут (субінститут) між конституційним, адміністративним, цивільним, трудовим та кримінальним правом.

Інформаційне право тісно переплітається з іншими міжгалузевими комплексними інститутами: правом власності та його складовою — правом інтелектуальної власності; патентним правом на інтелектуальну промислову власність; авторським правом тощо.

2.5. МЕТОДИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Методи інформаційного права визначаються залежно від контексту змісту категорії: як науки, як галузі суспільних відносин, що набуває відображення у відповідних правових нормах; як навчальної дисципліни.

Провідним методом інформаційного права вважається метод комплексного застосування методів конституційного, адміністративного, цивільного, трудового та кримінального права.

Значний вплив на формування методології інформаційного права має інформатика — наука про закономірності, принципи і тенденції інформаційних процесів та автоматизації їх на основі комп'ютерних технологій та технологій зв'язку.

Серед них можна назвати методи формування гіперсистем, алгоритмізації, комп'ютерного моделювання, прикладного системного аналізу, методи формування соціальних систем на основі критичної маси інформації тощо.

На межі інформатики і права сьогодні формуються такі науки, як правова інформатика, криміналістична інформатика, тектологія (теорія організації інформаційної безпеки) тощо.

Розділ 3

СТРУКТУРА НАУКИ І НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО"

Структура науки і навчальної дисципліни "Інформаційне право" визначається з позицій системного підходу з урахуванням положень, розроблених наукою. Обсяг тем для вивчення визначається на основі часу, виділеного для цієї дисципліни відповідно до програми навчального закладу. Модельна навчальна програма дисципліни подається у додатку.

3.1. ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ І СИСТЕМА НАУКИ І НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО"

Об'єкт і предмет науки і навчальної дисципліни "Інформаційне право" визначається відповідно до суті інформаційного законодавства.

Об'єкт — суспільні інформаційні відносини.

Провідний предмет, (об'єкт) суспільних відносин — інформація.

Безпосередніми предметами є конкретні види та форми інформації щодо конкретних інформаційних відносин, інформаційної діяльності тощо.

Система інформаційного права як науки перебуває у стадії формування та розвитку. Але структурно, відповідно до традицій юридичної науки, вона має включати дві частини:

1) *загальну частину* — визначення основних понять та категорій інформаційних правовідносин; суб'єкти та об'єкти інформаційних правовідносин; принципи інформаційних правовідносин; система правового регулювання інформаційних правовідносин; провідні інститути інформаційних правовідносин;

2) *особливу частину* — досліджує окремі визначені та структуровані особливі інститути інформаційних правовідносин, а також ті інститути, що зароджуються.

3.2. МЕТОДОЛОГІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Методологія інформаційного права також перебуває у стадії розвитку. Об'єктивно вона поєднує методологічні засади права, інформатики, тектології (теорії організації соціальних систем), соціальної кібернетики та інших гуманітарних і технічних наук.

У теоретиків права, які дотримуються традиційної доктрини поділу права на галузі (за принципом: норма права — інститут права — галузь права), виникає питання, що означає категорія "гіперсистема", яке її місце в системі права згідно з теорією права. Відразу зазначимо, що категорія "гіперсистема права" відносно нова, теорія права, традиційна для нашої країни, її не знала. Вперше цю концепцію нами апробовано на формуванні теорії інформаційного права України, вона зародилася на основі здобутків правової інформатики — науки про застосування досягнень інформатики у правотворчій та правозастосовній діяльності, автоматизації інформаційного забезпечення їх.

Відповідно до теорії гіперсистем висувається теза про існування права у вигляді великих, складних, ієрархічних багатопорядкових підсистем, що формуються з галузевих інститутів права. Ця категорія вводиться в теорію права України на засадах юридичної концепції існування і формування правових субінституцій — автономних міжгалузевих комплексних інститутів права, щодо яких галузеві інститути є агрегуючими підсистемами. За цією концепцією сьогодні формується система всього законодавства України, в якому набувають втілення нові суспільні відносини. Тобто Верховна Рада України приймає закони, які є системоутворюючими чинниками публічно-правового регулювання комплексного змісту в окремих суспільних відносинах на основі доктрини поділу права на провідні галузі.

Методологічна основа інформаційного права щодо з'ясування нових соціальних явищ базується на теорії цивілізаційного підходу. Відповідно до цього підходу визначаються адаптовані положення системного підходу, зокрема такі постулати: стадійність (визначення меж стадій чи то за хронологічним, чи то за територіальним або іншим множинними чинником), полілінійність та унікальність (чинники, що характеризують особливість, відмінність) розвитку людства.

Виходячи з цих методологічних чинників, можна зазначити, що на межі третього тисячоліття чітко визначились основні проблеми людства і сценарії подальшого розвитку планетарної (глобальної) цивілізації. Прискорюються процеси самоорганізації нового етапу розвитку культури суспільства (як образу цивілізації) — інформаційного суспільства, ноосферні чинники якого можуть стати своєрідними гарантими сценарію м'якого виходу з планетарної кризи, якою завершено розвиток глобальної індустріальної цивілізації.

Сьогодні методологія наукових досліджень поряд з використанням перевірених часом традиційних методів і підходів потребує нових для усвідомлення складних соціальних процесів, які мають і культурологічно-правову спрямованість. У цих умовах пошук та аналіз нових парадигм пізнання цілком природні. Визначимо кілька з них, які вплинули на розкриття поняття, сутності та змісту предмета (об'єкта) дослідження.

Останнім часом вчені все більше приділяють увагу одному з найбільш інтегральних спрямувань методології вивчення соціального буття — соціальній синергетиці.

Соціальна синергетика (від гр. *synergeia* — співпраця, співдружність) — новий напрям міждисциплінарних досліджень, який використовує нелінійне мислення для виявлення загальних закономірностей і тенденцій на основі

самоорганізації соціальних систем; пояснення становлення нових структур у відкритих соціальних системах на засадах пошуку співвідношення потреб та інтересів різних суб'єктів соціальних відносин: людини, соціальних груп, суспільства, держави, світового співтовариства.

Під соціальною самоорганізацією розуміються процеси виникнення і функціонування систем, сформованих різними чинниками (а не одним — керівним) у просторово-часових вимірах та певному колу осіб. Одним із постулатів синергетики є те, що всі системи перебувають у мінливих станах, поблизу від особливих критичних точок (точок біфуркації), навколо яких динаміка систем стає вкрай несталою. У цих умовах система під дією найнезначніших (маргінальних) та випадкових впливів може кардинально і зовсім непередбачено змінити свій стан. Такий перехід у соціальних системах характеризується як виникнення нового порядку зі старого, який віджив свій час.

Синергетика передбачає якісно іншу картину світу порівняно з тими уявленнями, які лежали в основі як класичного, так і некласичного природознавства та суспільствознавства (сформованого у першій половині ХХ ст.). Образ світу постає як множина нелінійних процесів.

Важливе пізнавальне значення мають такі методологічні постулати синергетики щодо соціальних систем:

- неможливо традиційними детерміністськими методами описувати еволюцію складно організованих систем;
- розвиток цих систем виявляє можливість альтернативних шляхів, що передбачає свободу вибору та відповідальність людини, громади, суспільства, людства;
- неможливий абсолютний контроль (особливо з одного центру) будь-якої сфери реальності, в тому числі й розвит-

ку суспільства, який був проголошений традиційною наукою, особливо теорією соціального управління та соціальною кібернетикою;

- у критичних точках (точках біфуркації) несталості соціальних систем діяльність кожної людини або групи людей може мати вирішальне значення в макросоціальних змінах (роль особистості в історичному процесі, змін суспільства);

- збільшується відповідальність певної громади і людства в цілому за долі універсуму, оскільки вони в змозі цілеспрямовано уникати біфуркаційних станів, особливо в соціальній сферах, суттєво впливати на екологію (еволюцію природи та суспільства).

Велику роль у формуванні методології науки інформаційного права відіграють як гуманітарні (філософія, філософія права, соціологія, когнітологія, праксеологія тощо), так і фізико-математичні науки, особливо технічна та біологічна кібернетика, інформатика тощо, на межі яких формуються нові наукові дисципліни, через які адаптуються їхні методології до конкретної сфери суспільних відносин щодо інформації.

3.3. ЗМІСТ ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО"

Зміст та завдання навчальної дисципліни "Інформаційне право" визначаються залежно від напрямку освіти, фахового спрямування підготовки кадрів, кількості навчального часу, що відводиться на навчальну дисципліну та відповідно до структури науки інформаційного права.

Завдання навчального курсу можна подати таким чином.

1. Теоретичне визначення в основах системи правового регулювання соціальних інформаційних відносин.
2. Визначення в понятійному апараті та природі інформаційного права, його зв'язку з іншими традиційними інститутами і галузями права.
3. Формування у студентів навичок щодо застосування норм інформаційного права в майбутній практичній діяльності.

Концепція навчального курсу ґрунтується на науковій доктрині, згідно з якою як система права виокремлюється міжгалузевий комплексний інститут в інститутах традиційних галузей публічного права України: конституційного, адміністративного, цивільного, трудового та кримінального.

Окремий аспект визначається щодо міжнародного інформаційного права як відносно автономного інституту міжнародного публічного та приватного права.

Розділ 4

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ ІНФОРМАТИКИ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВА

4.1. ВИКОРИСТАННЯ ЗДОБУТКІВ ПРАВОВОЇ ІНФОРМАТИКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Необхідність створення сучасної системи інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління, у тому числі законотворчої та правозастосовної діяльності, зумовлена потребою формування відповідного наукового напрямку. В науці цей напрямок знайшов своє місце у такій міжгалузевій комплексній дисципліні, як правова інформатика. Вирішення проблем розбудови організаційних основ держави викликало потребу формування відповідної нормативно-правової бази. Це, у свою чергу, зумовило потребу піднесення якісного рівня та скорочення технологічного циклу правотворчого процесу (аналізу, експертизи, обґрунтування) з наступним розглядом у відповідних органах державної влади проектів нормативних актів. Нагальною потребою стало своєчасне інформування структур державної влади, суспільства і громадян про чинні закони та підзаконні акти, тлумачення їх.

Починаючи з 1990 р. у Верховній Раді України функціонує, послідовно розвивається та удосконалюється інформаційно-аналітична система, яка охоплює весь цикл законотворчої та правозастосовної діяльності.

Нині система об'єднує понад 20 автоматизованих комплексів, що реалізують технологічний процес у послідовності: збирання та накопичення даних з проблеми, підготовка проекту закону, колективне обговорення, узгодження, прийняття (голосування) та доведення проекту закону для застосування на практиці.

Система надає послуги не лише структурним підрозділам Верховної Ради України, а й іншим користувачам у державних та недержавних організаціях, установах, закладах, підприємствах та окремим фізичним особам як в Україні, так і за її межами.

Запропонована комп'ютеризована система інформаційно-аналітичного забезпечення законотворчої та правозастосовної діяльності оригінальна, окремі рішення захищено авторськими свідоцтвами, функціонування її неодноразово демонструвалося на міжпарламентських, міжнародних виставках та конференціях.

Інформаційно-аналітична система законотворчої та правозастосовної діяльності визначається великим обсягом систематизованої інформації, складністю алгоритмів перетворення даних, великою кількістю користувачів. Вона належить до відкритих систем, безперервно обслуговує в реальному часі правотворчий та правозастосовний процеси.

Опрацювання потоків цієї інформації охоплює низку етапів, кожний з яких має специфічні алгоритми та технологічні операції. Так, робота над законопроектом тільки в підрозділах Верховної Ради України охоплює близько ста різних операцій з опрацювання даних, кожна з яких є важливою для розробки якісного нормативно-правового акта.

Якщо процес правотворення розглядати у зв'язку з організаційною структурою різних гілок державної влади, то складність алгоритмів синхронізації та реалізації їх на практиці значно зростає.

Для повного і своєчасного збирання достовірних даних, опрацювання їх у процесі творення правових норм створені й розвиваються:

- інформаційна база, що охоплює фонди правової, соціально-економічної та іншої інформації, дані про проблеми і процеси в житті суспільства, наслідки дії чинних правових актів та ін.;

- сучасні методи і засоби опрацювання даних;
- технічні комплекси і засоби зв'язку.

У процесі розроблення нормативно-правових актів залежно від значення проблем і ситуацій, які потрібно вирішити, бере участь велика кількість співавторів-розробників, тобто реалізується модель колективного розуму.

Для підтримки нормотворчого процесу в складі системи інформаційно-аналітичного забезпечення законотворчої та правозастосовної діяльності (СІАЗ) розроблено та введено низку функціональних та забезпечуючих підсистем.

Законопроект — це підсистема, що обслуговує процес розроблення законодавчих актів від часу взяття на облік початкового варіанта, вивчення проблеми, що потребує правового регулювання, збирання пропозицій, необхідної інформації із зовнішніх джерел, формування законопроектів і аж до кінцевого юридичного оформлення.

Ця підсистема надає можливість залучати до творчого процесу фахівців — виконавців та зацікавлених осіб, які бажають чи функціонально зобов'язані працювати з цим документом. Отже, із застосуванням такої комп'ютеризованої технології кожна пропозиція, проект закону або інший документ проходять експертизу, одержують позитивну (негативну) оцінку шляхом голосування народних депутатів.

Рада — підсистема, що забезпечує голосування, супроводження пленарних засідань Верховної Ради України, накопичення інформації про роботу народних депутатів при обговоренні законопроектів на сесії та при проведенні ана-

лізу діяльності парламенту, фракцій народних депутатів, а також стенографування — комп'ютеризовану підготовку стенограм пленарних засідань Верховної Ради України в режимі реального часу, які вносяться до бази даних "Стенограми" та зберігаються у складі баз даних електронного бюлетеня.

Бази даних правової інформації, орієнтовані на забезпечення правовою інформацією широкого кола користувачів за допомогою інформаційно-пошукових систем "Право", "Законодавство", "Закони та підзаконні акти України в Інтернеті", дають змогу швидко знаходити та аналізувати нормативно-правові документи.

Підсистема спеціалізованих комплексів управління законотворчим процесом, до складу якої входять:

- "Реєстрація та контроль проходження законопроектів" — для обліку, аналізу, безперервного відстежування та контролю за проходженням законопроектів у Верховній Раді України відповідно до регламенту та порядку денного;

- "Контроль за проходженням документів у підрозділах" — для аналізу вхідної та вихідної кореспонденції, внутрішніх документів в окремому підрозділі або парламенті, а також контроль за виконанням доручень посадовими особами з відстеженням термінів виконання, аналізу та інформування;

- "Контроль виконання доручень та запитів народних депутатів України та інформування".

Інформаційно-аналітичний комплекс "Вибори" — для автоматизації опрацювання даних про вибори в частині оперативної реєстрації кандидатів і відомостей про них, їхні програми; обліку та аналізу результатів виборів, а та-

кож зв'язку з регіонами для приймання результатів голосування за допомогою засобів електронної пошти.

Комплексно в автоматизованій системі вирішуються окремі управлінські завдання у структурних підрозділах ("Кадри", "Бухгалтерія" та ін.).

У складі СІАЗ формується інтегрована база даних (підсистема інформаційного забезпечення), яка вже зараз забезпечує необхідною інформацією з наявних електронних фондів юридичної, соціально-економічної та іншої інформації, у тому числі:

- відомчих нормативних актів;
- зарубіжного законодавства;
- каталогів літератури;
- фондів інформаційних агентств світу;
- стенограм засідань Верховної Ради України, інших зібрань, обговорень;
- пропозицій до законопроектів;
- результатів голосувань;
- програм народних депутатів, партій;
- статистичних даних міністерств, відомств, соціологічних досліджень;
- звернень, скарг і пропозицій громадян, організацій та інших масивів даних, що містять проблемні питання, наявні в державі і суспільстві.

Інтегрована база даних надає можливість отримувати різноманітні аналітичні довідки з інформаційних об'єктів "Сесія", "Законопроект", "Закони та підзаконні акти", "Депутат", "Політичні групи та фракції", "Органи влади" та ін.

Підсистеми технічного, системного, мережевого комп'ютерного програмного забезпечення орієнтовані на доведен-

ня до користувачів інформації з інтегрованої бази даних за різними технологіями:

- на локальні ПЕОМ у вигляді протоколів поновлення;
- з використанням локальної мережі та мережі Інтернет;
- на компакт-дисках;
- електронною поштою у вигляді окремих файлів чи протоколів.

Головним завданням комп'ютерних сітьових технологій нині є вирішення проблеми забезпечення можливості доступу до різноманітних ресурсів комп'ютерної мережі — масивів даних, пристроїв друку, електронної пошти, прикладних систем і т. ін., незалежно від фізичного місцезнаходження користувача. Передбачається, що це завдання стане ще гострішим у зв'язку з активним розширенням спектра електронних комп'ютерних сітьових послуг, які пропонуються різними організаціями.

Вже тепер зі свого робочого місця можна отримати різноманітні дані з будь-якої точки земної кулі, здійснити передплату на отримання в електронному вигляді регулярних новин від тисячі інформаційних агенств тощо. Все це можливо завдяки всесвітній мережі Інтернет.

Комп'ютерна мережа СІАЗ є однією з найбільших серед діючих в організаціях державної влади, вона оснащена найсучаснішою технікою і новітніми інформаційними технологіями. Мережа розгалужена у восьми будинках Верховної Ради.

Основні принципи побудови комп'ютерної мережі Верховної Ради України такі:

- висока пропускна спроможність передачі даних;
- ізоляція інформаційного трафіку для кожного будинку;

- ізоляція інформаційного трафіку для кожного поверху в будинку;
- управління комп'ютерною мережею з центрального вузла;
- інтеграція комп'ютерної мережі Верховної Ради України в регіональну (м. Києва), республіканську комп'ютерні мережі України та світу;
- захист від несанкціонованого доступу.

Комп'ютерна мережа СІАЗ має доступ до глобальної мережі Інтернет, яка швидко набуває популярності та може використовуватись як для збирання різноманітної інформації, так і для надання послуг. Ця "інформаційна супермагістраль" забезпечує доступ до інформаційних ресурсів та надає можливість користувачам спілкуватися, співпрацювати.

Доступ до інформації надається з автоматизованих робочих місць (комп'ютерів) секретаріатів постійних комітетів, фракцій, груп та підрозділів Верховної Ради. Інтеграція комп'ютерної мережі СІАЗ у світовий інформаційний простір, крім суто інформаційного, має істотне політичне та економічне значення для України. СІАЗ робить свій внесок у розвиток мережі Інтернет в Україні, використовуючи різні засоби для збирання та розповсюдження інформації. Ці засоби надають інформацію про послуги та ресурси, доступні на WWW-сервері Верховної Ради України, а також доступ до ресурсів в інших місцях розташування.

На WWW-сервері Верховної Ради України є:

- інформація про Україну;
- доступ до ресурсу;
- юридична правова бібліотека (закони та підзаконні акти України).

Інформаційний бюлетень містить:

- законопроекти;
- нормативні акти України;
- стенограми засідань та результати поіменних голосувань;
- Конституції країн світу.

Довідкова інформація включає:

- відомості про політичні партії України;
- бібліографію.

До підсистеми "Законопроект" входять такі бази даних:

- текстів законопроектів;
- порівняльних таблиць;
- інформаційні матеріали;

інформаційно-аналітичні комплекси:

- реєстрації законопроектів;
- контролю проходження законопроектів.

Бази даних підсистеми "Законопроект" — повнотекстові бази ієрархічної структури (побудовані за методом гіперсистем права), які за допомогою технології ведення "Електронного інформаційного бюлетеня" забезпечують доступ користувача до еталонної бази "Закони та підзаконні акти України".

Інформаційно-аналітичні комплекси підсистеми "Законопроект" забезпечують опрацювання проектів законів України та постанов Верховної Ради України на всіх стадіях проходження їх від початкового тексту до остаточної редакції, прийняття і належного оформлення.

Реєстрація та контроль проходження законопроектів Верховної Ради України. Ця підсистема призначена для

автоматизації робіт з реєстрації та контролю проходження законопроектів у Верховній Раді України з відстеженням відповідності регламенту та порядку денного.

Вся робота із системою виконується на основі елементів меню. Елементи меню (опції) забезпечують виконання окремих функцій системи у вікнах перегляду або заповнення інформації у вигляді таблиць.

Вся інформація системи поділена на групи за допомогою кольорової селекції, що дає користувачу можливість швидко орієнтуватись у великих обсягах даних.

Важливим є розроблення різноманітних кодифікаторів для заведення інформації, що дає змогу одержувати статистичну інформацію та довідки у різних варіантах в оперативному режимі.

Застосовано принцип орієнтації на користувача: є система контекстово залежної допомоги для роботи із системою та екрани перегляду інформації у зручній ергономічній формі. Система дає змогу:

- реєструвати законопроекти зі здійсненням вхідного контролю за типами документів;
- вести перелік запланованих законопроектів;
- зв'язувати зареєстровані законопроекти із законопроектами з переліку запланованих;
- проводити контроль за законопроектом на всіх етапах його проходження з відстеженням за регламентними термінами виконання кожної операції;
- вести загальносистемні та локальні довідники системи;
- динамічно перебудовувати маршрути та технологічний регламент проходження законопроектів;
- здійснювати пошук законопроектів (або переліку їх) за різноманітними критеріями та умовами пошуку, задатими користувачем;

- впорядковувати за бажаними критеріями картотеки законопроектів;
- робити довільні вибірки з виведенням їх на зовнішні носії (текстовий файл, друкуючий пристрій);
- складати регламентні звіти про стан проходження законопроектів у підрозділах, виконавців на будь-яку дату;
- одержувати статистичні дані про розгляд законопроектів;
- зберігати в архіві картотеки законопроектів з можливостями пошуку та впорядкування;
- робити дзеркальні копії інформаційної бази на зовнішні носії інформації та забезпечувати її відновлення в аварійних випадках;
- працювати з широким набором сервісних функцій (календар, записна книжка, калькулятор).

Найбільш суттєвий економічний ефект від впровадження системи можна отримати, якщо використовувати її в локальній мережі, що дає можливість вести єдину інформаційну базу.

Кількість інформації, яку можна завести в систему, обмежена тільки фізичною можливістю апаратних засобів.

Користувачами комплексу є народні депутати України, їхні помічники та апарат комітетів Верховної Ради України.

Розробники законопроектів інших підрозділів використовують інформаційний програмний комплекс "Законотворень" для підготовки законопроектів, порівняльних таблиць (формування, коригування, порівняння, аналізу) з метою розгляду та обговорення їх на пленарних засіданнях. Комплекс дає змогу:

- отримати з бази даних (БД) текст будь-якого проекту закону, який готується до обговорення та прийняття, і необхідну добірку нормативних актів, чинних нині;

- вивільнити провідних фахівців-юристів від рутинної роботи — пошуку необхідних нормативних актів та упорядкування численних зауважень та пропозицій, що надходять до конкретних проектів документів;
- підвищити швидкість та якість підготовки порівняльних таблиць до другого читання законів;
- швидко отримати остаточну редакцію закону з урахуванням всіх зауважень та пропозицій, висловлених при його обговоренні;
- накопичувати дані про участь депутатів в обговоренні законопроектів та видавати довідки про міру врахування тієї чи іншої пропозиції народного депутата в остаточній редакції закону.

У процесі роботи комплекс використовує такі автоматизовані функції:

- підготовку тексту проекту закону;
 - автоматичну структурування тексту;
 - завантаження структурованого тексту проекту закону в БД;
 - введення та завантаження в БД автоматично упорядкованого масиву зауважень до проекту закону та висновків комісії;
 - постатейний розгляд проекту закону з аналізом та врахуванням всіх пропозицій і зауважень, що надійшли до будь-якої статті;
- « розгляд альтернативних варіантів одного і того ж закону та встановлення співвідношень між текстами;
- формування та друкування порівняльних таблиць до одного і того ж проекту та таблиць співвідношень до альтернативних проектів для розгляду в комісіях та робочих групах;

- формування та друкування тексту остаточної редакції.

Вхідною інформацією є проект закону, який вноситься на розгляд Верховної Ради України, а також тексти альтернативних проектів.

Вихідною інформацією є порівняльні таблиці, таблиці співвідношень та текст остаточної редакції закону, прийнятого на сесії Верховної Ради України. Це дає можливість швидко, якісно й ефективно готувати законопроекти для розгляду на сесії Верховної Ради України, подавати інформацію в унаочненій формі (порівняльні таблиці), користуватися базою чинних законів, створювати таблиці змін і доповнень порівняно з іншими текстами законів.

Структурування композиції тексту проекту та його розмітка полегшують подальшу роботу зі внесення зауважень та коригування проекту на всіх етапах розгляду. Користувачеві надається можливість переглянути на екрані ПЕОМ та роздрукувати порівняльну таблицю і таблицю зауважень до всього тексту та окремих частин, остаточну редакцію, таблиці співвідношень у двох варіантах (для двох або кількох законопроектів).

Електронний інформаційний бюлетень — це ряд упорядкованих автоматизованих баз даних, орієнтованих на інформаційне забезпечення діяльності органів державної влади. До розгляду пропонуються такі елементи.

- Концепція, принципи й алгоритми структуризації баз даних, що спрямовані на забезпечення повноти даних.
- Концептуальна модель системи бази даних Електронного бюлетеня.
- Логічна структура системи баз даних.
- Фізична структура.
- Технологія доведення даних до користувача з використанням твердої копії на компакт-дисках.

- Методика розрахунку соціально-економічних показників системи баз даних Електронного бюлетеня та реалізації їх.

Система баз даних "Електронний інформаційний бюлетень" спроектована і наповнена у міру аналізу запитів користувачів, які користуються комп'ютерною технологією розробки законів.

За змістом бази даних електронного бюлетеня спрямовані на інформатизацію функцій структурних підрозділів Верховної Ради України, закріплених статтею 85 Конституції України; законотворчої діяльності Верховної Ради України; депутатської діяльності в округах.

Основне джерело даних для баз Електронного бюлетеня — "Справа законопроекту" та документообіг Верховної Ради України, який створюється в ході виконання Верховною Радою її функцій.

За змістом документи, що використовуються в системі баз даних, є прерогативою Верховної Ради України.

Виконання функцій підтримки, актуалізації даних, перенесення їх на тверді копії, організації доведення до користувачів оформлюється у вигляді методичних матеріалів, інструкцій, технологічних карт. Основні принципи вибору джерел даних такі:

- відкритість джерел;
 - офіційність на кожному етапі життєвого циклу нормотворення;
 - обґрунтованість масовості доведення даних до користувача з метою підвищення відкритості та демократизації суспільства;
 - надійність джерел;
- « можливість розширення джерел даних без суттєвих трудовитрат на переструктуризацію баз даних (адаптивність).

На концептуальному рівні представлено склад баз даних Електронного інформаційного бюлетеня, об'єктів їх і зв'язку між ними.

Повнота об'єктів БД зумовлена однозначним співвідношенням та відображенням схеми законотворчого процесу, затвердженої Регламентом Верховної Ради України.

До складу "Електронного інформаційного бюлетеня" входять:

- Регламент Верховної Ради України;
- розклад засідань Верховної Ради;
- стенограми;
- тексти законопроектів;
- нормативні акти України;
- законодавство країн світу;
- програми народних депутатів України;
- інформація про фахівців — розробників законопроектів;
- інформація про органи влади;
- огляд подій.

Між складовими елементами баз даних спроектовані та підтримуються логічні зв'язки, що відображають логіку законотворення, якої дотримуються відповідальні за підготовку конкретного законопроекту співробітники постійних комітетів Верховної Ради України.

В Електронному інформаційному бюлетені вибрано ієрархічну модель структури баз даних, що зумовлено вимогами простоти і швидкості доступу до повнотекстових неструктурованих документів різного змісту.

Декомпозицію ієрархічної моделі авторами побудовано за принципом "дерева цілей" на підставі аналізу реальних запитів користувачів на певну інформацію у ході право-

творчого процесу. Ієрархічна індексація відображає частоту і кількість звернень до того чи іншого виду даних.

Логічна модель відображена у фізичну як N до 1, тобто кілька фізичних файлів утворюють один логічний об'єкт бази. Така структуризація дає змогу виокремити архівну незмінну частину і частину фізичних файлів, що актуалізуються оперативно. Це зумовлено вимогами запису Електронного інформаційного бюлетеня на компакт-диски, а також створення динамічного ряду розділів системи БД для подальшого аналізу варіантів текстових документів і формування правил їхніх змін. Доступ до фізичних об'єктів здійснюється як з програм, що працюють у середовищі DOS, Windows, так і з мережею Інтернет.

Інформаційно-технічний комплекс "Рада" призначений для комп'ютерного супроводження пленарних засідань Верховної Ради України, забезпечення ефективної роботи народних депутатів як під час засідань, так і при проведенні аналізу роботи парламенту.

Інформацією, яку видає система "Рада", крім народних депутатів, можуть користуватися працівники аналітичних підрозділів секретаріатів комітетів Верховної Ради, груп і фракцій народних депутатів.

Система "Рада" складається зі спеціалізованих автоматизованих робочих місць (АРМ), об'єднаних у локальну мережу, та технічних засобів:

- АРМ "Адміністратор" є головною складовою системи "Рада". Основні функції його — технічна підтримка проведення голосувань та реєстрацій, запису на виступ з місця, опрацювання результатів та видача їх на табло, екран Головуючого та в мережу, а також комутація мікрофонів при виступах народних депутатів з робочих місць;

- АРМ "Секретар". Основні функції цього АРМу — формування черги на виступ із трибуни з будь-якого питання,

внесеного до затвердженого переліку питань порядку денного та висвітлення оголошень на табло в сесійному залі;

- АРМ "Діагностика". Безперервно приймає потік інформації від пульта народних депутатів, проводить її обробку та аналізує технічний стан пульта;

- АРМ "Головуючий" приймає аналітичну інформацію про результати голосувань, реєстрацій, списки народних депутатів, які записалися на виступи з трибуни і з місць;

- АРМ "Депутат" складається з двох частин:

- 1) інформаційно-довідкової системи про склад депутатського корпусу;

- 2) програми обробки та відображення інформації про результати поіменних реєстрацій та голосувань.

Пульти народних депутатів призначені для реєстрації, голосування, запису на виступ та виступ з місця. Демонстраційні табло призначено для висвітлення текстової та графічної інформації.

Вхідною інформацією системи "Рада" є:

- анкетні дані народних депутатів;
- перелік зареєстрованих в Україні партій;
- перелік фракцій та груп народних депутатів Верховної Ради;

« перелік постійних комітетів Верховної Ради.

Вихідна інформація системи "Рада" така:

- результати поіменних реєстрацій народних депутатів;
- результати поіменних реєстрацій народних депутатів з групуванням за фракціями та групами;
- загальні результати непоіменних голосувань;

- результати поіменних голосувань;
- результати поіменних голосувань з групуванням за фракціями та групами;
- результати поіменних голосувань з групуванням за результатами голосування;
- результати голосувань фракцій та груп народних депутатів при поіменному голосуванні;
- списки народних депутатів за належністю до партій, фракцій і груп, постійних комітетів Верховної Ради України;
- списки народних депутатів, записаних на виступи з трибуни;
- статистика виступів народних депутатів з трибуни і з місця;
- висвітлення на табло в сесійному залі та в холі аналітично-експертної інформації, оголошень і повідомлень.

Інформаційно-пошукові системи "Право", "Законодавство" і "Закони та підзаконні акти України в Інтернеті" (далі — Системи) призначені:

- для оперативного забезпечення користувачів офіційною правовою інформацією з першоджерел;
- швидкого пошуку та аналізу нормативно-правових документів.

Системи сприяють підвищенню ефективності законодавчої та правозастосовної діяльності. Системи використовують:

- народні депутати України та місцевих рад;
- працівники структурних підрозділів Верховної Ради України, Адміністрації Президента України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Вищого арбітражного суду України, Міністерства культури Украї-

ни, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України, Національної Академії наук України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, інших міністерств та відомств, місцевих органів влади, наукових установ та навчальних закладів;

- співробітники іноземних представництв в Україні та посольств України в інших країнах;
- керівники підприємств, юристи, бухгалтери, економісти, працівники;
- банків, юридичних фірм, інших організацій;
- абоненти мережі Інтернет, які мають відповідний доступ.

Бази даних Систем містять нормативно-правові документи в остаточній редакції зі внесеними змінами (в системі "Законодавство" є попередні редакції), у тому числі:

- закони, постанови Верховної Ради України, постанови та укази Президії Верховної Ради України починаючи з 1990 р., а також деякі нормативно-правові акти, що були прийняті;
- кодекси;
- укази та розпорядження Президента України;
- постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України починаючи з 1992 р.;
- декрети Кабінету Міністрів України;
- документи міністерств та відомств України, зареєстровані в Міністерстві юстиції відповідно до Указу Президента України № 493/92 від 3 жовтня 1992 р. та постанови Кабінету Міністрів України № 731 від 28 грудня 1992 р.;
- міжнародні угоди;

• документи міністерств та відомств України, які не підлягають реєстрації в Міністерстві юстиції (листи, роз'яснення Національного банку України, Головної державної податкової адміністрації України, рішення Конституційного Суду України, постанови Верховного Суду та Вищого арбітражного суду України тощо).

Система "Законодавство" забезпечує:

- пошук документів за реквізитами (назва, номер, дата прийняття, орган видання та тип документа), за ключовими словами та темами (пенсії, боротьба зі злочинністю, податки тощо);
- перегляд, сортування, друкування або виведення у файл переліку знайдених документів;
- перегляд текстів документів у "багатовіконному" режимі з підсвічуванням ключових слів;
- друкування цілого тексту або будь-яких його частин на матричному, лазерному або струменевому принтері;
- контекстовий пошук за двома словами (відстань між словами визначається користувачем);
- ведення списків користувача (тематичних тез користувача);
- перегляд нормативних актів, пов'язаних з документом (що вносять зміни, вводять у дію, ратифікують, посилаються на цей документ тощо);
- переключення перегляду з одного документа на інший за посиланнями в тексті (динамічний гіпертекст);
- перегляд додаткових реквізитів документа (дати набрання або втрати чинності, дати публікації в пресі), перегляд як чинних, так і нечинних документів;
- перегляд структури документа, створення "закладок" у текстах, власних приміток користувача до документів;

- перегляд статистики бази даних;
- актуалізацію бази даних за допомогою спеціальних файлів (блоків поновлення), які передаються користувачам на дискетах або засобами телекомунікації (електронною поштою тощо);
- перегляд результатів попередніх пошуків за різними критеріями, перегляд списків документів, що додавалися до бази даних з окремих блоків поновлень;
- довідку про об'єм вільного дискового простору, версію системи, обсяг бази даних, номер останнього блоку поновлення тощо.

Система "Законодавство" має такі переваги:

- можливість перегляду попередніх редакцій документів, що змінювалися;
- орієнтація на роботу в операційному середовищі Windows.
- швидкий пошук;
- можливість формування бази даних з документів тих органів влади, які замовляє користувач;
- можливість вибору української або російської мови для контекстове залежної допомоги, меню та повідомлень системи;
- рівень документованості (детальна контекстове залежна допомога, видано довідник для користувача);
- постійне вдосконалення.

Система "Закони та підзаконні акти України в Інтернеті" надає абонентам мережі Інтернет можливості:

- пошуку документів за реквізитами (реєстраційним номером, датою прийняття, типом, органом влади, станом (чинні, нечинні));

- пошуку документів за словами в текстах із урахуванням "відстані" між ними;
- перегляду текстів знайдених документів, копіюванні їх у файл.

Бази даних поновлюються щоденно. Блоки поновлення для системи "Законодавство" передаються користувачам через електронну пошту і виставляються на FTP-сервер. Система "Закони та підзаконні акти України в Інтернеті" функціонує на WEB- сервері Верховної Ради України.

Інформаційно-аналітична система "Вибори". Оперативне опрацювання великих обсягів і потоків інформації, підвищені вимоги до оперативності, достовірності її, необхідність інформаційно-аналітичного супроводу кожного етапу виборчого процесу, накопичення та швидкого доступу до інформації в різноманітних аспектах визначили необхідність створення для Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів України комп'ютерної системи опрацювання інформації.

До виборів народних депутатів України, які відбулися 27 березня 1994 р., фахівці Центру комп'ютеризованих інформаційних систем Секретаріату Верховної Ради України за участю Центральної виборчої комісії (ЦВК) та інших організацій вперше в Україні створили інформаційно-аналітичну комп'ютеризовану систему "Вибори".

У лютому 1994 р. цю систему впроваджено в промислову експлуатацію на етапі реєстрації кандидатів у народні депутати України, і з того часу вона функціонує у ЦВК, здійснюючи автоматизацію функцій реєстрації, контролю, опрацювання, накопичення та збереження інформації про виборчий процес протягом трьох років.

Впровадження ІАС "Вибори" продемонструвало значну ефективність використання сучасних інформаційних технологій у виборчому процесі.

ІАС "Вибори" здійснює:

- централізоване накопичення інформації про хід виборів на всіх етапах виборчого процесу, що надходить з виборчих округів;
- облік даних про виборчі округи України з деталізацією всіх необхідних характеристик та етапів виборчого процесу щодо кожного округу;
- узагальнення інформації про хід реєстрації претендентів та кандидатів у регіонах та виборчих округах;
- формування даних про кандидатів у депутати в обсязі відомостей, передбачених Законом України про вибори народних депутатів України;
- збирання (за допомогою електронної пошти або телеграфних повідомлень), контроль та опрацювання оперативної інформації про результати виборів;
- алгоритмічно-програмна (консультативно-довідкова) підтримка Закону "Про вибори народних депутатів України" у процесі аналізу результатів голосування;
- формування звітів, статистичних та інформаційно-аналітичних довідок.

До регламентних звітів належать:

- оперативні дані про реєстрацію претендентів та кандидатів за регіонами та округами;
- облікова картка, автобіографія і програма кандидата в народні депутати;
- списки кандидатів або депутатів у заданих інформаційних варіантах;
- оперативні дані про хід голосування в округах регіонів у задані інтервали часу в день виборів;
- деталізовані результати виборів за регіонами та за виборчими округами у вигляді альбому-звіту.

Формуються також звіти про результати кожного туру виборів:

- повний звіт про результати виборів за всіма кандидатами у народні депутати;
- звіт за округами, в яких призначені повторні вибори, що містить повні дані про результати виборів;
- звіт про результати виборів за округами, в яких призначено повторне голосування;
- звіт про результати виборів за округами, в яких обрані народні депутати України.

Крім регламентних запитів система забезпечує обслуговування запитів користувача згідно з довільною комбінацією параметрів та їхніх значень, оперативно формує відповідні звіти за формою, означеною користувачем, для перегляду на екрані або друку.

У системі застосовано інформаційно-терміновий принцип накопичення та збереження інформації щодо кожного етапу виборчого процесу. Згідно з цим принципом система накопичує інформацію про кожний вид виборів — чергові, позачергові (дострокові), повторні, замість депутатів, які вибули, у таких варіантах: кандидати, обрані, вибори не відбулися, повторне голосування та ін.

У системі "Вибори" передбачено:

- допомогу та підказку при введенні, коригуванні та перегляді інформації;
- контроль введеної інформації на рівні шаблонів даних і семантичної відповідності;
- процедури копіювання та відновлення інформації на зовнішніх носіях;
- роботу в режимі багатьох користувачів;

- передачу та приймання інформації щодо обліку результатів виборів із застосуванням засобів електронної пошти.

Застосування автоматизованої системи "Вибори" дає змогу значно прискорити опрацювання інформації про виборчий процес, поліпшити її достовірність та якість.

Час обробки та формування звіту з аналітичними даними про кандидатів першого туру голосування по Україні за 10 параметрами становить близько 15 хвилин. ІАС "Вибори" з певними модифікаціями, здійсненими розробниками системи, було використано для опрацювання результатів виборів Президента України.

Протягом часу функціонування ІАС "Вибори" постійно удосконалювалась.

У системі алгоритмики "реалізовано базу знань" фахівців ЦВК щодо інформаційно-аналітичної технології виборчого процесу на основі мажоритарної системи виборів.

У комп'ютерному банку даних ЦВК зберігається інформація про всіх кандидатів, накопичено великі обсяги фактографічної та аналітичної інформації, яка є важливим інформаційним ресурсом для політологів, аналітиків та законотворців.

Використання засобів інформаційно-обчислювальної техніки в державному управлінні, у тому числі в українському парламенті, дало можливість створити єдину комплексну технологію опрацювання даних, яка охоплює фіксацію і попередню підготовку інформації, семантичне і лінгвістичне опрацювання, зберігання, актуалізацію, дублювання інформації у разі можливих пошкоджень оригіналу та оперативне надання даних користувачам у потрібних їм аспектах. При цьому пропонуються різноманітні форми надання інформації: від короткочасного виведення на екран до виведення на різні пристрої (для друкування, компакт-диски та на інші носії).

Основні результати впровадження комп'ютеризованої інформаційно-аналітичної системи такі:

- підвищення рівня обґрунтованості управлінських рішень за рахунок можливості широкого використання різних джерел альтернативної аналітичної інформації, вчасної обробки даних, достатнього інформаційного забезпечення нормотворчої діяльності, застосування сучасних наукових методів та засобів обробки даних, що сприяє також зменшенню впливу суб'єктивних чинників;

- підвищення продуктивності праці у нормотворчій та правозастосовній діяльності за рахунок наданої можливості швидкого пошуку та порівняльного аналізу даних у великих масивах інформації, впровадження принципу одноразової фіксації даних, колективного використання їх, використання технології опрацювання даних та пересилання їх, уникнення паралелізму в законопроектних роботах та багатоаспектному використанні накопичених даних;

- ефективність контролю законотворчого процесу, синхронізації інформаційних потоків, скорочення технологічного циклу проходження законопроектів;

- можливість моделювання та прогнозування наслідків уведення нових законів та підзаконних актів ще до прийняття їх;

- значна економія матеріальних і трудових ресурсів при розробленні законопроектів та інших нормативних актів.

Організаційне, науково-технічне та методичне забезпечення розробки та функціонування комп'ютеризованої системи інформаційно-аналітичного забезпечення в українському парламенті покладено на Управління комп'ютеризованих систем Апарату Верховної Ради України.

Функції цього управління такі:

- впровадження нових технологій, методів і засобів збирання, обробки і видачі даних для ефективної діяльності

підрозділів Верховної Ради України і народних депутатів України;

- забезпечення функціонування і розвитку комп'ютеризованих інформаційних систем і мереж, обробки законопроектів на всіх стадіях проходження їх у Верховній Раді України до оформлення і прийняття;
- автоматизація управління законотворчим процесом;
- створення і забезпечення функціонування баз даних, електронних бюлетенів у галузі права, економіки та накопичення інших фондів інформації, які можуть бути використані при роботі над законопроектами, у нормотворчій та правозастосовній діяльності;
- формування та поширення еталонної бази даних нормативно-правових актів (офіційних документів), що приймаються вищими органами влади в Україні;
- сприяння доступу користувачів до масивів даних обчислювальних центрів міністерств і відомств, організацій; установ та баз даних законодавчих актів зарубіжних країн;
- встановлення зв'язків з питань електронного обміну правовою та іншою інформацією з відповідними службами парламентів інших країн;
- забезпечення своєчасного надходження вхідної інформації і актуалізації баз даних;
- виконання робіт з підтримки функціонування програмних, технічних та мережевих комплексів Верховної Ради України;
- проведення роботи, спрямованої на створення автоматизованих інформаційних систем, комплексів і робочих місць у Верховній Раді України, у тому числі спільно та за участю міністерств і відомств, науково-дослідних установ та підприємств;
- формування науково-технічної політики в галузі інформатизації та контроль ефективності використання

інформаційно-обчислювальної техніки в підрозділах Верховної Ради України;

- проведення науково-методичної роботи, координування програм комп'ютеризації в системі органів законодавчої влади;
- « організація навчання з оволодіння комп'ютерною технікою, функціонування в підрозділах Верховної Ради України;
- формування і організація разом з відповідними підрозділами Апарату Верховної Ради України виконання плану розвитку та матеріально-технічного забезпечення інформатизації.

4.2. СВІТОВА ЕЛЕКТРОННА МЕРЕЖА ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ GLOBAL LEGAL INFORMATION NETWORK (GLIN)

Окремі підсистеми CIAЗ "Законодавство" підключено до міжнародної мережі Інтернет, що дає можливість користувачам в Україні та за її межами ознайомлюватись із нормативно-правовими актами України, а також брати участь у формуванні та використанні світової електронної мережі правової інформації (Global Legal Information Network), мати доступ до інших світових інформаційних ресурсів, здійснювати порівняльний аналіз нормативних актів України з нормативними актами інших країн, використовувати їх досвід, гармонізувати нормативно-правову базу з міжнародним правом.

Світова правова інформаційна мережа (Global Legal Information Network (GLIN)) забезпечує електронний доступ до авторизованих законів країн — членів асоціації GLIN.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства законотворча правозастосовна діяльність не може розвиватись ізольовано, не використовуючи теоретичних та практичних здобутків світової системи правової інформації. Це зумовлюється практичною потребою швидкого доступу до законодавства країн світу, що вже сьогодні значною мірою забезпечується стрімким розвитком електронних засобів телекомунікацій.

Державні й недержавні структури отримують велику користь від усе ширшого використання глобальних електронних мереж, що у свою чергу створює потребу володіння якомога більшою інформацією один про одного з тим, щоб рішення про взаємовідносини приймалися на основі повної інформації.

Українські дослідники в галузі права часто вже не можуть спиратися у своїх дослідженнях тільки на вітчизня-

не законодавство. Сьогодні не викликає подиву потреба знати нормативні акти інших країн для вирішення окремого питання.

Створення у 1976 р. Міжнародної правової бази даних у Правничій бібліотеці Конгресу США було чітко вмотивоване бажанням задовольнити такі потреби. Як виявилось, ця база виправдала себе як простий та ефективний засіб швидкого і точного доступу до складових правового середовища різних країн і з часом видозмінилась у *Світову електронну мережу правової інформації* (GLIN).

Систему було засновано на таких принципах:

- достовірності джерел;
- простоти пошуку юридичних документів;
- багатонаціональної орієнтації.

Принцип *достовірності джерел* вимагає, щоб індекс містив тільки записи, що належать до законодавчих документів з офіційного джерела: конкретно до офіційного національного журналу із законодавства кожної країни.

Принцип індексування — "простота пошуку юридичних документів" — це система, яка, хоч у першооснові й призначена для осіб з досвідом роботи з юридичними документами, може без труднощів використовуватися тими, хто має малий досвід або зовсім його не має в роботі з доступу до автоматизованих баз даних, і є зрозумілою для осіб з різних культурних та освітніх середовищ.

Проект GLIN у своїй основі реалізує такі завдання.

- Зменшення витрат часу на отримання юридичних документів для створення резюме шляхом збільшення кількості національних робочих станцій для комп'ютерного опрацювання юридичних документів, передачі та отримання їх.

- Об'єднання індексованих файлів резюме в один, який містить тексти юридичних документів у цифровій формі, сканування з офіційного національного джерела правничих документів.
- Об'єднання резюме та індексуючих термінів національною, а також англійською мовами для створення доступу до інформації обома мовами.
- Розширення наявних пошукових можливостей до пошукової функції "слово в тексті" щодо вже чинних юридичних документів, а не тільки індексованих резюме.
- Розширення кількості дозволених юридичних джерел для включення до обігу вибраних матеріалів, виданих інструктивними установами або судами.

Згідно з технічною ідеологією та технологією виконаних робіт, прийнятою у GLIN, Секретаріат Верховної Ради України здійснив аналітико-синтетичне опрацювання інформаційних бюлетенів "Відомості Верховної Ради України"; з використанням тезауруса GLIN готуються англійською мовою реферати законів України та постанов Верховної Ради України, які у вигляді архіву разом зі сканованими повними текстами цих документів надсилаються мережею Інтернет до Бібліотеки Конгресу США. Триває робота з підготовки нових термінів до тезауруса GLIN, пропозиції щодо яких надсилаються до Правничої бібліотеки Конгресу США.

Функціонування інформаційної системи GLIN у Верховній Раді України розглядається як важлива складова інформаційно-аналітичного забезпечення законодавчої та правозастосовної діяльності, розширення інформаційного забезпечення парламенту України, реалізації міжпарламентських інформаційних обмінів, гармонізації законодавства України з міжнародним законодавством.

Розділ 5

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

5.1. СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ КАТЕГОРІЇ "КУЛЬТУРА"

5.1.1. Поняття категорії "культура"

Для наукового усвідомлення категорії "інформаційна культура" чи більш модерного її прояву "е-культура" (електронна культура) з погляду об'єкта інформаційного права слід з'ясувати провідну складову їх — "культура" — та низку інших.

Перш за все з'ясування сутності такого соціотехнічного явища, як е-культура, слід розглядати у контексті як складової інформаційної культури. Для цього передбачається прийняти за аксіому методологічні положення теорії гіперсистем. Ці категорії є складним системним соціальним явищем (підсистемою другого порядку) до більш складного соціального явища — загальної культури, яка, у свою чергу, є елементом складнішої соціальної системи — глобальної цивілізації.

Дослідження природи категорії "культура" свідчать про багатоаспектність її змісту, сутності, великої кількості формулювань поняття. Наприклад, у літературних джерелах наводиться факт, що за підрахунками фахівців у 1919 р. було сім визначень культури, в 1950 р. — 164, а на початку 70-х років —

250 (див.: *Котюк В.О.* Теорія права: Курс лекцій: Навч. посіб. для юрид. фак. вузів. — К.: Вентурі, 1996. — С. 92).

На початок 90-х років ХХ століття тільки у філософській літературі налічувалося більше 500 визначень поняття "культура". Число їх, як у зарубіжній, так і у вітчизняній літературі, постійно зростає (див.: *Менюк О.А.* Формування правової культури підприємця: теоретичні та прикладні аспекти. — К.: Оріяни, 2001. — С. 5). Це свідчить про зростання уваги до цього соціального явища серед широкого загалу науковців і практиків.

Культура завжди цікавила суспільні науки, в тому числі правознавство, як сфера громадського життя, що розкриває особливості поведінки, свідомість та діяльність людей у конкретних формах життя (культура праці, культура побуту, культура мистецтва, правова та політична культура), а також як спосіб життєдіяльності особи, колективу та суспільства в цілому.

Маючи труднощі у з'ясуванні будь-якого поняття, звичайно звертаються до тлумачних словників, довідкових джерел. Наприклад, автори "Нового словника української мови" у томі 2 пропонують такі визначення змісту категорії "культура" (див.: *Новий словник української мови: У 3 т. — Т. 2. — К.: Аконіт, 2001. — С. 33*):

1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. Рівень розвитку суспільства у певну епоху; те, що створюється для задоволення духовних потреб людини.

2. Освіченість, вихованість.

3. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності.

4. Розведення, вирощування якої-небудь рослини або тварини; культивування. Рослина, що розводиться, вирощується.

5. Мікроорганізми, вирощені в лабораторних умовах у живильному середовищі.

У цьому ж словнику подається визначення змісту частини складних слів "культ...": перша частина складних слів, що відповідає слову культурний, вживається у таких значеннях (див.: *Новий словник української мови: У 3 т. — Т. 2. — К.: Аконіт, 2001. — С. 32*):

а) культурно-освітній, напр.: культбослужбовування і т. ін.;

б) пов'язаний з культ\ освітньою роботою, напр.: культактивіст, культбригада, культсектор і т. ін.;

в) який задовольняє культурні потреби, напр.: культ-магазин, культторг і т.ін.

Термін "культура" в перекладі з латинської також означає турботу, спрямовану на облагородження і очищення життя людини чи суспільства. Пізніше культуру почали розглядати як філософську категорію, що становить сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людьми в процесі їхньої суспільно-історичної трудової діяльності — практики. В такому визначенні культура протиставляється дикій природі й розглядається як феномен, створений людиною і людством, як продукт праці в матеріальній і духовній сферах життя.

Велика кількість визначень свідчить про надзвичайно складний феномен культури. Для зручності усвідомлення всі підходи до визначення культури поділяють на три групи: антропологічні, соціологічні і філософські.

При *антропологічному підході* культура розуміється як сукупність всіх благ, створених людиною, на відміну від того, що створила природа.

Соціологічний підхід трактує культуру як сукупність духовних цінностей, компонент суспільного життя.

При філософському підході культура розглядається як явище, що виділяється аналітичне й умовно пов'язане із суспільним розвитком.

В останні десятиліття виникло два нових підходи до розуміння культури.

Перший підхід визначається в усвідомленні культури як процесу творчої діяльності. Культура аналізується через процеси духовного виробництва (виробництва духовних благ, цінностей, інформації), функціонування та удосконалення особи.

Другий підхід — культура розглядається як специфічний спосіб людської діяльності. Представники другого підходу (концепції) пропонують загальну модель культури як універсальної властивості суспільного життя.

Ці підходи слід використати і для аналізу е-культури як складової інформаційної культури суспільства, яка є частиною феномену культури суспільства (поряд із політичною, моральною, екологічною, виробничою, правовою тощо).

5.1.2. Природа культури: філософський аспект її еволюції

Більшість дослідників вважають, що культура як соціальне явище змінюється. Одні називають ці зміни революцією, інші — еволюцією. Більш правильною можна вважати думку, що культура швидше еволюціонує, ніж розвивається революційним шляхом.

У філософській думці є також теза про створення людини культурою. Вважають, що вперше цю ідею висловив Л.А. Байт (у книжках "The Science of Culture" (New York, 1949) та "The Evolution of Culture" (New York, 1959)).

Інший дослідник — Ф.А. Хайек — вважає, що цю ідею зіпсувала віра Л.А. Байта в "закони еволюції". Він також

висловлює думку, що тим часом віра в добірну еволюцію не має нічого спільного з вірою в закони еволюції, постулюючи лише дію певного механізму, наслідки якої цілком залежать від тих невідомих маргінальних умов, що в них вона відбувається. Ф.А. Хайек заявляє: "Я не вірю в існування жодних законів еволюції. Закони уможливають прогнозування, а наслідки процесу добору завжди залежать від непередбачених обставин" (див.: *Хайек ФЛ.* Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. — Т. 3: Політичний устрій вільного народу: Пер. з англ. — К.: Сфера, 2000. — С. 186).

Ф.А. Хайек також неодноразово зазначав, що хибний погляд на закони еволюції глибоко увійшов до нашого мислення внаслідок неправильного поділу на "природне" та "штучне", успадкованого від давніх греків (див.: *Право, законодавство та свобода.* — Т. 1. — С. 25).

Концепція еволюції, спонтанного порядку та способів і меж наших намагань пояснює складні соціальні явища більш раціонально, (її викладено у праці А.Ф. Хаєка "The Sensory Order. An inquiry into the Foundations of Theoretical Psychology" (London; Chicago, 1952.))

5.1.3. Методологічні підходи щодо співвідношення категорій "культура", "цивілізація", "суспільство" та пізнання їх

З окремими аспектами змісту категорії "культура" тісно переплітається зміст категорії "цивілізація". Як і категорія "культура", категорія "цивілізація" належить до багатозначних. Нерідко обидві категорії розглядаються окремими дослідниками як тотожні за змістом у ряду "культура" — "цивілізація" — "суспільство". Також до цього ряду додають категорію "людство" (див.: *Бестужев-Лада ІЕ.* Альтернативная цивилизация. — М.: Владос, 1998. — С. 15).

Дискутивність такого підходу може зумовлювати серйозні соціальні, когнітологічні проблеми. Адже категорія "цивілізація" може вживатись як більш загальна, за допомогою якої здійснюється порівняльна характеристика стану минулого суспільства у змісті найвищої стадії (епохи, ери) його розвитку. У зазначеному контексті було б недоцільно використовувати терміни-синоніми в умовах дефіциту понять. До того ж слід зазначити, що в межах однієї цивілізації можна розглядати протиставлення таких явищ, як культура й антикультура (субкультура).

Система гуманітарної просвіченості чи освіти передбачає набуття цілісних знань про соціокультурний розвиток людства — як макроцивілізації, що складається з регіональних цивілізацій та мікроцивілізацій. Розуміння зазначеного підходу покликане стати важливим чинником гуманітарного знання і гуманітарія, і технократа, оскільки без загального бачення генетики культури суспільства неможливо системно усвідомити окремі феномени культури (у тому числі культури будь-якої науки). Кожне соціальне явище з погляду науки має певну генетику — закономірності спадковості чи мінливості свого об'єкта (предмета). Все це набуває відображення в онтології — множині емпіричного матеріалу, на основі якого формуються теорія, наука.

Вивчення історії будь-якого соціального явища потребує того, щоб людина мала уявлення про розвиток та інваріантні характеристики як окремих цивілізаційних систем (регіональних — наприклад євро-атлантичної, азіатської, африканської, чи мікроцивілізацій — окремої країни, народу, нації, етносу та ін.), так і загальнолюдської цивілізації (макроцивілізації) в цілому. Історія світової цивілізації вже має обов'язкову складову сучасної гуманітарної освіти. У навчальних закладах історію різних цивілізацій вивчають починаючи з початкових класів загальноосвітньої школи і закінчуючи здобуттям вищої освіти, незалежно від того, чи ця освіта гуманітарна, технічна або інша.

Щодо сутності цивілізаційно-культурної єдності можна взяти до уваги думки Юрія Павленка про те, що "розгляд основних концепцій соціокультурного розвитку людства підводить до висновку про те, що адекватне осмислення останнього сьогодні вже неможливе на базі самої лише стадійної парадигми. На одному шаблі еволюції, як правило, існує два чи більше типів соціокультурних систем із притаманними їм специфічними тенденціями й напрямками подальшого руху" (див.: *Павленко Ю.В.* Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посіб. / Відп. ред. С. Кримський. — К.: Либідь, 1996. — С. 13).

"Синергетичне" мислячі історик, культуролог, політолог, економіст, правознавець оцінюють певне соціальне явище (соціальне рішення) не шляхом прямолінійного порівняння попереднього та наступного станів динамічних систем, а порівнюючи реальний хід і наступні події з вірогідним ходом подій при альтернативному ключовому рішенні.

Щодо останнього, синергетика співвідноситься з альтернативістикою — міждисциплінарним напрямом прогнозування перспектив переходу до альтернативної цивілізації (суспільства, культури), цивілізації відмінної від існуючої, що знаменує вихід суспільства з катастрофічного стану, який було визначено попередньо у рамках футурології. Сьогодні альтернативістика особливу увагу приділяє проблемам, які мають глобальні чинники (див.: *Бестужев-Лада І.В.* Альтернативная цивилизация. — М.: Владос, 1998. — 352с.).

Через глобальні чинники зазначені вище наукові дисципліни співвідносяться з глобалістикою — напрямком філософсько-соціологічних досліджень проблем, які мають позитивний чи негативний планетарний (світовий, глобальний) зміст.

Нові підходи щодо з'ясування сутності соціальних явищ пропонує і когнітологія — наука про пізнання та соціаль-

ну рефлексію на рівні індивідуального та соціального інтелекту. Вона зародилася на межі соціальної психології та теорії інформації про ентропію (невизначеність), а також критичну масу інформації як чинник щодо подолання невизначеності (незнань, відсутності знань внаслідок обмеження можливостей доступу, обробки та усвідомлення даних, даних, які не стали інформацією).

Простіше ця думка звучить у народній мудрості: "Чому ми бідні? А тому що... мало маємо знань".

Наступний методологічний аспект, через який пропонується пізнання сучасних соціальних змін, формування світової культури, — це нормативістський підхід. Основним чинником його об'єктивного відображення є культура права, що набуває логічного завершення в нормах публічного права на рівні законодавства: кодифікованого — Конституції країни, кодексів окремих галузей права (цивільного, адміністративного, трудового, кримінального) та кодексів комплексних міжгалузевих інститутів права (земельного, водного, повітряного, лісного тощо) і некодифікованого (господарського, комерційного, підприємницького, інформаційного права тощо).

У культурологічному аспекті право завжди було і є відображенням культури суспільних відносин, у тому числі суспільних інформаційних — суспільних відносин щодо інформації.

На основі названих методологічних засад пропонується з'ясування сутності такого предмета дослідження, як інформаційна культура. Для його з'ясування за методом системного аналізу розглянемо сутність провідних складових інформаційної культури — інформації та культури, а також синтезуємо їх у новій якості, як одну категорію.

Відповідно до когнітивного суспільствознавства будь-яка категорія (дефініція), термін, поняття у конкретного індивіда чи соціальної групи викликає відповідну сутністну рефлексію (розуміння). Ця рефлексія визначається

рівнем ентропії (невизначеності), яка сформована у комплексі знань, набутих протягом певного періоду життя. Бажання подолати сформований комплекс знань породжує нові знання, які все одно асоціюють із попередніми знаннями. Щодо цього між фахівцями різних професій, різних галузей знань побутує подібне за змістом порівняння альтернатив. Наприклад, між "фізиками" і "ліриками" (поетами), між "юристами" і "технарями", хоч історія і знає багато прикладів "фізиків-ліриків", "юристів-технарів", "технарів-юристів". Це, як правило, люди, що подолали професійні (світоглядні) комплекси. Проте не виключено, що деякі з тих, хто має "подвійну освіту", лише роблять вигляд, що подолали такі світоглядні комплекси.

У соціальних науках з історії відомо, що нові знання, як правило, зароджуються на межі різних традиційних наук, як гарна троянда народжується на культивованому ґрунті, у якому вдосталь мертвого — колишнього живого (перегною).

5.1.4. Основні положення теорії культурної еволюції

Значне місце в сучасному суспільствознавстві щодо культури посідає теорія культурної еволюції. У чому сутність цієї теорії? Для зручності її дослідження процес змін у розумінні культури умовно поділяють на історичні етапи її становлення. Наприклад, на думку Ф.А. Хайєка, культурна еволюція є наслідком не свідомого створення людським розумом усталених норм, а певного процесу, в якому культура й розум розвивалися паралельно. Заявляти, що людина, здатна мислити, створила свою культуру, не більш виправдано, ніж стверджувати, що ця культура створила її розум. Структури, утворені традиційними людськими звичаями, не є ані природними, тобто генетично зумовленими, ані штучними. Тобто вони є не породженнями інтелектуального заміру, а результатом процесу відвіювання чи відсіювання.

Щодо з'ясування сутності останніх двох категорій, то антрополог Р. Турнвальд говорить про *Siebung* [відсіювання] на відміну від біологічного добору, хоча застосовує це поняття лише до добору людей, а не звичаїв (див. *Thurnwald Richard. Zur Kritik der Gesellschaftsbiologie, Archiv fur Sozialwissenschaften, 52,1924; Die Gestaltung der Wirtschaftsentwicklung aus ihren Anfängen heraus in Die Hauptprobleme der Sozio-logie. Erinnerungsgabe für Max Weber (Tübingen, 1923)*).

Відсіювання кероване тими характерними перевагами, що їх здобувають групи людей зі звичаїв, засвоєних із якихось невідомих і, можливо, суто випадкових причин. З біології відомо, що не лише серед тварин — птахів і, особливо, мавп — засвоєні звички передаються шляхом імітації, поміж різними групами цих тварин також можуть навіть розвиватися різні "культури" (див.: *Letwin W.L. Law and Economic Policy in America (New York, 1965. P. 281)*).

Важливим чинником становлення культури соціумів є мова. В історичному аспекті становлення мови можна вважати, що в рудиментарному вигляді мова виникла з артикуляції. У культурологічному аспекті це можна розглядати як генетичний добір відповідного мовного апарату.

Майже в усіх працях на тему культури наголошується: те, що ми називаємо культурною еволюцією, відбувалося протягом останнього одного відсотка часу існування "людини розумної" (*Homo sapiens*). Ф.А. Хайек стверджує, що стосовно того, що ми маємо на увазі під культурною еволюцією у вужчому сенсі, тобто швидкого й дедалі швидшого розвитку цивілізації, це досить слушно. Оскільки вона відрізняється від генетичної еволюції тим, що покладається на передачу набутих властивостей, то вона дуже швидка й, зайнявши домінуючу позицію, поглинає генетичну еволюцію.

Однак це не виправдовує хибного уявлення, нібито саме розвинутий інтелект, у свою чергу, спрямовував культур-

ну еволюцію. Вона відбувалася не лише після виникнення *Homo sapiens*, а й упродовж набагато тривалішого попереднього існування роду *Homo* та його предків-гомінідів.

Концепція здогадної історії мало довіри вселяє сьогодні, коли неможливо точно визначити, що і як відбувалося. Проте розуміння того, як це могло відбуватися, може стати основою для дуже важливих висновків.

Еволюція суспільства й мови та еволюція розуму пов'язані в цьому аспекті з одним і тим самим утрудненням: найважливіша складова культурної еволюції — приручення дикуна — завершилася задовго до початку документально зафіксованої історії. Саме ця культурна еволюція, що її зазнала лише людина, відрізняє тепер людину від інших тварин (*Хайек Ф.Л. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. — Т. 3: Політичний устрій вільного народу: Пер. з англ. — К.: Сфера, 2000. — С. 186*).

Ернест Гомбріх зазначав, що "історія цивілізації та культури була історією зростання людини від майже тваринного стану до витонченого суспільства, розвитку мистецтв, засвоєння цивілізованих цінностей та вільного застосування інтелекту" (див.: *Gombrich E.H., In Search of Cultural History (Oxford, 1969). P. 4*).

Цей вислів можна порівняти з думкою Кліффорда Гірца (див.: *Clifford Geertz. The Interpretation of Cultures (New York, 1973), p. 44*): "Людина — це саме та тварина, що найбезнадійніше залежить від багатьох позагенетичних, зовнішніх механізмів контролю, таких собі культурних програм для організації поведінки". Або з іншою його думкою (*ibid., p. 49*): "Не існує такого явища, як людська природа, незалежна від культури... Наша центральна нервова система... розвинулася насамперед у взаємодії з культурою... Коротко кажучи, ми є недосконалими й незавершеними тваринами, які завершують і вдосконалюють себе через культуру".

Аби зрозуміти розвиток культури, ми маємо цілком відмовитися від уявлення, нібито людина здатна розвивати культуру тому, що її було наділено розумом. Чим вона, безсумнівно, відрізнялася, так це здатністю копіювати й передавати те, чому навчилася. Людина почалася, мабуть, із якоїсь виняткової здатності засвоювати, що треба робити (або навіть більше — чого не робити) за різних обставин. І багато, якщо не більшість, того, чому вона навчилася в цій сфері, вона засвоїла, вивчаючи значення слів (Див.: *Whorf B.J. Language, Truth, and Reality, Selected Writings*, ed. by J.V. Carroll (Cambridge, Mass., 1956); *Sapir E., Language: an Introduction to the Study of Speech* (New York, 1921); *Selected writings in Language, Culture and Personality*, ed. by D. Mandelbaum (Berkeley; Los Angeles, 1949); *Lenneberg F.B., Biological Foundations of Language* (New York, 1967)).

Правила поведінки людини, що змушували її пристосовувати свої дії до оточення, були для неї, безперечно, важливіші, ніж "знання" про те, як поведуться інші. Інакше кажучи, людина, напевно, частіше навчалася вчиняти правильні дії, не розуміючи, чому вони правильні, й сьогодні їй усе ще нерідко краще стає в пригоді звичай, аніж розуміння. Інші об'єкти первісне визначалися для людини відповідним способом поведінки стосовно них. Саме сукупність засвоєних правил, які повідомляли людині про правильний і неправильний способи дій за різних обставин, забезпечила їй дедалі більшу здатність пристосовуватися до мінливих умов — зокрема, співпрацювати з іншими членами соціуму (локальної групи).

Традиція як форма закріплення та вираження правил поведінки у суспільстві, чинних незалежно від будь-якої окремої людини, що їх засвоювала, почала керувати життям людей.

Генетична першість правил поведінки, звичайно, не означає (як, схоже, вважають біхевіористи), що *Mi* й досі мо-

жемо зводити модель світу, яка сьогодні керує нашою поведінкою, до правил поведінки. Якщо орієнтир поведінки становлять ієрархії класифікації сукупностей стимулів, що впливають на наші безперервні розумові процеси таким чином, аби здійснити ту чи іншу модель поведінки, то нам усе-таки доводилося б пояснювати більшість з того, що ми називаємо розумовими процесами, перш ніж прогнозувати нові реакції.

На думку Ф.А. Хайєка, неправильно зображати людський мозок або розум як вінець ієрархи складних структур, породжених еволюцією, який потім створив те, що ми називаємо культурою. Розум — невід'ємна складова традиційної об'єктивної структури засвоєних правил, а його здатність упорядковувати досвід — це набута копія культурних норм, які кожний окремий розум виявляє вже існуючими.

Соціальний порядок зберігається й може розвиватися лише завдяки тому, що мільйони інтелектів постійно вибирають і модифікують його складові. Аби зрозуміти це, слід спрямувати свою увагу на той процес відсіювання звичаїв, яким систематично нехтує соціобіологія. На думку Ф.А. Хайєка, це — третє й найважливіше джерело того, що він назвав людськими цінностями.

Про них відомо доконечно мало, але саме їм присвячено більшість з того, що можна сказати про природу виникнення культури суспільства.

5.2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ "Е-КУЛЬТУРА"

5.2.1. Сутність інформаційної культури (феноменологічний аспект)

Деякі науковці зробили певний внесок у формування і теоретичне обґрунтування проблем, які стосуються культури інформаційних відносин у суспільстві.

Усебічний аналіз наукових праць дає підставу стверджувати, що інформаційна культура є значною теоретичною основою перебудови свідомості особи, суспільства, світового співтовариства в умовах формування сучасного етапу інформаційного суспільства — кіберцивілізації. Проте проблеми інформаційної культури на сьогодні ще недостатньо однозначно і повно вивчені системно, а отже, потребують комплексного, інтегрованого наукового осмислення. З метою відмежування від різних підходів щодо сутності інформаційної культури на теоретичному рівні вводиться поняття "е-культури" як сучасний рівень розвитку кіберсуспільства — суспільства, в якому домінують комп'ютерні технології в мережі глобальної електронної телекомунікації.

Звідси постають завдання вирішення важливих проблем інформаційної культури, зумовлених, зокрема, такими чинниками:

- потребами сучасного державотворення в Україні;
- розкриття змісту інформаційної діяльності в сучасних умовах як одного із проявів загальнолюдських цінностей;
- дослідження структури інформаційної культури як соціального (феноменологічного) явища;

- визначення перспективи взаєморозвитку соціального, індивідуального, морального аспектів інформаційної культури та відображення їх у праві, зокрема щодо правового регулювання суспільних інформаційних відносин;

- визначення основних напрямів формування інформаційної культури.

5.2.2. Аспекти інформаційної культури

Визначивши зміст та сутність категорії "культура", поєднаємо (генеруємо) її з категорією "інформація". З'ясуємо, які формулювання може мати термін "інформаційна культура". Проведений аналіз різних наукових і популярних джерел дав змогу зробити такі узагальнення.

Інформаційна культура (від лат. *cultura* — освіта, розвиток та *informatio* — роз'яснення) — це:

1) множина досягнень певного людського суспільства (групи людей, нації, народу, суспільства, держави, міжнародного співтовариства) у сфері інформаційних відносин (у тому числі мистецтва, науки, техніки тощо);

2) відповідний рівень розвитку інформаційних відносин на певний момент часу, у просторі, колі осіб, що визначається порівняно з попередніми показниками інформаційної культури;

3) множина практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини у сфері інформаційних відносин та втілюються в результатах інформаційної діяльності. У вужчому розумінні, інформаційна культура — це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, наукової та мистецької творчості, у контексті інформаційних відносин, а також установи й організації, що забезпечують функціону-

вання їх (школи, вищі навчальні заклади, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо);

4) ступінь (рівень) довершеності в оволодінні знаннями у галузі суспільних інформаційних відносин та діяльності;

5) метод формування визначеного в ідеалі рівня інформаційних відносин;

6) множина умов, які забезпечують високий рівень, продуктивність, безпеку інформаційних правовідносин;

7) рівень фахової підготовки працівників (працівника) у сфері інформаційних правовідносин та особистої організованості їх;

8) рівень відповідності норм, встановлених у суспільстві, нормам інформаційних правовідносин;

9) галузь загальної культури (як науки), що вивчає проблеми унормування суспільних інформаційних відносин;

10) множина духовних цінностей у сфері інформаційних відносин, створених людством протягом його історії;

11) рівень, ступінь досконалості певної галузі розумової діяльності.

Сутність інформаційної культури може розглядатися й у контексті категорії "культура поведінки у сфері інформаційних відносин". Зазначена категорія також має багатоаспектний зміст. Розглянемо кілька таких аспектів, сформульованих за результатами аналітико-синтетичних досліджень.

5.2.3. Культура поведінки у сфері інформаційних відносин

Розглядаючи сутність інформаційної культури, слід звернути увагу на такий аспект, як культура поведінки у сфері інформаційних відносин. Зазначимо відповідні положення щодо цього.

Культура поведінки у сфері інформаційних відносин — це:

1) множина особистих та суспільних моральних вимог, які стають для людини (чи певного соціуму, соціального утворення) складовою її звичок і навичок, що виявляються в щоденній (повсякденній) поведінці, діяльності (на виробництві, у побуті, у спілкуванні між людьми);

2) розвиток поведінки суспільних інформаційних відносин;

3) сприяння розвитку рівня суспільних інформаційних відносин (культування);

4) запровадження, насадження, розвиток суспільних інформаційних відносин.

Зазначені змісти категорії "культура" селектовано для з'ясування інших аспектів її сутності. Інший зміст категорії "інформаційна культура" пропонується для розгляду в наступних розділах.

5.2.4. Культура інформаційних потреб та проблеми реалізації їх

Інформаційні потреби різних соціальних систем є об'єктом дослідження багатьох галузей суспільствознавства. Проте, на нашу думку, ця проблематика перебуває на стадії формування. Досліджуючи інформаційні потреби, приділимо особливу увагу соціально-кібернетичному (соціально-управлінському) аспекту їх.

Потреби як соціальна категорія вивчаються багатьма науками: філософією, політологією, політекономією, психологією, соціологією, біологією тощо. Кожна з них підходить до визначення потреб, виходячи з предмета свого дослідження. Звідси — множина суперечливих спроб визначити це поняття абстрактно, узагальнено.

У науковій літературі культура потреб розглядається подвійно.

З одного боку, їх трактують як усвідомлений чи підсвідомий рівень ставлення людини до об'єктивних (матеріальних) чинників природи, які забезпечують її життєдіяльність.

З іншого — як такі, що характеризують суспільні відносини з позицій мотивації.

Інформаційна потреба перебуває у нерозривній єдності зі специфічною пізнавальною здібністю, пізнавальною спрямованістю особистості. Потреба в будь-чому є збуджуючим джерелом соціальної активності окремих особистостей і соціальних груп. Як справедливо зазначає Ю.М. Батурін, "потреба звертатися до інформаційних систем не складається стихійно. Вона виникає як результат активного відношення до інформації" (див.: *Батурин Ю.М. Новая информационная психология: правовое опосредование // Влияние научно-технического прогресса на юридическую жизнь. — М., 1988. — С. 89*).

Як аксіому визначимо, що будь-яка потреба завжди конкретна настільки, наскільки конкретно визначено завдання для її реалізації.

Інформаційні потреби можуть бути забезпечені як за рахунок відносно незначного збільшення обсягу додатково регульованих потоків вхідної інформації, так і за рахунок глибокого дослідження (аналізу) зібраних даних стосовно соціальних процесів, навколишнього середовища.

Наприклад, теорія організації управління соціальними системами пропонує дослідження потреб в аспекті ієрархії інформаційних чинників у сфері організації управління соціальними системами. Для цього рекомендується застосувати метод формування цільових комплексних структур (штату фахівців, команди однодумців та визначення опонентів).

Так, з погляду лінійної логіки організації, до органів управління соціальною системою в ідеалі сьогодні мають входити спеціалісти з такими фаховими знаннями: організатор (менеджер), економіст, юрист, соціолог, психолог, інженер-програміст (щодо останнього, то це може бути осо-

ба, що має високий рівень комп'ютерної грамотності, системотехнік, системний аналітик та ін.). Такого управлінця в одній людині можна визначити як "кібермонстра".

Для нормальної людини, сформованої в умовах індустріального суспільства, такий "кібермонстр" — це фантастика. Але для людини глобального інформаційного суспільства, яка "грається" з комп'ютером в Інтернет, це не є проблемою. Може саме цим пояснюється, чому молодь сьогодні займає ключові позиції у формуванні різних сфер інформаційного суспільства.

З позицій соціальної кібернетики можна визначити низку моментів (факторів), які утворюють зміст поняття "потреба управління інформацією", але серед них найважливіший, на нашу думку, — це визначення необхідних умов та потреби конкретного рівня управління інформацією, організації інформування.

З погляду теорії соціального управління та теорії інформації, важливими цілеформуєчими факторами є інформаційні потреби, зумовлені даними (відомостями) про соціальні відносини.

З погляду постулатів соціальної кібернетики, аналіз інформаційних потреб суб'єктів — це основа для побудови раціональної системи інформаційного обслуговування як складової функції інформаційного забезпечення. Найбільш рельєфно це проглядається у специфіці інформаційних потреб та інтересів керівників структурних підрозділів органів державного управління.

Суворі ієрархічність і субординаційність структурних підрозділів набувають чіткого відображення в принципі єдиноначальності, зумовленої специфікою завдань, які потрібно вирішувати, та обставинами діяльності (прийняття відповідальних рішень, швидка й радикальна зміна обстановки, підвищена мобільність тощо).

Всі види інформації, потрібної для управління, утворюють його інформаційну систему. У цьому разі під катего-

рією "інформаційна система" ми розуміємо *організаційно упорядковану та оформлену множинну людей, даних (документів), інформаційних потоків, каналів зв'язку, технічних і технологічних засобів, що забезпечують взаємозв'язок між складовими системи соціального управління з метою її ефективного функціонування і розвитку.*

З погляду теорії гіперсистем, інформаційна система є підсистемою другого порядку до системи першого порядку — управління соціальними системами. Зміст інформаційної системи (ІС) визначається конкретною сферою суспільних відносин залежно від форми і системи організації управління.

Як показує практика, ефективність інформаційних процесів поряд з іншими заходами найкраще підвищувати шляхом цілеспрямованого, кваліфікованого і багатоаспектного використання засобів і методів математики, технічної кібернетики, інформатики з гуманітарними науками, особливо в результаті взаємодії правових наук з наукою: ми математико-кібернетичної спрямованості. Але для цього потрібні сьогодні не просто комп'ютерна грамотність управлінців на рівні навчальної дисципліни "Основи інформатики та обчислювальної техніки", а новий підхід до інформаційної культури.

Наприклад, саме це породило необхідність введення до навчальних програм юридичних навчальних закладів додаткових навчальних дисциплін, пов'язаних з інформатикою (соціальна кібернетика, правова чи юридична інформатика), а в технічних ВНЗ, у яких готують фахівців у галузі інформатики, — нових навчальних дисциплін щодо вивчення права (зокрема інформаційного права).

Названі чинники щодо культури інформаційних потреб, звичайно, не є вичерпними. У цій роботі культуру інформаційних потреб визначено як міжгалузеву інституцію, яка потребує подальшого наукового дослідження і розкриття.

5.3. ШФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

5.3.1. Взаємозв'язок інформаційної культури з правовою культурою

Цей взаємозв'язок передбачається з'ясувати через поняття, сутність і види правової культури.

Поняття, сутність і види правової культури

Попередньо опосередковано було підготовлено теоретичне підґрунтя, що свідомість особистості і суспільства дуже тісно пов'язані також з таким різновидом культури, як правова культура. Щоб визначити правову культуру як поняття, потрібно умовно відмежувати її від інших видів культури та аналогічних понять, таких як правосвідомість і безкультур'я (антикультура, субкультура чи альтернативна культура).

Правова культура відрізняється від інших видів культури предметом, оскільки вона функціонує у сфері правових явищ, правомірної діяльності та поведінки.

Співвідношення правосвідомості і правової культури особистості дає змогу виявити, які ознаки має правова культура, що відрізняють її від правосвідомості. Правова культура неможлива без правосвідомості й включає до своєї структури компоненти останньої.

Разом із тим, правова культура особистості включає тільки позитивні компоненти. Деформовані компоненти — субкультура (антикультура), такі її чинники, як протиправні установки, протиправні позиції і орієнтації тощо, не можуть вважатися культурними цінностями. Негативні чинники належать до правового безкультур'я, незважаючи на те, як їх було сформовано — свідомо чи несвідомо, стихійно.

Правова культура особистості — це лише позитивні, суспільнокорисні погляди, ідеї, оцінки, позиції, установки і мотиви, які лежать в основі правомірної і соціально-активної поведінки особи. Таким чином, лише позитивну частину правосвідомості можна віднести до поняття і змісту правової культури.

Правосвідомість і правова культура відрізняються одна від одної формами прояву. Правосвідомість особи виявляється перш за все в правовій культурі, хоч і вона, в свою чергу, впливає на формування правосвідомості. Це означає, що правова культура виявляється в різноманітних формах правомірної діяльності та поведінки. Правосвідомість людини може існувати без такого прояву (інформація у свідомості особи). Вона обмежує свій прояв лише в мотивах, позиціях, переконаннях, установках, які закріплюються і фіксуються "в голові" (в інформації). Зазначене можна розглядати як чинники категорії "ментальність особи".

Правосвідомість може, безумовно, виявлятися у правовій діяльності та поведінці, але тут вона зливається з правовою культурою і ментальністю. Це свідчить про те, що правосвідомість і правова культура функціонують тільки в правомірній діяльності та поведінці, зумовлюючи критерії визначення ментальності. Без діяльності вони можуть існувати тільки потенційно. Разом із тим форми діяльності можуть бути різні.

На основі зазначених положень ми пропонуємо таке визначення правової культури.

Правова культура особистості — це множина правових знань, вмінь і навичок, емоцій, почуттів, вольових компонентів, які виявляються в правомірній діяльності та поведінці.

У системі формування правової культури можна виокремити такі структурні компоненти: цілі, принципи, форми, зміст, методи.

У педагогічному контексті щодо виховання всі ці компоненти можна назвати *чинниками формування методології і методики правового виховання*.

1. Цілі правового виховання можуть бути загальними і конкретними. Загальними цілями є формування правосвідомості і правової культури, зокрема у сфері суспільних інформаційних правовідносин особистості громадянського суспільства, їх можна конкретизувати залежно від завдань і особливостей правовиховного процесу. Наприклад, перед дитячим садком, школою і сім'єю стоїть завдання сформувати ментальність (звички) щодо дотримання правил дорожнього руху, щодо дотримання порядку в дитячому садку, школі й на вулиці, щодо дотримання норм суспільної моралі та правовідносин при користуванні комп'ютером, у тому числі в Інтернеті, тощо.

2. Правове виховання може бути ефективним лише тоді, коли воно ґрунтується на певних принципах: має певну систему, здійснюється безперервно, цілеспрямовано, послідовно, забезпечене певними засобами, а також підготовленими кадрами.

3. Правове виховання здійснюється в певних формах, їх налічується більше 20, але серед них виділяють найбільш основні (чи відомі):

- а) правова освіта (навчання);
- б) правова пропаганда;
- в) правова просвіта;
- г) правова агітація;
- д) форми правомірної соціально-активної діяльності.

Правова освіта (навчання) — найбільш ефективна і результативна форма правового виховання, оскільки дає

певну систему правових знань. Правову освіту здобувають у школах, училищах, технікумах, ВНЗ (коледжах, університетах тощо), на курсах підвищення кваліфікації працівників різних категорій.

Правова пропаганда — це поширення певних правових ідей, законодавства серед великої кількості населення. Наприклад, правові програми по телебаченню (тележурнал "Закон і ми"), трансляції по радіо, окремі лекції тощо.

Правова просвіта дуже тісно пов'язана з правовим навчанням і пропагандою, але не зводиться до них. Вона має обмежені завдання — дати певні знання з тих чи інших питань права і законодавства, роз'яснити чинне законодавство.

Правова агітація — це поширення правових ідей, знань серед невеликої кількості населення. Вона здійснюється, як правило, безпосередньо агітатором, її можна спостерігати під час виборів, коли відбуваються не тільки пропаганда й агітація за того чи іншого кандидата, а й агітація за прийняття певного закону, кодексу тощо.

Правомірна соціально-активна діяльність, чи поведінка, — це форма правового виховання, яка здійснюється практично в процесі реалізації норм права: використання, дотримання, виконання і застосування.

4. Зміст правового виховання — це найбільш складне питання в системі правового виховання чи навчання, оскільки потрібно визначити, які правові знання і в якому обсязі слід давати. Теорія і практика правового виховання свідчать, що для різних категорій і соціальних груп населення цей зміст зумовлений правовим статусом особи в суспільстві. Наприклад, правовий статус неповнолітніх, студентів, робітників, службовців, підприємців та ін. Для всіх категорій

населення ці знання зумовлені конституційним статусом громадянина, в якому закріплено основні права, свободи й обов'язки громадян у сфері політичних, економічних, соціальних, культурних і особистих правовідносин. Цей зміст зумовлений також необхідністю отримання спеціальних знань щодо правового регулювання окремих сфер суспільних відносин, у тому числі інформаційних.

Як показала практика правового навчання у ВНЗ, цей зміст має складатись із двох розділів:

- перший — знання із загальної теорії права ("азбуки права");
- другий — знання з окремих галузей права для спеціалістів гуманітарного профілю, працівників технічного профілю тощо.

Програми правового виховання, у тому числі у сфері інформаційних правовідносин для різних категорій населення, можуть бути різними за змістом і обсягом матеріалу.

5. Методи правового виховання застосовуються різними суб'єктами, які здійснюють цей процес.

Зазначимо, що під методами правового виховання ми розуміємо множину прийомів або способів, за допомогою яких формуються правові знання, вміння і навички, а також формуються почуття поваги до права, закону і соціальних цінностей, що охороняються і регулюються правом. До методів правового виховання належать такі: метод переконання, покарання, наочності, позитивного прикладу, розв'язання юридичних казусів, заохочення, критика і самокритика, метод навіювання, наслідування тощо.

Форми, методи і зміст правового виховання можуть змінюватися залежно від його завдань і мети. При цьому

можуть використовуватись різні засоби, в тому числі засоби масової інформації: телебачення, преса і радіо. Після правового навчання у закладах освіти вони посідають друге місце в правовому навчанні населення.

Свого часу Кабінет Міністрів прийняв Постанову "Про програму правової освіти населення України" (від 29 травня 1995 р.), в якій передбачається низка заходів щодо поліпшення правового навчання і виховання населення.

Сьогодні недоліком цього нормативного акта є те, що в ньому не визначено як пріоритетні проблеми інформаційних правовідносин, формування наукових (у номенклатурі ВАК України та Міністерства освіти і науки України) і, відповідно, навчальних дисциплін, зокрема таких: "Соціальна кібернетика", "Правова інформатика", "Інформаційне право" та "Інформаційна безпека". Зазначене можна розглядати як чинники низького рівня інформаційної культури особи, окремих соціальних груп та суспільства в цілому в нашій країні.

Це також свідчить про тогочасний рівень ентропії у владних структурах щодо сфери суспільних інформаційних відносин, що є чинником рівня інформаційної культури у сфері правовідносин, предмет яких — комп'ютерна техніка, технології, засоби електронної телекомунікації.

Отже, є необхідність визначення сутності, змісту, поняття такого синтетичного комплексного (багатоаспектного) явища, як інформаційно-правова культура.

Поняття інформаційно-правової культури

Синтез інформаційної та правової культури в умовах формування інформаційного суспільства створює таке соціальне явище, як інформаційно-правова культура — культуру інформаційних правовідносин.

Наукові засади інформаційно-правової культури можна вивести через низку традиційних постулатів теорії права, інформатики та правової інформатики, що виникла на межі зазначених наук, юридичної когнітології тощо.

З погляду юридичної когнітології, правосвідомість функціонує, головним чином, у психічній, інтелектуальній діяльності, яка охоплює не тільки позитивні, а й негативні компоненти, виявляючись також у протиправній діяльності й поведінці та інформації про неї. За названим чинником правову культуру можна розглядати як важливий складовий аспект інформаційної культури людини, групи людей, суспільства. Щодо цього можна навести такі аргументи.

Правова культура охоплює тільки позитивні психічні процеси і стани (у формі інформації), виявляється в них, а також у правомірній діяльності та поведінці. Наприклад, можна говорити про культуру правового мислення, спілкування, про інтелектуальну культуру, про емоційно-правову культуру тощо. Зовнішньо вони виявляються через інформацію.

Щодо окремої особистості, у зв'язку з цим правову культуру можна поєднати з інформаційною культурою у категорії "інформаційно-правова культура". Для з'ясування сутності інформаційно-правової культури, її умовно можна поділити на внутрішню і зовнішню, як і інші види культури особистості. Внутрішня сторона інформаційно-правової культури особистості охоплює позитивні психічні стани і процеси, які виражаються в інтелектуальній діяльності (аналітико-синтетичній чи евристичній діяльності): у процесі правового мислення, пошуку правової інформації для розв'язання юридичних казусів тощо. Зовнішня сторона правової культури особистості набуває втілення в правомірній фізичній чи інформаційній діяльності, поведінці.

Прояв зовнішньої сторони інформаційно-правової культури може мати різні форми. Разом із тим, внутрішня і зовнішня сторони інформаційно-правової культури дуже тісно взаємопов'язані, тобто об'єктивно утворюють єдине ціле, не можуть існувати одна без одної.

Інформаційно-правова культура відрізняється від правового безкультур'я у сфері інформаційних правовідносин

і його крайніх форм — правового нігілізму, протиправної діяльності та поведінки (правопорушень, злочинів). Особливу увагу слід звернути на таке соціальне явище, як правовий нігілізм.

Правовий нігілізм — це заперечення або ігнорування загальноновизначених у суспільстві права, інших юридичних норм, негативне ставлення до них. Тобто через правовий нігілізм виявляється ігнорування одним суб'єктом суспільних відносин суб'єктивних прав і законних інтересів інших суб'єктів правовідносин, у тому числі держави і суспільства.

Правовий нігілізм можливий у двох формах:

- "чиновницький" — відомчо-адміністративний або на державному рівні (серед працівників органів державної влади, державних діячів, політиків, державних службовців);
- масовий соціальний нігілізм на побутовому рівні.

На державному рівні правовий нігілізм виявляється, коли приймаються такі, що суперечать один одному, чи взагалі протиправні закони, укази, декрети, постанови, а також підзаконні нормативно-правові акти. Такі акти можуть ігнорувати суб'єктивні права, свободи й інтереси громадян та інших суб'єктів суспільних відносин тощо.

На побутовому рівні правовий нігілізм виявляється, коли самі громадяни, керівники підприємств і організацій ігнорують прийняті органами державної влади закони і підзаконні нормативні акти. Причиною може бути гонитва "державних мужів" за кількістю прийнятих нормативно-правових актів як демонстрацією своєї чиновницької активності. Слід зазначити, що сьогодні в Україні прийнято стільки публічно-правових нормативних актів, що якщо

поставити за мету їх всі тільки прочитати (навіть і юристу), то навряд чи вистачить для цього всього працездатного віку для людини.

Все це виявляється в протиправній діяльності та поведінці, в різноманітних правопорушеннях: адміністративно-правових, цивільно-правових, трудових (дисциплінарних), кримінальних. Всі ці явища не можуть належати до правової культури, хоча можуть розглядатись як чинники антикультури чи ментальності окремих індивідів, організаційних структур, поганих звичаїв суспільного життя, які є чинниками для визначення правової ментальності окремих суб'єктів суспільних відносин.

Таким чином, відмежувавши інформаційно-правову культуру від правосвідомості, безкультур'я і правового нігілізму, можна дати її визначення.

Інформаційно-правова культура особистості — це відповідним чином історично сформована і закріплена в нормах приватного та публічного права множина знань, які виявляються в інформації, правомірній діяльності чи поведінці.

Вужчим за змістом щодо поняття "інформаційно-правова культура" можна вважати поняття "правова культура в умовах формування кіберцивілізації" (правової е-культури) особистості. Умовно визначимо такий зміст останньої категорії.

Правова е-культура особистості — це відповідним чином історично сформована і закріплена в нормах приватного та публічного права множина знань, які виявляються в інформації, правомірній діяльності чи поведінці суб'єкта суспільних відносин, об'єктом яких є комп'ютерна техніка, технології, засоби електронної телекомунікації.

З погляду юридичної когнітології, інформаційно-правова культура набуває втілення у відповідній рефлексії суб'єкта суспільних правовідносин, у тому числі щодо інформації як об'єкта (предмета) правовідносин.

Сьогодні інформаційно-правова культура особистості — це позитивна частина правосвідомості та її прояв у правомірній діяльності, висловлюваннях і поведінці у глобальному кіберпросторі.

Без сумніву, інші дослідники можуть дати й інші визначення інформаційно-правової культури особистості, оскільки (повторімося спеціально) це складне соціальне явище. Наше завдання — визначити для політиків, науковців, практиків проблему, яку слід вирішити, у тому числі на рівні законодавства.

Інформаційно-правова культура суспільства також надзвичайно складний феномен. Вона пов'язана із суспільною правосвідомістю, з формами реалізації і застосування правових норм, зі станом законності та правопорядку, з правотворчою діяльністю, її інформаційним забезпеченням, з демократією, суспільною ментальністю тощо.

На суспільному рівні до структури інформаційно-правової культури входять всі позитивні правові явища, що набувають прояву у правовій інформації, в тому числі знання основ теорії права, системи права і системи законодавства, кращих здобутків теорії правотворення.

5.3.2. Формування правосвідомості та інформаційної культури за допомогою права

Формування правосвідомості суспільства відбувається через формування правосвідомості особистості, в тому числі у сфері інформаційних правовідносин. Цей процес у суспільстві відбувається як стихійно, так і в результаті цілеспрямованої діяльності недержавних громадських

формувань, держави, її органів і установ у ході здійснення ними інформаційної діяльності. Завдання формування інформаційно-правової культури — передавання від покоління до покоління добрих звичаїв у формі правових знань, поваги до права і закону, соціально-правової активності.

У цьому постійному соціальному процесі можна виокремити умовно низку чинників.

Насамперед на формування правосвідомості та інформаційно-правової культури впливає весь процес реалізації і застосування правових норм державними органами, процес правотворчості, стан законності та правопорядку, розвиток суспільних правовідносин. Цей процес значною мірою стихійно впливає на формування правосвідомості та правової культури особистості. Практика реалізації правових норм, зокрема у сфері інформаційних правовідносин, надзвичайно ефективно впливає на формування правових знань, правових орієнтирів, позицій і установок особистості.

Вплив може бути негативним, коли норми права, наприклад у сфері інформаційних відносин, державними чиновниками формуються необґрунтовано і келейно. І навпаки, коли до формування норм публічного права (особливо на рівні законодавства) залучається широке коло наукової громадськості, престиж державних органів високий, і вплив, як правило, позитивний.

При переході до розбудови соціально орієнтованої держави, громадянського, демократичного суспільства посилюється необхідність формування правосвідомості та правової культури всіх суб'єктів суспільних відносин, оскільки без них неможливо побудувати такі державу і суспільство.

За останні роки недостатній рівень інформаційно-правової культури у багатьох державних діячів, політиків зумовив кризу в економіці, а також у політичній системі. Ця криза негативно позначилась на формуванні правової культури і правосвідомості багатьох суб'єктів суспільних відно-

син. Відбулися вплив негативних ідей і культивування поганих цінностей (субкультури), особливо через засоби телебачення, кінотеатри, де пропагуються культ насильства, організованої злочинності, корупції, проституції тощо.

Багато людей в умовах економічної кризи залишаються безробітними, без засобів до існування, що значною мірою штовхає їх до правового нігілізму і правопорушень. На цей процес негативно впливає також низький рівень інформаційної культури (правова ентропія у владних структурах) щодо формування законодавства, повільний хід адміністративних реформ у суспільстві, сліпе перейняття досвіду інших країн, без урахування ментальності, правової культури нашої країни.

Можна, звичайно, проголосити якийсь рік роком права, як це було в нашій країні у 1995 р. Але у когнітивному аспекті виникає питання: наступні роки, що, можуть бути роками безправ'я?

Щодо інформаційного забезпечення підвищення рівня правової культури населення слід зазначити, що останніми роками збільшився випуск юридичної літератури, підручників, окремих збірок законодавства та інших нормативних актів, у тому числі на компакт-дисках, через Інтернет тощо.

Проте на цей процес негативно впливає інший чинник — нестабільність законодавства, необгрунтоване прийняття нових законів, які суперечать раніше прийнятим, що створює конфлікт юридичних норм. У когнітивному аспекті слід зазначити, що законодавці не задумуються над простим питанням: чи може нормальна людина досягнути всю сукупність норм законодавства та мати оперативний доступ до всіх нормативно-правових актів?

Таким чином, у процесі стихійного формування правосвідомості та правової культури особистості, у тому числі у сфері інформаційних правовідносин, відбуваються як негативні, так і позитивні явища, зумовлені станом роз-

витку юридичної науки, правової доктрини щодо розуміння системи суспільних відносин.

Слід також зазначити такий негативний фактор: фахівці з будь-якої вузької наукової юридичної інституції, наукової дисципліни намагаються надати їй статус галузі права. У своїй спеціалізації вони доходять до того, що принижують та ігнорують статус таких історично визначених істинних галузей права, як публічне і приватне, конституційне, цивільне, адміністративне, трудове та кримінальне (уголовне).

5.4. РОЛЬ ПРАВА У ФОРМУВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

5.4.1. Сутність правового забезпечення формування інформаційної культури

Актуальність правового аспекту інформаційної культури визначається тим, що всі соціальні процеси — економічні, психологічні, інформаційні, технологічні та ін., що виникають, відбуваються і припиняються в суспільстві, державі потребують правового регулювання. Ці процеси з'являються, розвиваються, удосконалюються і відмирають чи ліквідуються у правовому середовищі (правовому полі), на його базі. При цьому виникає потреба урегулювання суспільних відносин з урахуванням необхідності визначення правил поведінки людей, співвідношення їхніх, потреб та інтересів з потребами та інтересами окремих соціальних корпорацій, суспільства, держави, міжнародного співтовариства.

З розширенням меж публічно-правового регулювання суспільних відносин відбуваються істотні зміни характеру і змісту правового регулювання. У науці та практиці з'явилось поняття "правове забезпечення суспільних інформаційних відносин".

Правове забезпечення суспільних інформаційних відносин — це діяльність відповідних суб'єктів суспільних відносин щодо формування комплексу норм правил поведінки, прав і обов'язків учасників у сфері суспільних інформаційних відносин.

Правові норми забезпечують відповідній соціальній системі нормативно-правовий статус, регулюють розробку, впровадження, ефективне функціонування та подальший

розвиток суспільних інформаційних відносин згідно з поставленою метою.

Зазначимо, що право як регулятор суспільних відносин можна охарактеризувати під різним кутом зору, з різних підходів, у різних аспектах. Категорію "право" можна розглядати у кількох аспектах: як інституціональний нормативний регулятор, як соціальну цінність, як управлінський засіб тощо.

Але слід пам'ятати, що право в соціологічному аспекті перш за все є регулятором поведінки людей. Тобто, виходячи з положень теорії гри, право визначає роль кожного учасника конкретної соціальної одиниці: людини, групи людей (корпорації) та інших соціальних утворень. Практична роль права полягає в тому, що воно є мірою юридичне дозволеної правомірної поведінки людей у конкретних соціальних утвореннях (сім'я, громада, колектив, суспільство, держава та ін.).

Відображаючи співвідношення потреб особи, суспільства, колективу (як форми корпорації), право є масштабом потрібної, бажаної поведінки, масштабом суспільної і державної дисципліни, об'єднувачем співвідношення потреб усіх членів суспільства в процесі життєдіяльності.

Право також визначає юридичні умови підтримання та охорони встановленого в державі правопорядку. Такі властивості права, як нормативність, інформативність, чітка визначеність, висока матеріальна і фінансова забезпеченість з боку держави, дають змогу широко використовувати його як засіб організації суспільних відносин. При реалізації суспільних відносин є потреби використання права, юридичних форм для розв'язання найрізноманітніших суспільних (економічних, політичних, культурних та ін.) проблем. До найважливіших проблем правового регулювання належать захист безпеки конституційного ладу як основи реалізації інтересів особи, суспільства, держави від будь-яких посягань, у тому числі у сфері інформацій-

ної безпеки особи, суспільства, держави, світового співтовариства.

Щодо загальноорганізаційного значення права, то цей його аспект як засобу забезпечення суспільних інформаційних відносин постійно зростає і зростатиме. Інформаційні суспільні відносини зумовлюють рівень всебічного розвитку виробничих сил, зрілості культури суспільних відносин, налагодження культури господарського механізму, що є критеріями визначення рівня сучасної інформаційної цивілізації певної країни. У комплексі це має утворювати зміст напрямку стратегічного курсу держави на перспективу і не може бути здійсненим без досконалого, науково обґрунтованого механізму правового регулювання.

Правове забезпечення електронно-обчислювальних (комп'ютерних) інформаційних систем як складових систем вищого порядку — соціального управління — вирішує взаємопов'язані й водночас відносно самостійні завдання. Серед цих завдань визначають такі:

- збирання та систематизація правової інформації щодо регулювання суспільних відносин у межах умовно визначених підсистем;
- визначення функцій, що мають виконуватися системою органів соціального управління;
- обсяг правової регламентації процесів створення, впровадження, експлуатації та удосконалення комп'ютерних автоматизованих інформаційних систем тощо.

Неврахування у минулому цих положень викликало низку проблем не тільки правового, а й організаційного та інженерно-технічного характеру.

На рівні правової доктрини у нашій країні визначено, що правові відносини в умовах інформатизації регламентуються як республіканськими органами державної вла-

ди, так і органами управління інших рівнів, у тому числі установ, організацій, підприємств.

У науковому і практичному аспектах значущість такого юридичного підходу зумовлена тим, що є можливість змістовніше зрозуміти роль права у використанні досягнень науково-технічного прогресу в різних сферах суспільної діяльності. Також є можливість побачити типове, універсальне у складі правового забезпечення будь-якої галузі суспільних відносин.

Нерідко правове забезпечення ігнорують, створюючи та розвиваючи автоматизовані (комп'ютерні) інформаційні системи в державному управлінні. У результаті, особливо у разі зміни кадрів, виникають проблеми забезпечення функціонування цих систем. Трапляються випадки, коли такі системи просто виключаються з інформаційних процесів державного управління. Система управління "скочується" до примітивних (паперових та ін.) технологій інформаційного забезпечення. Говорити сьогодні про якість функціонування такої системи управління марно.

Правовий аспект державного управління соціальними системами у контексті державної інформаційної політики складається, серед іншого, з визначення таких провідних компонентів:

- напрямків функціонування та розвитку соціальних систем;
- «цілеспрямованого й упорядкованого формування їх.

Публічна врегульованість і порядок як такі необхідні для будь-якого соціального процесу, особливо, якщо він має набути суспільної стійкості та незалежності від простого випадку (маргінального фактора) чи свавілля окремих індивідів. Не є винятком й інформаційні правовідносини в умовах формування кіберцивілізації.

В основі правового регулювання як процесу лежить низка закономірностей, що виявляють себе як тенденції удосконалення регулювання суспільних відносин. В юридичній літературі обґрунтовано звертається увага також на те, що кожне історично визначене суспільство з метою уникнення можливих негативних для соціальної системи наслідків (неорганізованості чи надмірної регламентації) потребує чітко визначеної міри юридичного врегулювання. Таким чином, через право у соціальних процесах поряд з підвищенням конкретності та визначеності збільшується роль інформативності нормативного регулювання. Тобто через право орган управління соціальною системою інформує суб'єктів суспільних відносин про те, що необхідно робити, як робити, кому робити тощо.

Отже, розвиток соціального регулювання супроводжується формуванням відносно незалежних (від економічного базису, матеріального виробництва) регулятивних механізмів, які ускладнюються й удосконалюються у міру необхідності узгодження задоволення економічних, культурних та інших потреб, які виникають під час розвитку суспільства в цілому.

5.4.2. Світові ментальні системи (культури) права

У світі поширені різні правові системи регулювання. Кожна країна розробила та вдосконалила в ході історичного розвитку, з урахуванням його особливостей, менталітету народу, свою культурну систему права. Проте є дві найбільш поширені євро-атлантичні системи, що сформувалися на засадах давньоримського права: англо-американська та європейська континентальна.

З проголошенням незалежності Україна постала перед вибором шляхів формування власної правової системи. Виникло питання, яку із зазначених моделей вибрати. Прак-

тика правотворення у нашій країні, зокрема на законодавчому рівні, пішла шляхом застосування у комплексі окремих здобутків англо-американської та європейської моделей. Наприклад, поряд із збереженою континентальною традицією кодифікації законодавства, з'явилася велика кількість спеціальних законів щодо сфер суспільних відносин. Не становить винятку й інформаційне законодавство. Відповідно, на розвиток цих законів органами державної виконавчої влади приймаються підзаконні нормативні акти.

Слід звернути увагу на те, що сам стан розвитку правового регулювання залежить також від двох важливих елементів: наявності та якості засобів регулювання і потреб об'єкта регулювання, тобто стану суспільних відносин, які необхідно упорядкувати.

Розгляд питання про роль права у формуванні інформаційної культури можна забезпечити такими взаємопов'язаними напрямками:

- якісною характеристикою права (щодо публічно-правового (державного) та приватно-правового регулювання);
- знанням його можливостей (зокрема на рівні державного права, його галузей);
- характеристикою відносин (зокрема тих, що виникають);
- характеристикою системи органів управління (їхніх юридичного статусу, функцій, повноважень);
- іншими чинниками.

У сучасних умовах роль права і культури регулювання суспільних інформаційних відносин значно підвищується, що зумовлено потребою чіткого упорядкування соціальних процесів з метою прискорення соціально-економічного розвитку.

З наукового погляду, цінність публічного (державного) права визначається тим, наскільки воно здатне задовольни-

ти потреби суб'єкта суспільних відносин: індивіда, груп, держави, суспільства. Якщо публічне право не адекватно відображає суспільні відносини, то суб'єкти їх починають визначати і регулювати стосунки між собою на приватно-правовому рівні: шляхом правочинів, угод, договорів, звичаїв, норм професійної, ділової етики, суспільної моралі.

Право єднає діалектичне пов'язані, суперечливі тенденції, які складаються з необхідності забезпечення культури організованості, ментальності населення (дисципліни, свободи, активності, розуміння рівності людей тощо).

Право (і публічне, і приватне) можна розглядати як нормативний регулятор, який є критерієм юридичне правомірної та неправомірної поведінки і нормативною основою та гарантом суб'єктивних юридичних прав.

У цілому, з погляду теорії гіперсистем, право можна розглядати як розгалужену ієрархічну систему (гіперсистему) взаємопов'язаних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, їхні гарантії, широкий арсенал засобів та методів взаємодії в суспільних відносинах.

У когнітивному аспекті право формує у свідомості всіх суб'єктів суспільних відносин відповідні механізми регулювання співвідношення потреб та інтересів усіх учасників (суб'єктів) суспільних відносин. Воно, з одного боку, має стимулювати масову творчу активність окремих індивідів, відкрити простір для проявів ініціативи й самостійності, а з іншого — забезпечити високу організованість і чіткий порядок у суспільних відносинах.

Значущість ролі права як відображення державної політики реалізується через різні чинники системи правового регулювання, тобто шляхом реалізації системи правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне регулювання соціальних відносин.

Важливо зазначити, що здійснення можливостей права багато в чому залежить від комплексу об'єктивних і суб'єк-

тивних факторів, які на практиці зумовлюють один одного. Серед цих факторів виділяють такі:

- досягнутий рівень економічного розвитку країни;
- стан ментальної культури — сприйнятливність певних груп населення країни до потреб у новаціях всієї соціальної системи, суспільства;
- рівень соціально-політичної та державницько-ідейної єдності членів суспільства;
- ступінь цивілізованої зрілості суспільних відносин;
- рівень правової культури громадян та керівників усіх ланок соціального управління, їхнє ставлення до закону, законності, діяльності юридичних інституцій;
- правова ментальність, що набуває втілення у виборі учасниками суспільних відносин як найбільш діючих засобів та методів дозволеної і не забороненої законодавством поведінки тощо.

На суспільні відносини щодо інформації цілком поширюються можливості чинників правового регулювання, які охоплюють такі головні юридичні засоби, як норми права, юридичні факти та інші аспекти застосування права. У правовому механізмі визначаються, зокрема, правовідносини як акти реалізації прав та обов'язків учасників суспільних відносин.

У такому аспекті слід зазначити, що важливою рисою правового регулювання суспільних інформаційних відносин є забезпечена нормами права бажана для суспільства стійкість, відносна стабільність конкретних соціальних зв'язків, у тому числі інформаційних. Таким чином, публічне (державне) право є межею між культурою і антикультурою суспільства, традиціями і новаціями.

Щодо державної політики, державного управління право створює умови обов'язкової та можливої поведінки ок-

ремих керівників, органів, організацій, колективів та конкретних працівників, які беруть участь в інформаційній діяльності.

Важливою рисою правового регулювання суспільних відносин є реалізація активної ролі права у формуванні державної інформаційної політики, його можливостей сприяти зародженню та становленню нових правовірних відносин, звичаїв, цивілізаційних стандартів, до яких прямує законотворення (правотворення) в певній країні, допомагати зміцненню й розвитку їх з урахуванням загальнолюдських, транснаціональних, транскордонних принципів, добрих звичаїв — норм міжнародного права.

Процес правового регулювання суспільних інформаційних відносин у контексті державної інформаційної політики, як і інших суспільних відносин, можна поділити на три головні етапи:

1) етап визначення та регламентації суспільних відносин, коли на їхній основі виникають права та обов'язки у конкретних суб'єктів;

2) етап реалізації суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, коли приписи юридичних норм стосуються конкретних відносин;

3) етап контролю та координації здійснення суспільних відносин.

Цим етапам (стадіям) відповідають і такі важливі елементи правового регулювання, як юридичні норми правовідносин: акти реалізації суб'єктивних юридичних прав та обов'язків; нормативні юридичні акти, що формують правосвідомість та правову культуру і поєднані законністю.

Слід зазначити, що за допомогою владних приписів право повинно закріплювати найпрогресивніші технології і форми самоорганізації суспільства. Так, через право прогресивні форми і технології управлінської праці можуть

стати загальнообов'язковими, що сприятиме широкому впровадженню їх у різні органи управління соціальними системами.

Активна роль права в удосконаленні управління суспільними відносинами зумовлює потребу його постійного розвитку, розробки нових правових норм, що відповідають об'єктивним закономірностям та прогресивним тенденціям, визначеним на глобальному рівні. У зв'язку з цим у світовій практиці спостерігаються два шляхи публічно-правового нормотворення, зокрема на рівні законотворчості:

- перший — фрагментарне закріплення системи юридичних норм в окремих законах (цей підхід в юридичній когнітології визначений як такий, що веде до правового хаосу);

- другий — визначення галузей законодавства і кодифікація юридичних норм законодавцем на рівні кодексів (як шлях зменшення ентропії в суспільних правовідносинах).

У різних країнах кодифіковане законодавство має різну назву. Це можуть бути Звід законів (наприклад у Німеччині), Основи законодавства чи Кодекс. В окремих країнах традиційною залишається назва "Закон". Сутність не в назві, а у змісті. Такі законодавчі акти визначають сферу (галузь) суспільних відносин, їхній об'єкт (предмет) та взаємозв'язок з іншими галузями законодавства. Характерною ознакою кодифікації є визначення критичної маси (множини) окремих норм права, які у своїй єдності утворюють нову, умовно автономну, якість, що не притаманна окремим нормам та іншим галузям суспільних відносин.

Виходячи з того, що право — це важливий засіб управлінського впливу в межах суспільства в цілому, а науково-технічний прогрес зумовлює зміни методів управління, виникають умови для підвищення ефективності організації

управління конкретними соціальними системами. Одночасно в комплексі створюються сприятливі умови для посилення дієвості методів управління щодо культури керування соціальними системами, як удосконалення правових норм, так і засобів управління. Тим самим підвищується рівень розвитку права як загальносоціального регулятора суспільних відносин.

5.4.3. Взаємовплив культури права і науково-технічного прогресу

Однією з характерних рис правового регулювання відносин, пов'язаних з НТП, зокрема у контексті управління соціальними системами, є широке використання соціально-технічних та техніко-юридичних норм. Теорія права пов'язує появу цих норм з потребою мати правила взаємодії людей з предметами та засобами виробництва як відображенням науково-технічного прогресу. У технічних нормах на перший план висуваються виробничо-технічні вимоги, використовувані у взаємовідносинах людей та природи, що надає їм характеру соціальних. Соціальне значення технічних норм посилюється у зв'язку з підтримкою їх з боку держави, в результаті чого забезпечуються дотримання і засудження протиправних дій. Такі норми можуть фіксуватися в актах відповідних органів управління соціальними системами, нормативно-правових актах.

Соціально-технічні норми визначаються рівнем розвитку науки та техніки, безпосередньо впливаючи на формування та реалізацію виробничих сил суспільства. Порушення технічних норм тягне за собою невігідні, а часто вкрай шкідливі наслідки для людини і суспільства. Тому є постійна необхідність забезпечення таких норм правовими, організаційними, моральними та іншими засобами.

Правового значення технічні норми можуть набувати внаслідок включення технічного правила до юридичної

норми як "ті диспозиції. Це відбувається також тоді, коли технічна норма стає додатком до інших юридичних норм культури суспільних відносин. Наприклад, коли технічні вимоги, що містяться в технологічних чи метрологічних інструкціях або інших нормативно-правових документах, розроблених спеціальними інженерно-технічними структурами, беруться під державний захист. Прикладом може слугувати прийнятий у 1994 р. Закон України "Про захист інформації в автоматизованих системах".

Щодо інформатизації відповідні державні органи повинні оцінювати практичну доцільність нових технічних правил і залежно від оцінки надавати їм офіційного правового значення. При цьому державні органи повинні активно сприяти впровадженню прогресивних технічних норм у соціальних відносинах, сприяючи прискоренню впровадження досягнень науково-технічного прогресу в широку практику. Прикладом можна назвати Закони України "Про Концепцію Національної програми інформатизації" та "Про Національну програму інформатизації" (1998 р.).

Слід зазначити, що виділення техніко-юридичних норм в окремий вид соціальних норм має суттєве практичне значення. Адже порушення цих норм неминуче буде розглядатись як правопорушення (юридичний делікт), що веде до певних юридичних наслідків (юридичних санкцій). Але для цього потрібно визначити відповідну функцію для відповідної соціальної структури чи створити відповідну організаційну структуру, яка компетентно буде реалізовувати державну гарантію щодо реалізації норми права.

Дослідження практики свідчить, що науково-технічний прогрес значно розширює частку техніко-юридичних актів у законотворчості, що сприяє як розвиткові досягнень науки та техніки, так і впровадженню їх у традиційні суспільні відносини, зокрема у сферу управління соціальними системами.

Помітного поширення набули техніко-юридичні акти у зв'язку зі створенням та впровадженням державних, галузевих та глобальних автоматизованих (комп'ютерних) інформаційних систем, на зразок Інтернету, в тому числі для реалізації соціального управління. За змістом техніко-юридичний акт має бути затверджений компетентним державним органом. У публічно-правовому статусі цей акт є цільовим комплексом науково обґрунтованих правових норм, приписів, що взаємодіють, спрямованих на безпосереднє регулювання відносин суб'єктів як між собою, так і щодо об'єктів їхньої діяльності. Реалізація такого нормативно-правового акта забезпечується як юридичною відповідальністю, так і матеріальним (економічним) стимулюванням.

Зазначимо, що на відміну від техніко-юридичних нормативно-технічні (юридико-технічні) акти не мають правового характеру, оскільки, як правило, не забезпечуються правовими санкціями. Таким чином, створюються умови для розвитку науково-технічного прогресу, зокрема через стимулювання нових здобутків у інформатиці, теорії управління тощо.

Наприклад, якщо старий технічний стандарт не відповідає новим можливостям, досягненням науки, то відповідний суб'єкт ініціює його скасування і встановлення нового технічного стандарту.

Техніко-юридичні акти (організаційні стандарти, загальногалузеві методичні й метрологічні матеріали та ін.) містять одночасно і технічні, і правові приписи. Вони мають такі ознаки, як нормативність та юридична сила, оскільки затверджуються відповідним державним органом. Технічні норми та приписи, що входять до складу певного акта, відображають низку специфічних характеристик: як ставлення людей до машин та механізмів, так і засоби різноманітної діяльності людей щодо удосконалення машин та механізмів.

На відміну від нормативно-правового акта, що регулює стосунки суб'єкт — суб'єкт (поведінка людей), техніко-юридичний акт регулює відносини суб'єкт — об'єкт. Він спрямований на регулювання відношення (діяльності) людей до знарядь та засобів праці, організації трудових процесів.

У когнітивному аспекті зміст техніко-юридичного акта відповідає на запитання "що і як потрібно робити для того, щоб", а зміст нормативно-правового акта відображає логічну структуру, "якщо..., то інакше".

У ході науково-технічного прогресу техніко-юридичні акти нерідко є правовою формою регулювання процесу впровадження новацій. Ці акти широко використовують при побудові автоматизованих (комп'ютерних) інформаційних систем, їхніх функціональних та забезпечуючих підсистем, а також у відносинах взаємозв'язку з іншими, зокрема інформаційними, системами інших органів управління.

Розділ 6

ПРАВОВЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

6.1. РОЛЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Наприкінці 2001 р. на державному рівні було визнано, що внаслідок суб'єктивних та об'єктивних причин в Україні спостерігається значне відставання розвитку **Інформаційного суспільства** від темпів розвитку глобальної кіберцивілізації.

Цю проблему було визначено відповідно до статті 107 Конституції України (254к/96-ВР) в Указі Президента України від 6 грудня 2001 р. № 1193/2001. Цим Указом введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 р. "Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України".

На виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України пунктом 1 Указу Президента України від 6 грудня 2001 р. № 1193/2001 було визнано незадовільним стан виконання Кабінетом Міністрів України, Державним комітетом інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державним комітетом зв'язку та інформатизації України вимог Закону України "Про Національну

програму інформатизації України" (1998 р. (74/98-ВР)) та низки спрямованих на його реалізацію Указів Президента України:

- "Про вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України та органів державної влади" від 14 липня 2000 р. № 887 (87/2000);
- "Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні" від 31 липня 2000 р. № 928 (928/2000);
- а також доручень Президента України від 12 квітня 2000 р., від 5 грудня 2000 р. та від 25 квітня 2001 р. щодо створення та забезпечення функціонування національного каналу супутникового іномовлення.

Також було визнано незадовільним виконання Указу Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997 р. "Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин" від 21 липня 1997 р. № 663 (663/97).

Президент доручив Кабінету Міністрів України провести службове розслідування причин невиконання названих нормативно-правових актів та інших доручень Президента України та вжити заходів щодо притягнення до відповідальності винних у цьому осіб.

Аналіз нормативно-правових актів України дає змогу зробити висновок, що роль органів публічної влади у формуванні державної інформаційної політики в нашій країні чітко не визначена. Функції і повноваження органів публічної влади визначають фрагментарно, ситуативно.

6.2. ЗАХОДИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЛЯ ПРИСКОРЕННЯ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Для усунення негативних явищ щодо формування в Україні інформаційного суспільства Президент доручив Кабінету Міністрів України (пункт 2 Указу від 6 грудня 2001 р. № 1193/2001) здійснити такі заходи.

У місячний строк:

- подати на розгляд Верховної Ради України законопроекти:
 - про ратифікацію Європейської конвенції про транс-кордонне телебачення;
 - про встановлення кримінальної відповідальності за незаконне втручання в роботу телекомунікаційного обладнання;
 - розглянути питання щодо підписання від імені України **Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних 1981 р.;**
 - розробити пропозиції щодо зупинення видачі ліцензій на надання послуг міжнародного та міжміського телефонного зв'язку до прийняття **Закону України "Про телекомунікації"** та продажу пакета акцій відкритого акціонерного товариства "Укртелеком" промислому інвестору;
 - ужити заходів до безумовного виконання прийнятих рішень, спрямованих на державну підтримку розвитку і функціонування засобів масової інформації та **Указу Президента України від 31 липня 2000 р. № 928 (928/2000) "Про заходи щодо розвитку національної складової гло-**

бальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні".

Підпунктом 2) пункту 2 Указу Кабінету Міністрів доручено у двомісячний строк:

- **подати на розгляд Верховної Ради України проект, Концепції національної інформаційної політики та інформаційної безпеки України;**
- розробити заходи щодо оптимізації системи державних органів, які реалізують інформаційну політику, забезпечивши чітке розмежування повноважень і налагодження взаємодії їх та координації, створення організаційної структури системи забезпечення інформаційної безпеки;
 - проаналізувати виконання Національної програми інформатизації, переглянути проекти програм в інформаційній сфері, які фінансуються з державного бюджету України, вжити заходів щодо першочергової реалізації та повноцінного фінансування найактуальніших із них;
 - подати пропозиції щодо:
 - *розвитку кабельного телебачення і проводового мовлення в регіонах України;*
 - *створення Центру безпеки українського сегмента мережі Інтернет і створення Центру антивірусно-го захисту інформації;*
 - затвердити заходи щодо вдосконалення порядку придбання бюджетними організаціями засобів електронно-обчислювальної техніки і програмного продукту;
 - підготувати законопроект про внесення змін до законодавства, **передбачивши в ньому ліцензування діяльності провайдерів на території України щодо надання доступу до мережі Інтернет;**
 - подати пропозиції стосовно:

- створення системи стандартів щодо захисту інформації про озброєння, військову техніку та військово-промислові об'єкти;
 - організаційно-методичного забезпечення системи захисту інформації у сферах взаємодії управлінь озброєння Міністерства оборони України з оборонно-промисловим комплексом;
 - здійснити комплексну перевірку ефективності використання бюджетних коштів:
 - на виконання Національної програми інформатизації України, для потреб інформатизації поза цією Програмою;
- а також:
- у Національній телекомпанії України;
 - Національній радіокомпанії України;
 - Концерні радіозв'язку, радіомовлення і телебачення.

За результатами перевірки визначено подати пропозиції щодо вдосконалення системи фінансування їх та оздоровлення фінансово-економічного стану.

Указом передбачено забезпечити, починаючи з 2002 р., фінансування проєктів інформатизації з державного бюджету України в межах Національної програми інформатизації.

Також в Указі зазначено про необхідність ужити заходів щодо реалізації Положення про державне замовлення на створення і розповсюдження теле- та радіопрограм з урахуванням нагальної потреби підвищення якості інформаційної продукції.

Підпунктом 3 пункту 2 Указу передбачено у тримісячний строк:

- подати на розгляд Верховної Ради України **законопроекти:**

- про внесення змін до законодавства, що регулює питання боротьби з комп'ютерною злочинністю, та про створення відповідного міжвідомчого центру;
- про кабельне, ефірно-кабельне телебачення і телеінформаційні мережі;
- про діяльність у сфері інформатизації.

Президент України доручив Кабінету Міністрів вивчити такі питання:

- стосовно права іноземців і осіб без громадянства на заснування в Україні друкованого засобу масової інформації;
- одержання фізичними особами свідоцтва про державну реєстрацію періодичного друкованого видання лише в разі створення ними редакції як юридичної особи;
- заборони заснування і діяльності засобів масової інформації, у статутному фонді яких більш як 30 % іноземних інвестицій.

У разі необхідності Президент України доручив Кабінету Міністрів подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції про внесення відповідних змін до законодавства України.

Указом також передбачено:

- опрацювати заходи щодо дальшого розвитку національного інформаційного ринку на конкурентних засадах, створення сприятливого інвестиційного клімату для розвитку вітчизняних засобів масової інформації та книговидання;

« опрацювати заходи щодо реорганізації ретрансляційної мережі, передбачивши:

- переоснащення і модернізацію парку передавального обладнання Концерну радіозв'язку, радіомовлення і

телебачення та перехід на сучасні засоби передачі сигналу;

- забезпечення поточного фінансування Концерну радіозв'язку, радіомовлення і телебачення за надані послуги державних телерадіоорганізацій та включення до проектів державного бюджету, починаючи з 2002 р., погашення заборгованості протягом чотирьох років.

Кабінету Міністрів також доручено:

- затвердити в установленому порядку **Програму розвитку виробництва засобів зв'язку та інформатизації**, забезпечити її фінансування;
- розробити пропозиції щодо створення захищеної інформаційно-телекомунікаційної системи органів державної влади, яка б надавала телекомунікаційні послуги, передбачивши заходи щодо прискорення розробки вітчизняних засобів криптографічного та технічного захисту інформації;
- затвердити **Програму створення та розгортання**:
 - вітчизняного виробництва засобів захисту інформації;
 - національної захищеної інформаційної системи;
 - захищених систем електронного документообігу та електронного цифрового підпису;
 - сертифікації технічних і програмних засобів інформатизації на відповідність вимогам інформаційної безпеки;
- розробити Єдину систему класифікації та кодифікації продукції оборонного та подвійного призначення, що експортується Україною;
- визначити механізм реалізації повноважень Генерального штабу Збройних Сил України щодо участі в органі-

зації і контролю за інформаційним простором держави та його здійснення в особливий період;

- **створити міжвідомчу робочу групу** з представників зацікавлених міністерств та інших центральних органів виконавчої влади для **розроблення Національної геоінформаційної системи**.

Підпунктом 4 пункту 2 Указу Кабінету Міністрів України доручено у шестимісячний строк:

- подати на розгляд Верховної Ради України проект Закону України "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах", передбачивши в ньому, зокрема:
 - вимоги та правила захисту в електронних мережах інформації, яка є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, захист якої гарантується державою;
 - обов'язкові умови захисту інформації в державних інформаційно-телекомунікаційних системах при наданні послуг із передачі даних, у тому числі з використанням мережі Інтернет;
 - **механізми проведення моніторингу мереж передачі даних виключно на засадах національного законодавства та міжнародного права, зокрема положень резолюції Ради Європи ENFOPOL 98;**
 - збереження Інтернет-провайдерами відомостей про Інтернет-трафік протягом шести місяців.

В Указі Президент України доручив Кабінету Міністрів розробити:

- **пропозиції щодо кодифікації законодавства в галузі інформаційних відносин;**

- проект *Стратегії впровадження національної інформаційної політики*, приділивши увагу таким проблемам:
 - створення і впровадження дійових механізмів реалізації інформаційних прав і свобод громадянина, суспільства і держави, закріплених у Конституції (254к/96-ВР) та законах України;
 - подальше вдосконалення законодавства України в інформаційній сфері;
 - розвиток на основі сучасних інформаційних технологій національної інформаційної інфраструктури;
 - *вдосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України та органів державної влади;*
 - підвищення конкурентоспроможності національних виробників інформаційного продукту, видів інформаційного виробництва;
 - визначення порядку функціонування та *механізмів державного контролю* за супутниковими, кабельними і *комп'ютерними системами* передачі інформації;
 - формування єдиної державної системи зв'язків з громадськістю;
 - дальша лібералізація українського ринку телекомунікацій за умов гарантування реалізації національних інтересів та недопущення монополізації інформаційних ринків;
 - *розвиток науково-технічного та кадрового забезпечення інформаційної галузі;*
 - забезпечення інформаційного суверенітету України та вдосконалення системи захисту національних інформаційних ресурсів.

Президент також доручив Кабінету Міністрів України:

- затвердити *програму розвитку та переоснащення передавального обладнання Концерну радіозв'язку, радіомовлення і телебачення* на основі сучасних технічних засобів, передбачивши фінансування будівництва і ремонту ретрансляторів у прикордонних районах України;
- розробити *проект Національної програми розвитку вітчизняної теле- та радіоіндустрії з урахуванням довгострокових потреб розвитку телекомунікаційних мереж, засобів зв'язку, національного сегмента мережі Інтернет, супутникових систем передачі інформації, супутникового та кабельного телебачення* та вирішити в установленому порядку питання про її затвердження;
- ужити заходів щодо створення та забезпечення функціонування на постійній основі, починаючи з 1 січня 2002 р., національного супутникового каналу іномовлення з використанням наявної технічної бази апаратно-студійного комплексу Національної телекомпанії України та центральної передавальної супутникової станції державного підприємства "Укркосмос" або інших систем.

Підпунктом 5 пункту 2 Указу передбачено ужити у восьмимісячний строк заходів щодо повного забезпечення спеціальних телекомунікаційних систем України *національними ключовими документами*.

Пунктом 3 Указу Президента *Державному комітету зв'язку та інформатизації України* доручено:

- затвердити у тримісячний строк у встановленому порядку *Положення про національний центр управління мережами зв'язку в системі Держкомзв'язку України;*
- провести разом з Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення у шестимісячний строк

координацію частот, що використовуються телерадіоорганізаціями у прикордонних районах України.

Міністерству України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державному комітету зв'язку та інформатизації України пунктом 4 Указу доручено розробити у тримісячний строк **проект створення служби інформації та допомоги населенню**.

Пунктом 5 Указу Президента визначено запропонувати **Антимонопольному комітету України** провести у тримісячний строк перевірку додержання регіональними телерадіоорганізаціями антимонопольного законодавства України.

Державній митній службі України разом з **Державним комітетом у справах охорони державного кордону України та Міністерством внутрішніх справ України** пунктом 6 Указу Президента передбачено опрацювати у місячний строк заходи щодо запобігання контрабандному ввезенню на територію України видавничої продукції та її незаконному розповсюдженню.

Міністерству закордонних справ України, Державному комітету зв'язку та інформатизації України, Державному комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України пунктом 7 Указу Президента передбачено опрацювати у двомісячний строк та вжити довгострокових заходів щодо розвитку зовнішньої інформаційної діяльності, інформування світової громадськості про Україну з метою формування позитивного її сприйняття у світі, щодо організації та фінансування теле- і радіомовлення за кордон.

Службі безпеки України пунктом 8 Указу Президента передбачено подати у двомісячний строк пропозиції щодо вдосконалення роботи з протидії інформаційним агресіям та спеціальним інформаційно-пропагандистським операціям, здійснюваним проти України іноземними спецслужбами.

Міністерству освіти і науки України пунктом 9 Указу Президента доручено:

- опрацювати разом з Департаментом спеціальних телекомунікаційних систем і захисту інформації Служби безпеки України у двомісячний строк заходи щодо підготовки та перепідготовки спеціалістів у сфері інформаційної безпеки;
- підготувати у **тримісячний строк** типові навчальні програми для середніх і вищих навчальних закладів з навчальної дисципліни **"Інформаційна культура"**;
- опрацювати разом з Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України, Державним комітетом інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Українською Академією державного управління при Президенті України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка у двомісячний строк заходи щодо підвищення рівня підготовки управлінських, журналістських та технічних кадрів для інформаційної сфери, в тому числі працівників державних органів, урахування сучасних потреб при формуванні державного замовлення на підготовку молодих фахівців.

Пунктом 10 Указу Президента України передбачено **утворити Міжвідомчу комісію з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України**, на яку покласти функції

координації виконання заходів щодо забезпечення формування і захисту національного інформаційного простору, безпеки у цій сфері, *розроблення і підготовки проектів відповідних нормативно-правових актів.*

Секретареві Ради національної безпеки і оборони України подати у двомісячний строк на затвердження проект положення про зазначену Комісію та пропозиції щодо її персонального складу.

Про хід виконання цього Указу прийнято рішення заслухати на засіданнях Ради національної безпеки і оборони України у **березні і червні 2002 р.** Контроль за виконанням цього Указу покласти на Секретаря Ради національної безпеки і оборони України.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 6

Закон України

"Про Національну програму інформатизації України" від 4 лютого 1998 р. (74/98-ВР).

Укази Президента України

1. "Про вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України та органів державної влади" від 14 липня 2000 р. № 887 (887/2000).

2. "Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні" від 31 липня 2000 р. № 928 (928/2000).

3. "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997 р. "Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин" від 21 липня 1997 р. № 663 (663/97).

4. "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 р. "Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України" від 6 грудня 2001 р. №1193/2001.

5. Доручення Президента України від 12 квітня 2000 р., від 5 грудня 2000 р. та від 25 квітня 2001 р. щодо створення та забезпечення функціонування національного каналу супутникового іномовлення.

Розділ 7

МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

7.1. ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

7.1.1. Вплив міжнародного права на формування інформаційного права України

Формування системи інформаційного законодавства висунуло проблему гармонізації його на міждержавному рівні з урахуванням засад міжнародного права (його провідних складових: публічного і приватного).

Для з'ясування сутності міжнародного інформаційного права на рівні окремих країн слід визначитися у їхніх правових доктринах. Кожна країна має правову доктрину. Проте в теорії міжнародного права за певними критеріями визначають такі типові правові системи.

Правова доктрина системи загального права англо-американської сім'ї права (Великобританія, США та інші країни, що запозичили їхню доктрину права). Основний її зміст зводиться до публічно-правового і приватно-правового (недержавного) регулювання суспільних відносин. У зв'язку з цим право поділяють на публічне і приватне. Важливим критерієм розмежування є визначення соціальної спрямованості інтересу: публічний (суспільства, держави в цілому) та приватний (окремої людини, недержавних спільнот).

Державне забезпечення приватно-правового регулювання здійснюється через можливість судового захисту у формі судових прецедентів.

Правова доктрина європейської континентальної сім'ї права, її ще називають романо-германською (ФРН, Франція, Росія та ін.). За цією доктриною право поділяють на галузі, підгалузі, галузеві та міжгалузеві комплексні інституції публічного (державного) права. Серед провідних галузей визначають: конституційне, адміністративне, цивільне та кримінальне право. На їхній основі виникають синтетичні комплексні галузі чи міжгалузеві комплексні інститути права. Такий підхід правового регулювання притаманний і Україні.

Як констатацію факту слід зазначити, що сучасне інформаційне законодавство України щодо доктрини формування має характер змішаної системи права: зберігши галузевий підхід традиційної континентальної системи права, воно стало на шлях публічно-правового нормотворення за доктриною загального права (англо-американської системи права), коли окремі проблеми на законодавчому рівні вирішуються на рівні окремих законів за ситуаційним принципом. У зв'язку з цим є необхідність визначитися у підходах міжнародної практики щодо регулювання суспільних інформаційних відносин.

Сьогодні можна констатувати що в міжнародному праві активно формується нова інституція — міжнародне інформаційне право світової інформаційної цивілізації. За експертними оцінками, на міжнародному рівні укладено близько 100 міждержавних угод (глобальних, універсальних, регіональних та субрегіональних), у яких визначені міжнародні інформаційні відносини.

Глобальна комп'ютеризація через Інтернет породила необхідність пошуку засобів і методів гармонізації національ-

них правових систем у сфері міжнародних інформаційних відносин, співвідношення цих систем на рівні колізійного та матеріального міжнародного права. У багатьох регіонах світу формуються міжнародні стандарти правових норм на рівні типових законів, багатосторонніх конвенцій, угод тощо.

Деякі теоретики та практики у сфері правового регулювання суспільних інформаційних відносин пропонують механічно імплементувати (ввести до системи національного права) ці норми в національну систему права без глибокого порівняльного аналізу чинного законодавства інших країн. На нашу думку, при правотворенні неприпустиме необгрунтоване копіювання зарубіжного досвіду. Гармонізацію можна проводити також шляхом внесення нового змісту в наявні форми правових норм. До речі, саме так роблять у цивілізованих країнах, які раніше від нас стали на шлях формування правового інформаційного суспільства, ства у складі глобальної інформаційної цивілізації.

7.1.2. Принципи міжнародного інформаційного права

Міжнародний досвід показує, що у сфері суспільних інформаційних відносин при законодавчій легалізації їх насамперед враховують загальнолюдські принципи. Серед цих принципів чільне місце посідають такі:

- державний суверенітет окремих країн в участі у міжнародних відносинах;
- верховенство прав людини: повага та гуманне ставлення до людини, її честі, гідності, репутації;
- презумпція невинності громадянина, приватної особи на засадах співвідношення потреб та інтересів окремих людей, корпорацій (об'єднань) їх, націй, держав та світового співтовариства.

Новий підхід щодо правового регулювання суспільних відносин, який може бути прийнятий і на міжнародному рівні, запропонований вітчизняною наукою, — це теорія гіперсистем права. В його розвитку сьогодні набирають сили нові наукові дисципліни: юридична когнітологія, правова кібернетика та правова інформатика. Особливістю цих наук є застосування принципів, підходів і методів кібернетики та інформатики до вирішення проблем права, зокрема правотворення.

Виходячи з положень правової інформатики, слід зазначити, що правотворення у міжнародному та національному праві має базуватися на основі методології системного і комплексного підходів, зокрема теорії формування комплексних гіперсистем права, агрегації галузевих інститутів права у нову системну якість, не притаманну окремим складовим міжнародного публічного і приватного права.

7.1.3. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційних відносин

Міжнародна інформаційна діяльність полягає у забезпеченні громадян, державних органів, підприємств, установ і організацій офіційною документованою або публічно оголошеною інформацією про зовнішньополітичну діяльність України, про події та явища в інших країнах, а також у цілеспрямованому поширенні за межами України державними органами й об'єднаннями громадян, засобами масової інформації та громадянами всебічної інформації про Україну.

Відповідно до законодавства України її громадяни мають право на вільний і безперешкодний доступ до інформації через зарубіжні джерела, включаючи пряме телевізійне мовлення, радіомовлення і пресу тощо.

Правове становище і професійна діяльність акредитованих в Україні іноземних кореспондентів та інших представників іноземних засобів масової інформації, а також інфор-

маціна діяльність дипломатичних, консульських та інших офіційних представників зарубіжних держав в Україні регулюються законодавством України, відповідними міжнародними договорами, укладеними Україною.

В Україні створення і діяльність спільних організацій у галузі інформації за участю вітчизняних та іноземних юридичних осіб і громадян регулюються законодавством України. Якщо міжнародним договором встановлено інші правила, ніж ті, які містяться в законодавстві України, що регулює відносини в галузі інформації, то застосовуються норми міжнародного договору, укладеного Україною (ст. 50 Закону України "Про інформацію").

Міжнародне співробітництво в галузі інформації з питань, що становлять взаємний інтерес, здійснюється на основі міжнародних договорів, укладених Україною та юридичними особами, які займаються інформаційною діяльністю.

Державні органи та інші юридичні особи, які займаються інформаційною діяльністю, можуть безпосередньо здійснювати зовнішньоекономічну діяльність у власних інтересах, а також в інтересах індивідуальних і колективних споживачів, яких вони обслуговують і яким гарантують одержання зарубіжної інформації (ст. 51 Закону України "Про інформацію").

Міжнародне співробітництво у сфері науково-технічної інформації та міжнародна інформаційна діяльність регулюються згідно з чинним законодавством (ст. 20 Закону України "Про науково-технічну інформацію").

Відповідно до чинного законодавства України **міждержавний, обмін науково-технічною інформацією** здійснюється відповідно до угод, підписаних Україною.

Держава забезпечує відкритий і рівноправний доступ своїх громадян і громадян держав — партнерів за угодами до інформаційних ресурсів спільного користування.

Відповідно до законодавства уряд України визначає національний інформаційний центр, який координує міждержавний обмін науково-технічною інформацією (ст. 21 Закону України "Про науково-технічну інформацію").

Діяльність іноземних фізичних та юридичних осіб в Україні у сфері науково-технічної інформації. Іноземні юридичні та фізичні особи, а також особи без громадянства можуть інвестувати розвиток сфери науково-технічної інформації України відповідно до чинного законодавства (ст. 22 Закону "Про науково-технічну інформацію").

Міжнародне співробітництво у сфері інформатизації спрямовується на підвищення економічної ефективності та науково-технічного рівня виконання Національної програми інформатизації. З цією метою до виконання окремих завдань (проектів) Національної програми інформатизації можуть залучатися іноземні юридичні та фізичні особи, іноземні інвестиції.

Держава розвиває і підтримує всі форми міжнародного співробітництва у сфері інформатизації, які не суперечать законодавству та державним інтересам України (ст. 27 Закону України "Про національну програму інформатизації").

Міжнародне співробітництво у галузі зв'язку. Встановлення правових, організаційних, технологічних і фінансових відносин з міжнародними організаціями зв'язку, а також представництво України в цих організаціях за дорученням Кабінету Міністрів України, здійснення співробітництва з організаціями зв'язку іноземних держав, міжнародний правовий захист інтересів України у питаннях зв'язку покладається на Адміністрацію зв'язку України, а питання використання радіочастот та радіоелектронних засобів на міжнародному рівні — на Головне управління з питань радіочастот при Кабінеті Міністрів України.

Адміністрація зв'язку України представляє Україну в Міжнародному союзі електрозв'язку (МСЕ), Всесвітньому поштовому союзі та залучає до цієї роботи інші організації, міністерства і відомства. Координує участь інших міністерств та відомств у роботі МСЕ Державна комісія з питань зв'язку та радіочастот.

Міжнародне співробітництво в галузі зв'язку здійснюється на основі чинного законодавства та відповідних міжнародних договорів України (ст. 31 Закону України "Про зв'язок").

7.1.4. Міжнародні договори в сфері інформаційних правовідносин

Законодавством України передбачено низку норм щодо дії міжнародних договорів на території держави.

У сфері реалізації Національної програми інформатизації законодавством передбачено, якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в Законі "Про Національну програму інформатизації", то застосовуються правила міжнародних договорів (ст. 28 Закону України "Про Національну програму інформатизації").

Щодо *міжнародних договорів у галузі зв'язку*, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України про зв'язок, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 32 Закону України "Про зв'язок").

Щодо *застосування норм міжнародних правових актів у сфері Національного архівного фонду і архівних установ* передбачено, якщо в міжнародних правових ак-

тах, в яких бере участь Україна, встановлено інші норми, ніж ті, що містяться в Законі України "Про Національний архівний фонд і архівні установи", то діє норма міжнародного правового акта (ст. 4 Закону України "Про Національний архівний фонд і архівні установи").

Щодо *застосування правил міжнародного договору у сфері авторського права і суміжних прав* передбачено, якщо міжнародним договором, учасником якого є Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про авторське право і суміжні права, то застосовуються правила міжнародного договору (ст. 3 Закону України "Про авторське право і суміжні права").

У сфері міжнародних відносин щодо державної таємниці законодавством України визначено, що передані Україні відомості, які становлять таємницю іноземної держави чи міжнародної організації, охороняються в порядку, передбаченому Законом України "Про державну таємницю". У разі, якщо міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено інші, ніж передбачені цим Законом, правила охорони таємниці іноземної держави чи міжнародної організації, то застосовуються правила міжнародного договору України (ст. 3 Закону України "Про державну таємницю" (нова редакція)).

Щодо *формування українського сегмента глобальної інформаційної інфраструктури*, у тому числі Інтернету, Законом України "Про захист інформації в автоматизованих системах" передбачено, що іноземні держави, іноземні фізичні та юридичні особи можуть бути власниками автоматизованих систем в Україні, власниками інформації, що розповсюджується та обробляється в автоматизованих системах України, або засновувати спільні з українськими

юридичними та фізичними особами підприємства з метою створення автоматизованих систем, постачання інформації до автоматизованих систем України, обміну інформацією між автоматизованими системами України та автоматизованими системами інших держав.

Окремі види такої діяльності здійснюються на підставі спеціального дозволу (ліцензії), що видається уповноваженим на це органом.

Участь України у міжнародних інформаційних відносинах визначається й іншими законодавчими актами, зокрема такими:

- "Про ратифікацію Статуту і Конвенції Міжнародного союзу електров'язку" (від 15 липня 1994 р.);
- "Про ратифікацію Угоди про співробітництво в галузі охорони авторського права і суміжних прав" (від 27 січня 1995р.);
- "Про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (Паризького акта від 24 липня 1971 р., зміненого 2 жовтня 1979 р.)" (від 31 травня 1995 р.);
- "Про ратифікацію Четвертого додаткового протоколу до Статуту Всесвітнього поштового союзу" (від 2 червня 1995 р.);
- "Про ратифікацію Договору про закони щодо товарних знаків" (від 13 жовтня 1995 р.);
- "Про приєднання України до Статуту Ради Європи" (від 31 жовтня 1995 р.);
- "Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції" (від 17 липня 1997 р.);
- "Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 р." (від 17 грудня 1997 р.);

- "Про ратифікацію Угоди щодо співробітництва у розвитку та використанні систем стільникового рухомого зв'язку" (від 3 березня 1998 р.).

В окремих сферах інформаційних відносин на міжнародному рівні прийнято спеціальні нормативні акти, які є міжнародними стандартами суспільних інформаційних відносин. Як приклад назвемо нормативні акти щодо захисту персональних даних:

- Конвенція № 108 Ради Європи "Про захист фізичних осіб при автоматизованій обробці даних" (від 28 січня 1981 р.);
- Директива 95/46/ЕС "Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і вільного обігу цих даних" (від 24 жовтня 1995 р.);
- Директива 97/66/ЕС "Про обробку персональних даних і захист приватності (приватності) у телекомунікаційному секторі та рекомендації щодо захисту даних в інформаційних супермагістралях".

7.2. МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ

7.2.1. Основні положення щодо міжнародної діяльності України в галузі захисту інформації в автоматизованих системах

Основні засади міжнародної діяльності України в галузі захисту інформації в автоматизованих системах визначаються у Розділі VI Закону України "Про захист інформації в автоматизованих системах".

У ст. 19 Закону йдеться про взаємодію у питаннях захисту інформації в автоматизованих системах. З метою забезпечення міждержавної взаємодії обчислювальних мереж і автоматизованих систем уповноважені Кабінетом Міністрів України органи координують свою роботу щодо захисту інформації з органами захисту інформації інших держав.

Загальні засади забезпечення інформаційних прав України визначаються у ст. 20 цього Закону. Фізичні та юридичні особи в Україні на підставі Закону України "Про інформацію" можуть встановлювати взаємозв'язки з автоматизованими системами інших держав з метою обробки, обміну, продажу, купівлі відкритої інформації.

Такі взаємозв'язки повинні виключати можливість несанкціонованого доступу з боку інших держав або представників їх — резидентів України чи осіб без громадянства незалежно від форм власності та підпорядкування — до інформації, що міститься в автоматизованих системах України, стосовно якої встановлено вимоги нерозповсюдження її за межі України без спеціального дозволу.

7.2.2. Міжнародний захист технологій

Міжнародний захист технологій, особливо щодо спільного використання їх, здійснюється переважно на рівні двосторонніх міждержавних угод.

Україна також підписала двосторонні міжнародні угоди з певними країнами. Як приклад можна назвати законодавчий акт "Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про захист технологій, пов'язаних із запуском Україною ліцензованих США комерційних космічних апаратів" (від 4 грудня 1998 р.).

7.2.3. Міжнародний захист комерційної таємниці

Розвиток транскордонних економічних відносин зумовив потребу захисту на міжнародному рівні комерційної таємниці. Зазначений сегмент транснаціональних інформаційних відносин входить до сфери міжнародного права інтелектуальної власності. Провідну роль у цьому сьогодні відіграють Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІС) та Світова організація торгівлі (СОТ) (Угода ТРІПС).

7.3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РІЗНИХ КРАЇН

7.3.1. Правові підходи щодо регулювання інформаційних правовідносин

У різних країнах склалися свої правові підходи до вирішення проблем захисту інформації в автоматизованих (комп'ютерних) системах, зокрема щодо боротьби з правопорушеннями, що вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій. Порівняльний аналіз теорії і практики зарубіжного та вітчизняного законодавств свідчить про наявність певних тенденцій концептуального характеру щодо формування соціальної інституції — захисту інформації як об'єкта (предмета) суспільних відносин та правового регулювання їх.

Наприклад, нормативна база багатьох країн Європи (Бельгія, Німеччина, Італія, Люксембург та ін.) розвивається згідно з правовою концепцією, за якою у разі несанкціонованого зняття інформації в автоматизованих системах прагнуть не застосовувати державні інституції класичних законодавчих положень з розкрадання та розтрати майна (речей). За цим підходом вводяться нові норми, що визначають окремі правопорушення, предметом посягання яких є інформація, у тому числі та, що обробляється за допомогою комп'ютерних технологій. Тобто речове право та інформаційне право, зокрема захист інформації в автоматизованих системах, є автономними інституціями в системі законодавства.

Враховуючи фактор формування інформаційного суспільства, інформатизації, у багатьох країнах відповідно адаптується традиційне законодавство, зокрема щодо захисту авторських прав: 1982 р. — Швеція, Великобрита-

нія, США; 1984 р. — Фінляндія; 1986 р. — Китай, Данія, Німеччина, Франція; 1988 р. — Великобританія, Канада; 1992 р. — Угорщина.

В окремих країнах формується законодавство щодо таких суспільних відносин, як захист даних. Хронологічно розвиток цього законодавства має такий вигляд: 1973 р. — Швеція; 1974 р. — США; 1977 р. — ФРН; 1978 р. — Данія, Франція, Норвегія; 1979 р. — Австрія; 1981 р. — Іспанія, Ізраїль; 1982 р. — Австралія; 1983 р. — Сан Марино; 1984 р. — Великобританія; 1985 р. — Канада; 1987 р. — Фінляндія; 1988 р. — Ірландія, Японія, Нідерланди; 1989 р. — Ісландія; 1990 р. — Словенія; 1991 р. — Португалія; 1992 р. — Бельгія, Швейцарія, Іспанія, Словаччина, Чехія, Угорщина та ін.

Одним із напрямків публічно-правового (державного) захисту інформації стає захист топології (топографії) інтегральних мікросхем. Протягом 80-х років ХХ століття спеціальне законодавство приймається в цьому аспекті у багатьох країнах: 1985 р. — Японія; 1986 р. — Швеція; 1987 р. — Данія, ФРН, Франція, Японія (удосконалення), Нідерланди, Великобританія; 1988 р. — Австрія, Іспанія; 1989 р. — Австралія, Італія, Португалія; 1990 р. — Бельгія, Канада; 1991 р. — Фінляндія, Угорщина та ін.

Перші спеціальні закони щодо захисту інформації в комп'ютерних системах, зокрема щодо боротьби з комп'ютерною злочинністю, було прийнято в 1973 р. у Швеції та в 1976 р. у США на федеральному рівні.

Згодом поступово в багатьох країнах світу затверджено законодавчі акти стосовно цієї категорії злочинів.

Розвиток законодавства стосовно комп'ютерних злочинів у сфері економіки в різних країнах хронологічно визначається так: 1973 р. — Швеція; 1975—1976 рр. — США; 1979 р. — Австралія; 1981 р. — Великобританія; 1984 р. — нові закони у США; 1985 р. — Данія, Канада; 1986 р. — ФРН, Швеція; 1987 р. — Австралія, Японія, Норвегія; 1988 р. — Фран-

ція, Греція; 1990 р. — нові закони у Великобританії; 1991 р.— Фінляндія, Португалія, Туреччина; 1992 р. — Швейцарія, Іспанія; 1993 р. — Франція, Нідерланди тощо. Розглянемо детальніше деякі аспекти інформаційного права окремих країн щодо захисту інформації в автоматизованих (комп'ютерних) системах від злочинних посягань.

7.3.2. Окремі аспекти правового регулювання суспільних інформаційних відносин у західноєвропейських країнах

Інформаційне законодавство ФРН

У Німеччині було прийнято низку Федеральних Законів у сфері суспільних інформаційних відносин:

- 27 січня 1977 р. — "Про захист персоніфікованої інформації від протиправних дій у процесі обробки даних";
- 3 серпня 1977 р. — "Про порядок опублікування інформації";
- 9 лютого 1978 р. — "Про порядок ведення інформаційних реєстрів";
- низка інших актів інформаційного законодавства.

З метою систематизації положень інформаційного законодавства та його інкорпорації у ФРН було прийнято 20 грудня 1990 р. новий Федеральний Закон ФРН "Про удосконалення обробки даних і захист інформації". За цим Законом втратили чинність названі вище Закони. Він, по суті, регулює основні різновиди суспільних відносин, які виникають у процесі збирання, обробки і розповсюдження персоніфікованої інформації.

У контексті нашої системи права за змістом цим законом кодифіковано законодавство, об'єктом регулювання якого є суспільні інформаційні відносини в умовах інфор-

матизації. Основний родовий об'єкт правового регулювання — це юридичний захист інформаційних прав громадян.

Для реалізації публічно-правового захисту суспільних інформаційних відносин у сфері прав людини третій підрозділ Закону від 20 грудня 1990 р. закріплює статус і форми діяльності Федерального уповноваженого щодо захисту даних.

У лютому 1986 р. Бундестаг Німеччини прийняв Другий Закон щодо боротьби з економічною злочинністю, завдяки чому було закладено правову базу для ефективного кримінально-правового переслідування економічних правопорушень нового типу, перш за все злочинів, об'єктом або знаряддям яких є ЕОМ. Низка нових статей, які впроваджено цим законом, містить спеціально сформульований склад комп'ютерних злочинів. Закон було введено у дію 1 серпня 1986 р.

Стосовно комп'ютерних злочинів, *законодавство ФРН* складається з кількох умовно визначених блоків:

А. Економічне кримінальне законодавство: протиправні комп'ютерні маніпуляції; комп'ютерний саботаж; комп'ютерне шпигунство; несанкціонований доступ до комп'ютерних систем або мереж.

В. Законодавство про охорону прав інтелектуальної власності: протизаконне використання робіт, захищених авторським правом; незаконне виробництво топографій мікроелектронних напівпровідників.

С. Законодавство щодо захисту державної інформації регулює ступінь відповідальності за злочини, пов'язані з протизаконним розголошенням захищеної державної інформації.

Д. Процесуальне законодавство: регламентує склад злочинів, пов'язаних з протиправним втручанням до комп'ютерних систем у зв'язку з проведенням процесуальних дій.

Правопорушення, пов'язані з комп'ютерами та визначені Законом, зібрано в статтях Кримінального кодексу:

- інформаційне шпигунство (нелегальне здобування даних) — ст. 202а;
- комп'ютерне шахрайство — ст. 263а;
- фальсифікація даних і речових доказів — стаття 269;
- обман у правовій діяльності у зв'язку з проведенням процесуальних дій — ст. 270;
- заміна інформації — ст. 303а;
- комп'ютерний саботаж — ст. 303Ь.

Зловживання, пов'язані з руйнуванням інформації та внесенням комп'ютерних вірусів, регламентуються статтями 202а, 303а, 303Ь Кримінального кодексу (КК) Німеччини.

Інші комп'ютерні правопорушення регламентуються такими законодавчими актами:

- протизаконне використання робіт, захищених авторським правом, — ст. 106 Закону "Про авторське право";
- нелегальна передача технології — ст. 34 Закону "Про зовнішню торгівлю";
- протизаконне розголошення захищеної інформації — ст. 43 Закону "Про захист державної інформації";
- незаконне виробництво топографій мікроелектронних напівпровідників — ст. 10 Закону "Про захист напівпровідників".

Розглянемо детальніше зміст складу злочинів, що містяться у КК Німеччини.

Ст. 263а Кримінального кодексу Німеччини регламентує склад протизаконних дій, які становлять *форми ком-*

п'ютерних маніпуляцій і пов'язані із заподіянням шкоди. Вона передбачає кримінальну відповідальність за не правомочний вплив на кінцеві результати процесу обробки інформації шляхом протизаконного використання неправильних та неповних програм і відомостей, технічних засобів.

(Аналогічні статті стосовно кримінальної відповідальності за комп'ютерне шахрайство передбачено законами Фінляндії, Данії, Австрії, Швейцарії та інших країн.)

Склад злочину ст. 269 КК Німеччини, передбачає кримінальну відповідальність за *протиправне введення даних до комп'ютера (ЕОМ) чи повну заміну їх іншими даними (фальсифікація інформації)* з метою сприйняття фальсифікованої інформації у хибному вигляді або подання зміненої інформації у документальному вигляді, використання такої інформації.

Ст. 270 КК Німеччини передбачено відповідальність за *порушення допустимих параметрів у зв'язку з процесом обробки шляхом обману.*

Зазначимо, що порівняльний аналіз свідчить: поняття обману у правовідносинах розвинутих країн збігається за змістом з поняттям несанкціонованого втручання в процес обробки інформації. Спосіб втручання не визначається як істотний у кваліфікації злочинів.

Аналіз показує, що в законодавстві Німеччини про комп'ютерні злочини, як і в більшості європейських країн (наприклад Нідерландах, Швеції), *комп'ютерне шахрайство та комп'ютерний підлог поєднані в блок — комп'ютерні маніпуляції.*

Строки покарання за такі дії: у Німеччині — до 5 років позбавлення волі, у Нідерландах — до 6 років, у Швеції — від 3 місяців до 6 років.

Правопорушення, пов'язані з пошкодженням інформації, переслідуються в судовому порядку тільки у разі завдання шкоди компанії. У Німеччині розслідування може

початися протягом 3 місяців після подання компанією заяви та інших необхідних документів, які свідчать про наявність вчинення протиправних дій і заподіяння шкоди, для подальшого вивчення їх та прийняття рішення.

Слід звернути увагу на те, що у разі, коли вчинення злочину має широкий суспільний резонанс і суспільний інтерес до проведення судового процесу, судовий орган може провести процес без наявності заяви про заподіяння шкоди фірмі, компанії, банку та іншим потерпілим.

У законодавстві Німеччини, як і в законодавстві деяких інших західних країн, є визначення злочинів, об'єднаних в один блок, — *комп'ютерний саботаж*. Кримінальна відповідальність за вчинення або спробу вчинення злочинів такого типу регламентується в Кримінальному кодексі Німеччини: ст. 303а — "Заміна даних", ст. 303б — "Комп'ютерний саботаж".

Аналогічні склади злочину визначено у кримінальному законодавстві Швеції — ч. 1, 2, 3 ст. 12 КК — "Кримінальне пошкодження"; ч. 4, 5 ст. 13 КК — "Саботаж"; ч. 4 ст. 14 КК — "Пошкодження документів", тощо.

Залежно від рівня суспільної небезпеки злочину за такі дії визначаються такі строки покарання:

- у Німеччині за менш небезпечні факти передбачено 2 роки ув'язнення або штраф, за тяжкі — 5 років ув'язнення або штраф;
- Швеції — відповідно 6 місяців і 10 років;
- Нідерландах — 2 роки або штраф у 25 000 гульденів і 4 роки або штраф у 100 000 гульденів.

У Німеччині є два типи злочинів, що регулюються однією статтею — ст. 202а КК *"Інформаційне шпигунство"*, яка встановлює міру відповідальності за отримання без дозволу спеціально захищеної від несанкціонованого доступу інформації.

Незаконне копіювання та використання комп'ютерного програмного забезпечення розглядається як порушення авторських прав згідно зі ст. 69 і 106 Федерального Закону Німеччини "Про авторське право". Покарання за порушення авторських прав включає тюремне ув'язнення до трьох років або великі штрафи.

Ст. 108 названого Закону регламентує міру відповідальності за *протизаконне і неодноразове використання програмного продукту з метою одержання прибутку*. Строк ув'язнення — до 5 років або штраф.

Ст. 10 Федерального Закону Німеччини "Про захист напівпровідників" обумовлює такий склад правопорушення, як *незаконне виробництво топографічних копій*, яке залежно від способу вчинення кваліфікується або за ст. 202а "Інформаційне шпигунство", абозаст. 106, 108а Федерального Закону "Про авторське право". Порушення, пов'язані з незаконним комерційним використанням та розкриттям комерційної і промислової таємниці з особистої зацікавленості або на користь інших осіб, конкуренція, пошкодження власності, кваліфікуються за ст. 17 Федерального Закону Німеччини. "Про нечесну конкуренцію", яка передбачає міру покарання від трьох до п'яти років позбавлення волі або штраф.

Покарання за *порушення приватної таємниці та використання інших секретів* визначають відповідно диспозиції ст. 203 та 204 Кримінального кодексу Німеччини.

Інформаційне законодавство Норвегії

Згідно із законодавством Норвегії комп'ютерні злочини поділяються:

- на протиправний (несанкціонований) доступ до комп'ютерних систем;
- комп'ютерний саботаж;
- комп'ютерне шпигунство;

« комп'ютерне шахрайство;

- нелегальне копіювання програм;
- злочини, які пов'язані з розповсюдженням нелегальної інформації (порнографія, расистська література).

Склад цих злочинів регламентується такими статтями Кримінального кодексу Норвегії:

- ч. 2 ст. 145 — "Протиправний доступ до комп'ютерних систем";
- ст. 261 та 393 — "Протиправне використання власності";
- параграф 2 ст. 279 — "Комп'ютерне шахрайство";
- ст. 291 — "Збитки, які понесені (виникли) внаслідок комп'ютерних злочинів";
- ст. 294 — "Промислове шпигунство", а також ст. 54 Закону про авторське право — "Протизаконне копіювання".

Інформаційне законодавство Італії

Інформаційне законодавство Італії забезпечує насамперед захист урядових організацій, військових об'єктів, банків, компаній, фірм від несанкціонованого доступу до комп'ютерних мереж, протиправного використання захищених банків даних, незаконного копіювання топографій напівпровідників (чіпів), які злочинці використовують для встановлення кодів кредитних і телефонних карток, банківських рахунків, тощо.

В Італії законодавчими актами введено основні положення щодо найбільш визначених на європейському рівні інформаційних правовідносин, серед них:

1) Декрет № 518 від 29 грудня 1992 р. "Використання Регламенту Європейського Економічного Співтовариства за

№ 91/250 щодо офіційного захисту комп'ютерних програм";

2) Закон № 547 від 23 грудня 1993 р. "Зміна та внесення нових статей щодо комп'ютерних злочинів у Кримінальний кодекс".

Розглянемо підхід італійської правової доктрини до сутності комп'ютерних злочинів.

Комп'ютерний злочин згідно з кримінальним законодавством Італії — *це злочин, вчинений з використанням комп'ютерних технологій, як від персонального комп'ютеру, так і портативних телефонних пристроїв, створених на базі мікрочипів.*

В Італії було прийнято два важливі законодавчі акти, що стосуються комп'ютерних злочинів.

Перший, щодо програмного захисту, — це Декрет № 518 від 29 грудня 1992 р. про "Використання Регламенту Європейського Економічного Співтовариства № 91/250 щодо правового захисту комп'ютерних програм".

Другий стосується комп'ютерних злочинів взагалі — це Закон № 547 від 23 грудня 1993 р. про "Зміни та внесення нових статей щодо комп'ютерних злочинів у Кримінальний кодекс".

Згідно з цим законом комп'ютерні злочини — це злочини, вчинені з використанням комп'ютерних технологій, від персонального комп'ютера до портативного телефонного апарата, забезпеченого мікрочипом.

Можливості названих видів обладнання значно більші, якщо воно пов'язане зі спеціальними мережами. Якщо це обладнання застосовується належним чином, то за його допомогою можливий несанкціонований доступ до баз даних компаній, громадських установ, банків. Воно також дає можливість використовувати лінії пошкодженої мережі для захоплення конфіденційної комерційної інформації.

Інформаційне законодавство Франції

Прийнятий у Франції 5 січня 1994 р. Закон "Godfran" (названо на честь автора) вніс якісні уточнення щодо питання юриспруденції і практики відносно *несанкціонованого доступу та протидії функціонуванню систем*. Зазначені правопорушення завдають щорічних збитків, наприклад страховим компаніям, у розмірі 5 млрд франків.

Франція володіє повним юридичним арсеналом для боротьби з такою категорією злочинності. У 1994 р. було сформовано Бригаду поліції з компетентного персоналу, яка спеціалізується у виявленні та розслідуванні комп'ютерних злочинів при тісному співробітництві зі службами безпеки та цивільними (громадськими) організаціями.

З 1 березня 1994 р. було введено в дію нову редакцію Кримінального кодексу, який докорінно змінив внутрішні закони про комп'ютерну злочинність.

До Кримінального кодексу було внесено статті з санкціями проти правопорушень, пов'язаних з обробкою інформації та зі злочинами стосовно фальсифікації даних.

Інформаційне законодавство Іспанії

Провідне місце в інформаційному законодавстві Іспанії посідає Державний Закон № 5/92 від 2 жовтня 1992 р., який регулює процеси персональної автоматизованої обробки даних і передбачає утворення органу захисту даних для контролю за виконанням цих норм.

Щодо боротьби з кіберзлочинністю в Іспанії правовою доктриною визначено зміст категорії "комп'ютерний злочин":

1) дії, які спрямовані на знищення або стирання програм чи їхніх складових, заміну, знищення накопиченої інформації, необґрунтоване використання комп'ютера (ЕОМ);

2) дії проти держави, національної безпеки, найближчого оточення, майна тощо.

Єдиний закон, який передбачає покарання за комп'ютерні злочини, — Кримінальний кодекс Іспанії. Диспозиції статей КК сформульовано відповідно до норм Державного Закону № 5/92 від 2 жовтня 1992 р., який регулює процеси персональної автоматизованої обробки даних і передбачає утворення органу захисту даних для контролю за виконанням цих норм.

Розслідування комп'ютерних злочинів покладено на судову поліцію.

Інформаційне законодавство Швеції

Перші спеціальні закони щодо боротьби з комп'ютерною злочинністю було прийнято у Швеції в 1973 р.

Шведське законодавство поділяє сферу комп'ютерної злочинності на 4 категорії злочинів:

А. Протиправне використання ЕОМ, комп'ютерних програм та банків даних як інструмента для вчинення злочинів.

В. Зруйнування інформації, комп'ютерних програм та комп'ютерів зі злочинними намірами.

С. Протизаконне копіювання, підробка або заміна даних чи комп'ютерного програмного забезпечення.

Д. Несанкціоноване втручання та використання комп'ютерних систем і мереж.

У період з 1 серпня 1991 р. до 30 липня 1993 р. поліція Швеції розслідувала злочинів: категорії А — 60; категорії В — 2; категорії С — 8; категорії D — 43.

У Швеції як комп'ютерне шпигунство розглядається зміст ч. 8 ст. 4, КК — "Порушення поштової та телекомунікаційної таємниці", ч. 9 ст. 4, КК — "Вторгнення до захищених банків даних", ч. 9а ст. 4, КК — "Підслуховування", частина 21 Закону про інформацію.

7.3.3. Інформаційне законодавство Австралії

Перші законодавчі акти у сфері інформаційних правовідносин в Австралії було прийнято в 1979 р.

До Законодавчого Акта від 1914 р. "Про злочинність у Федерації" в 1989 р. було введено спеціальний розділ VIA. Ст. 76A—76F цього розділу регламентують склади злочинів проти комп'ютерної мережі та комп'ютерних засобів Федерації, комерційних організацій, компаній, банків, фірм, приватних осіб, яким згідно з Актом про телекомунікації (1991 р.) та ліцензій дозволено користуватися системами та комп'ютерними мережами.

Ст. 76A визначає перелік термінів, які використовуються при розгляді комп'ютерних злочинів.

Сектор комп'ютерних злочинів (CCS) Австралійської федеральної поліції (AFP), організований у 1989 р., виконує дві функції. Перша — збирання розвідувальної (оперативно-розшукової) інформації про спеціальні комп'ютерні злочини та розслідування їх. Друга — забезпечення технічної підтримки інших підрозділів щодо дослідження комп'ютерних засобів, які пов'язані зі злочинами або допомогли у вчиненні їх.

Згідно з чинним законодавством Австралії комп'ютерні злочини поділяють на три загальні види:

- 1) специфічні комп'ютерні злочини;
- 2) злочини, пов'язані з комп'ютером;
- 3) злочини, вчинені за допомогою комп'ютерів.

Специфічні комп'ютерні злочини охоплюють правопорушення, в яких комп'ютерна система є об'єктом злочинного посягання. Приклад цього виду злочинів — протизаконний доступ до комп'ютерної системи.

До злочинів, пов'язаних з комп'ютерами, належать правопорушення, в яких комп'ютер виступає в ролі предмета або інструмента включення правопорушення. Одним з прикладів цієї категорії злочинів є крадіжка грошей із банку із використанням комп'ютера як інструмента вчинення злочину.

Третій вид злочинів — *правопорушення, в яких інформаційна технологія використовується як допоміжна у вчиненні їх.* Наприклад, використання синдикатами, які займаються розповсюдженням наркотиків, спеціальних комп'ютерів або комунікаційних засобів для безпечного зв'язку між собою.

Законодавство Австралії охоплює чотири категорії комп'ютерних злочинів:

Перша категорія — злочини, пов'язані з несанкціонованим доступом до банків даних державних та недержавних комп'ютерних мереж особами, які не мають доступу до ЕОМ (ч. 1а, 1б ст. 76B), або особами, які мають доступ до ЕОМ (ч. 1ст. 76D). Максимальне покарання — 6 місяців ув'язнення.

Друга — несанкціоноване втручання до банків даних державних та недержавних комп'ютерних мереж з метою обману (підлогу) даних особами, які не мають доступу до ЕОМ (ч. 2а ст. 76B), або особами, які мають доступ до ЕОМ (ч. 2а ст. 76D). Покарання — до 2 років ув'язнення.

Третя — несанкціоноване втручання до захищених банків даних державних та недержавних комп'ютерних мереж, які вміщують інформацію стосовно:

- безпеки, оборони та міжнародних відносин Австралії;

- перевірки та ідентифікації конфіденційних джерел інформації служб безпеки та поліції;
- захисту населення;
- особистих справ кожної людини;
- торгових та комерційних таємниць;
- записів фінансових організацій,

з метою одержання, вивчення та використання інформації (комп'ютерне шпигунство) особами, які не мають доступу до ЕОМ (ч. 2Б, За, Зо, Зс ст. 76В), або особами, які мають доступ до ЕОМ (ч. 2Б, За, ЗБ, Зс ст. 76Д). Покарання — до 2 років ув'язнення.

Четверта категорія визначає два типи злочинів, пов'язаних:

- з протиправним втручанням до банків даних державних та недержавних комп'ютерних мереж з метою несанкціонованого руйнування, стирання, заміни або доповнення даних (комп'ютерне шахрайство) особами, які не мають доступу до ЕОМ (ст. 76С, а, Б, с), або особами, які мають доступ до ЕОМ (ст. 76Е, а, Б);

- протиправним втручанням до державних та недержавних комп'ютерних мереж та систем ЕОМ з метою блокування роботи їх (комп'ютерний саботаж) особами, які не мають доступу до ЕОМ (ст. 76С, d), або особами, які мають доступ до ЕОМ (ст. 76Е, с).

Покарання — до 10 років позбавлення волі.

7.3.4. Інформаційне законодавство Росії

Досить активно розвивається інформаційне законодавство в Російській Федерації. Сьогодні воно налічує близько 500 нормативно-правових актів. У його складі можна назвати такі нормативні акти:

- Закон Російської Федерації 1993 р. "Про інформацію, інформатизацію та захист інформації";
- Закон Російської Федерації від 5 червня 1996 р. "Про участь у міжнародному інформаційному обміні";
- Закон Російської Федерації від 19 лютого 1993 р. "Про федеральні органи урядового зв'язку та інформації";
- Закон Російської Федерації від 9 липня 1993 р. "Про авторське право і суміжні права";
- Закон Російської Федерації від 23 вересня "Про правову охорону програм для електронних обчислювальних машин і баз даних";
- Закон Російської Федерації від 20 лютого 1995 р. "Про інформацію, інформатизацію і захист інформації" тощо.

Кримінальний кодекс Російської Федерації (прийнятий Державною думою 24 травня 1996 р.) містить низку статей, які визначають кримінальну відповідальність за злочини, предметом яких є інформація.

У Главі 19 "**Злочини проти Конституційних прав і свобод людини і громадянина**" визначено такі види злочинів та відповідальність за них.

Стаття 146. *Порушення авторських і суміжних прав*

1. Незаконне використання об'єктів авторського права або суміжних прав, а також присвоєння авторства, якщо ці діяння заподіяли великий збиток, —

караються штрафом у розмірі від двохсот до чотирьохсот мінімальних розмірів оплати праці або в розмірі заробітної плати чи іншого прибутку засудженого за період від двох до чотирьох місяців, або обов'язковими роботами на строк від ста вісімдесяти до двохсот сорока годин, або позбавленням волі на строк до двох років.

2. Ті ж діяння, вчинені неодноразово або групою осіб за попередньою змовою або організованою групою, —

караються штрафом у розмірі від чотирьохсот до восьмисот мінімальних розмірів оплати праці або в розмірі заробітної плати чи іншого прибутку засудженого за період від чотирьох до восьми місяців, або арештом на строк від чотирьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Стаття 147. *Порушення винахідницьких і патентних прав*

1. Незаконне використання винаходу, корисної моделі або промислового зразка, розголошення без згоди автора або заявника сутності винаходу, корисної моделі або промислового зразка до офіційної публікації відомостей про неї, присвоєння авторства або примушення до співавторства, якщо ці діяння заподіяли великий збиток, —

караються штрафом у розмірі від двохсот до чотирьохсот мінімальних розмірів оплати праці або в розмірі заробітної плати чи іншого прибутку засудженого за період від двох до чотирьох місяців, або обов'язковими роботами на строк від ста вісімдесяти до двохсот сорока годин, або позбавленням волі на строк до двох років.

2. Ті ж діяння, вчинені неодноразово або групою осіб за попередньою змовою або організованою групою, —

караються штрафом у розмірі від чотирьохсот до восьмисот мінімальних розмірів оплати праці або в розмірі заробітної плати чи іншого прибутку засудженого за період від чотирьох до восьми місяців, або арештом на строк від чотирьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Розділ VIII визначає злочини у сфері економіки. У Главі 21 визначаються злочини проти власності.

Стаття 164. *Розкрадання предметів, що мають особливу цінність*

1. Розкрадання предметів або документів, що мають особливу історичну, наукову, художню або культурну цінність, незалежно від засобу розкрадання, —

карається позбавленням волі на строк від шести до десяти років із конфіскацією майна чи без такої.

2. Те ж діяння:

а) вчинене групою осіб за попередньою змовою або організованою групою;

б) вчинене неодноразово;

в) знищення, що спричинило, псування або руйнування предметів або документів, зазначених у частині першій цієї статті, —

карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна.

У Главі 22, що має назву "**Злочини в сфері економічної діяльності**", містяться статті такого змісту.

Стаття 187. *Виготовлення або збут підроблених кредитних або розрахункових карт та інших платіжних документів*

1. Виготовлення з метою збуту або збут підроблених кредитних або розрахункових карт, а також інших платіжних документів, що не є цінними паперами, —

караються позбавленням волі на строк від двох до шести років зі штрафом у розмірі від п'ятисот до семисот мінімальних розмірів оплати праці чи в розмірі заробітної плати або іншого прибутку засудженого за період від п'яти до семи місяців.

2. Ті ж діяння, вчинені неодноразово або організованою групою, —

караються позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років із конфіскацією майна.

У КК Російської Федерації є Глава 28, яка визначає злочини у сфері комп'ютерної інформації.

Стаття 272. Неправомірний доступ до комп'ютерної інформації

1. Неправомірний доступ до комп'ютерної інформації, що охороняється законом, тобто інформації на машинному носії, в електронно-обчислювальній машині (ЕОМ), системі ЕОМ або мережі їх, якщо це діяння спричинило знищення, блокування, модифікацію або копіювання інформації, порушення роботи ЕОМ, системи ЕОМ або мережі їх, —

карається штрафом у розмірі від двохсот до п'ятисот мінімальних розмірів оплати праці або в розмірі заробітної плати чи іншого прибутку засудженого за період від двох до п'яти місяців, або виправними роботами на строк від шести місяців до одного року, або позбавленням волі на строк до двох років.

2. Те ж діяння, вчинене групою осіб за попередньою змовою, або організованою групою, або особою з використанням свого службового становища, а також особою, що має доступ до ЕОМ, системи ЕОМ або мережі їх, —

карається штрафом у розмірі від п'ятисот до восьмисот мінімальних розмірів оплати праці або в розмірі заробітної плати чи іншого прибутку засудженого за період від п'яти до восьми місяців, або виправними роботами на строк від одного року до двох років, або арештом на строк від трьох до шести місяців, або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Стаття 273. Створення, використання і розповсюдження шкідливих програм для ЕОМ

1. Створення програм для ЕОМ чи внесення змін в існуючі програми, які завідомо призводять до несанкціонованого знищення, блокування, модифікації або копіювання інформації, порушення роботи ЕОМ, системи ЕОМ, чи мережі їх, а також використання або розповсюдження таких програм чи машинних носіїв з такими програмами, —

карається позбавленням волі на строк до трьох років зі штрафом у розмірі від двохсот до п'ятисот мінімальних розмірів оплати праці чи в розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період від двох до п'яти місяців.

2. Ті ж діяння, які потягли по необережності тяжкі наслідки, —

караються позбавленням свободи на строк від трьох до семи років.

Стаття 274. Порушення правил експлуатації ЕОМ, системи ЕОМ чи мережі їх

Порушення правил експлуатації ЕОМ, системи ЕОМ чи мережі їх особою, яка має доступ до ЕОМ, системи ЕОМ чи їх мережі, що потягло знищення, блокування або модифікацію інформації, яка охороняється законом, якщо це діяння завдало суттєвої шкоди, —

карається позбавленням права займати визначені посади або займатися визначеною діяльністю на строк до п'яти років, або обов'язковими роботами на строк від ста вісімдесяти до двохсот сорока годин, або обмеженням свободи на строк до двох років.

7.3.5. Інформаційне законодавство Казахстану

В особливій частині КК Казахстану, серед статей, присвячених злочинам у сфері економічної діяльності, міститься ст. 227 "Неправомірний доступ до комп'ютерної інфор-

мації, створення, використання і поширення шкідливих програм для ЕОМ". У цій статті визначено види складу злочину.

1. Неправомірний доступ до комп'ютерної інформації, що охороняється законом, тобто інформації на машинному носії, в електронно-обчислювальній машині (ЕОМ), системі ЕОМ або мережі їх, якщо це діяння спричинило знищення, блокування, модифікацію або копіювання інформації, порушення роботи ЕОМ, системи ЕОМ або мережі їх, —

карається штрафом у розмірі від двохсот до п'ятисот місячних розрахункових показників або в розмірі заробітної плати чи іншого прибутку засудженого за період від двох до п'яти місяців, або притягненням до громадських робіт на строк від ста двадцяти до ста вісімдесяти годин, або виправними роботами на строк до одного року, або позбавленням волі на той же строк.

2. Те ж діяння, вчинене групою осіб за попередньою змовою, або організованою групою, або особою з використанням свого службового становища, а також особою, що має доступ до ЕОМ, системи ЕОМ або мережі їх, —

карається штрафом у розмірі від п'ятисот до восьмисот місячних розрахункових показників або в розмірі заробітної плати чи іншого прибутку засудженого за період від п'яти до восьми місяців, або виправними роботами на строк від одного року до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Створення програм для ЕОМ або внесення змін в існуючі програми, що завідомо призводять до несанкціонованого знищення, блокування, модифікації або копіювання інформації, порушення роботи ЕОМ, системи ЕОМ або мережі їх, а також використання або розповсюдження таких програм або машинних носіїв із такими програмами, —

караються штрафом у розмірі від п'ятисот до однієї тисячі місячних розрахункових показників або в розмірі заробітної плати чи іншого прибутку засудженого за період від п'яти місяців до одного року, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той же строк.

4. Дії, передбачені частиною третьою цієї статті, що спричинили з необережності тяжкі наслідки, — караються позбавленням волі на строк до п'яти років.

7.3.6. Інформаційне законодавство США

У США, як і в багатьох інших країнах доктрини загального права (англо-американська система права), на законодавчому рівні інформація визначається як товар, як об'єкт права власності. За цією концепцією несуттєво, на яких матеріальних носіях зберігається інформація як об'єкт правового захисту, а отже, захист її здійснюється на загальних підставах, як і матеріальних цінностей. Тобто, використовуючи принцип аналогії права на законодавчому рівні та через судові прецеденти, змінюється зміст складу правопорушень (вводиться нова редакція норми).

Як приклад можна назвати прийнятий у 1987 р. у США Закон "Про захист комп'ютерної інформації". Закон стосується програми комп'ютерних даних у Національному бюро стандартів з метою забезпечення захисту даних уряду та підготовки осіб, які займаються забезпеченням захисту та мають відношення до управління, операцій і використання Федеральних комп'ютерних систем. За цим законом вдосконалення захисту, збереження таємної інформації у Федеральних комп'ютерних системах є в інтересах держави, і остання створює умови для максимального захисту таких систем, без обмеження використання тих засобів захисту, які вже заплановані або які застосовуються. Цим Законом доповнено Закон від 3 березня 1901 р., яким Національному бюро стандартів надано повноваження щодо

розробки шляхів захисту Федеральних комп'ютерних систем, включаючи відповідальність за розробку методів (шляхів) захисту економічної інформації та таємниці у Федеральних комп'ютерних системах, а також технічну допомогу та поради Центрального розвідувального управління. Для застосування методів (шляхів) захисту переглянуто Розділ 111 (d) Закону від 1949 р. "Про федеральну власність та адміністративну службу".

Окремі положення щодо захисту інформації в комп'ютерних системах у США було прийнято також іншими нормативно-правовими актами:

- 50 Звід законів США 47 с, Закон про атомну енергію та умови використання ядерних ресурсів.
- 10 Звід законів США 128 (передача фондів іноземної криптографічної підтримки).
- 10 Звід законів США 140a (видатки Міністерства оборони на співробітництво розвідки з іноземними управліннями).
- 10 Звід законів США 140b (використання прибутку Міністерства оборони для розвідки).
- 28 Звід законів США 539 (видатки ФБР на співробітництво розвідки з іноземними управліннями).
- 18 Звід законів США 1028 (дії розвідки щодо Статуту про виявлення підробок).
- 18 Звід законів США 1029 (дії розвідки щодо Статуту про захист кредитної картки).
- 18 Звід законів США 1030 (дії розвідки щодо Статуту про комп'ютерний обмін).
- 18 Звід законів США 1367 (дії розвідки щодо Статуту про перешкоди супутниковому зв'язку).
- 18 Звід законів США 1546 (дії розвідки щодо Статуту про підробку віз). Інформаційний захист.

- 5 Звід законів США 7342 (захист джерел розвідки та методів роботи ЦРУ щодо отримання іноземної інформації).

- 22 Звід законів США 2577 (С), Закон про контроль озброєння та роззброєння: Розділ 37 (захист джерел розвідки, методів та осіб, завдяки яким складаються доповіді про контроль озброєння до Конгресу).

- 22 Звід законів США 2656 (С), Закон про зв'язок з іноземними країнами 1979 р.: Розділ 503 (захист джерел розвідки, методів та осіб, що займаються науковим / технічним розвитком, доповідей до Конгресу).

- 42 Звід законів США 2162, Закон про атомну енергію 1954 р.: Розділ 14 (роль директора Центрального розвідувального управління в контролюванні обмежень за даними для службового користування відносно програм з атомної енергії інших країн).

- 50 Звід законів США 783 (b) (про доступ іноземних управлінь до таємної інформації).

« 50 Звід законів США, Додаток 2411: Закон про управління експортом 1979 р., з доповненнями: Розділ 12 (захист джерел розвідки, методи та обробку інформації, пов'язаної з експортом спільно з Центральним фінансово-контрольним управлінням та Міністерством торгівлі).

Це далеко не повний перелік нормативних актів, що регулюють захист інформації в комп'ютерних системах США. В окремих штатах прийнято також свої нормативно-правові акти.

У червні 1983 р. Міністерство охорони здоров'я США для Комітету з науки і техніки Конгресу підготувало доповідь на тему "Комп'ютерні злочини і правопорушення в урядових установах", в якій було виділено 17 основних способів вчинення комп'ютерних злочинів. В основу доповіді було покладено опитування респондентів про всі

випадки комп'ютерних шахрайств і зловживань у період з 1 січня 1978 р. по 31 березня 1982 р.

Респондентами опитування були 12 федеральних установ США, серед яких, зокрема, міністерства оборони, енергетики, фінансів, юстиції. 3215 актів опитування 43 було вилучено (вони не містили в собі комп'ютерних правопорушень), а з інших 172 становили — 69 шахрайств та 103 зловживання, виходячи з їхніх визначень, наведених вище. Як видно з викладеного, переважна більшість крадіжок здійснюється шляхом маніпулювання вхідними і вихідними даними, а також за допомогою створення несанкціонованих файлів. У 70 % випадків крадіжок встановлено використання кількох способів одночасно.

До федерального законодавства США щодо комп'ютерних злочинів у 1994 р. внесено нові поправки, які розширюють коло караних діянь і уточнюють термінологію. Законодавчий Акт про шахрайство та зловживання за допомогою комп'ютерів, крім зазначених статей про регулювання міри винності за несанкціонований доступ до даних, які зберігаються в комп'ютерах федерального уряду, та злочинів з використанням ЕОМ, котрі було вчинено більш ніж в одному штаті, розширено у 1994 р. статтею про відповідальність за передачу шкідливих кодів (комп'ютерних вірусів). Слово "вірус" рідко використовується в правотворчій практиці. Новий законодавчий акт охоплює несанкціоновані передачі програм, інформації, кодів і команд, які викликають ушкодження комп'ютера, комп'ютерної системи, мережі, інформації, даних або програм. Ключові зміни в законі — поділ злочинів з використанням комп'ютерів на два рівні: дії вчинені "з необачним ігноруванням правил", що призвели до пошкоджень, класифікуються як адміністративне карані порушення, а навмисні шкідливі акти (дії) підпадають під певні кримінальні злочини.

Серед головних ознак кримінального законодавства окремих штатів слід назвати насамперед варіювання, адже кримінальні кодекси штатів дуже відмінні між собою.

Так, деякі штати пов'язують кримінальну відповідальність із розмірами збитків у грошовому виразі (Юта, Техас, Коннектикут тощо). В інших штатах кримінальна відповідальність настає навіть за відсутності матеріальних збитків, зокрема у випадках несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації (Невада, Вірджинія, Нью-Йорк), результатів медичного обстеження (Нью-Йорк, Вірджинія), даних про трудову діяльність, заробітну плату, надані кредити та приватні справи (Вірджинія). У штаті Небраска будь-який несанкціонований доступ є злочином.

Покарання за ці злочини також відрізняються у різних штатах. Зокрема, в штаті Джорджія порушення права доступу в деяких випадках може спричинити ув'язнення строком до 15 років.

Як ознаку злочину закони деяких штатів передбачають навмисність дій. Однак слід підкреслити, що оскільки навмисність злочинного наміру дуже важко довести, то цей пункт може стати суттєвою перешкодою для притягнення до кримінальної відповідальності за комп'ютерні злочини у Каліфорнії, Дел аварі, Флориді, Канзасі, Меріленді та Міннесоті.

За законодавством штату Юта одним із найефективніших критеріїв визначення покарання за скоєне правопорушення є розмір заподіяної (чи такої, що могла бути заподіяна) шкоди, адже він дає змогу легко розмежувати випадки настання (використовуючи звичну для нас термінологію) цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності. У такому разі введення чіткої кваліфікації діяння залежно від розміру шкоди дасть можливість позбавитись суб'єктивізму під час призначення покарання.

До речі, саме цей підхід використав законодавець штату Юта. У Кримінальному кодексі штату Юта (далі — кодекс) окреслено два основні напрямки злочинних дій, що об'єднуються загальним терміном "комп'ютерні злочини".

По-перше, це продаж заборонених телекомунікаційних пристроїв чи їхніх компонент (ст. 76-6-409.8).

По-друге, це злочинне використання технічних можливостей комп'ютера (ст. 76-6-703).

Обидва види злочинів віднесено до другого, особливо небезпечного, розряду. Законодавець встановив обов'язок генерального прокурора, прокурорів штату та округу порушувати кримінальну справу у випадках, коли є достатні дані, які вказують на наявність ознак вчинення кримінального правопорушення у сфері застосування комп'ютерної техніки (ст. 76-6-704.1). Таким чином, для цієї групи злочинів передбачено обов'язкове державне звинувачення, що свідчить про особливу увагу, яку приділяє законодавець вирішенню цієї проблеми. Оскільки при вчиненні цього виду злочинів найчастіше порушують не тільки кримінальний кодекс, а й певні статuti, внутрішні нормативні акти, що тягне за собою дисциплінарну та фінансову відповідальність, ст. 76-6-704.2 встановлено можливість одночасного провадження кримінальної справи цієї групи за будь-яким іншим законом.

Ст. 76-6-409.8 кодексу передбачає кримінальну відповідальність за продаж незаконного телекомунікаційного пристрою чи його складових.

Необхідність її введення зумовило насамперед значне (за період з 1986 до 1988 р. — більше ніж у 2,5 раза) зростання кількості кримінальних справ, порушених за обвинуваченням в електронному шпигунстві, промислового шпіонажі, порушенні права особи на так зване *privacy* — недоторканність особистого життя. При цьому все частіше знаряддям злочинців стають високотехнологічні електронні прилади. Керування ними, а також обробку та передачу інформації, отриманої незаконним шляхом, звичайно здійснюють за допомогою електронно-обчислювальної техніки. Тому законодавець проводить програму обмеженого застосування певних електронних систем (до яких належать і деякі телекомунікаційні пристрої) шляхом виведення їх з обігу.

У розділі 4 Закону "Про зловживання комп'ютерами" (Computer Misuse Act of 1990) наведено невичерпний пе-

релік електронних пристроїв та систем, заборонених для використання без отримання спеціального дозволу та вилучених з вільного обігу.

Однією з форм забезпечення цієї програми було введення до Кримінального кодексу статті 76-6-409.8. Передбачене нею правопорушення є злочином із формальним складом, оскільки законодавець, формулюючи кримінально-правову норму, пов'язує момент закінчення злочину з вчиненням суспільне небезпечного діяння.

Конкретизуючи поняття телекомунікаційного пристрою, законодавець наводить у диспозиції невичерпний перелік його складових, до яких відносить складові комп'ютера, дані, програмне забезпечення або іншу інформацію чи обладнання. Напевно, маються на увазі не будь-які складові комп'ютера чи програми, а лише такі, що забезпечують виконання операцій, внаслідок яких ці пристрої було заборонено, тобто модулятори та демодулятори електронних сигналів (модеми), спеціальні пристрої, розроблені для дешифрування інформації, чи програмне забезпечення подібного призначення.

Говорячи про інші дані, законодавець передбачає інформацію, що допоможе в реалізації призначення такого незаконного пристрою (скажімо, код шифру чи частоту радіохвилі, на якій ведеться передача конфіденційних даних). Під формулювання "інше обладнання" підпадає будь-яке обладнання, що входить до складу незаконного телекомунікаційного пристрою чи обслуговує його, але безпосередньо не виконує основної функції такого пристрою (чи основні функції, якщо їх кілька).

Склад цього злочину передбачає наявність загального суб'єкта — будь-якої фізичної осудної особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності (16 років).

Кваліфікуючою ознакою, що обтяжує відповідальність, визнається навмисний продаж не менш ніж п'яти заборо-

нених телекомунікаційних пристроїв у шестимісячний період (ч. 2 ст. 76-6-409.8).

Відповідальність за кримінальні правопорушення, що безпосередньо використовують специфічні можливості комп'ютера зі злочинною метою чи спрямовані проти порядку роботи комп'ютера або її результатів, передбачено ст. 76-6-703 "Злочинне використання технічних можливостей комп'ютера".

Цією статтею введено кримінальну відповідальність за кілька самостійних форм злочинного використання технічних можливостей електронно-обчислювальної техніки (ЕОТ), загалом спрямованих проти права на "комп'ютерну власність" у широкому розумінні.

Після внесення багатьох змін до цієї статті, прийнятої ще у 1988 р., порядок викладення злочинів у ній не повністю відповідає логічній вимозі об'єднання в кожній частині діянь, спрямованих проти одного об'єкта, адже нові пункти додавались просто в кінець статті, без урахування початкової структури. Тому для полегшення сприйняття спробуємо дещо перегрупувати наведені у статті кримінальні делікти таким чином:

- злочини, в яких посягають на комп'ютер як апарат, річ матеріального світу;
- кримінальні правопорушення, в яких комп'ютер використовується як знаряддя;
- такі, що посягають на комп'ютерну власність у вузькому розумінні;
- спрямовані проти встановленого порядку функціонування комп'ютерної системи;
- група "комп'ютерних злочинів", спрямованих проти права власника на обмеження та встановлення доступу до комп'ютерної системи, а також надання права іншій особі отримати певні комп'ютерні послуги.

Коротке тлумачення деяких термінів законодавець наводить у пунктах 3—5 ст. 76-6-702 "Визначення".

Комп'ютер, згідно з цією статтею, означає будь який електронний пристрій чи засіб зв'язку, що може обробляти дані.

Під терміном комп'ютерна система законодавець розуміє сукупність схожих, підключених чи не підключених один до одного пристроїв програмного забезпечення або іншого схожого комп'ютерного обладнання.

Під комп'ютерною мережею законодавець розуміє з'єднані комунікаційними чи телекомунікаційними лініями комп'ютери або комп'ютери та віддалені термінали. Таким чином, окреслюються всі три можливі варіанти комп'ютерних мереж:

- глобальні, типу Інтернету, де комп'ютери з'єднуються комунікаційними чи телекомунікаційними лініями за допомогою модемів;
- локальні (інтернет), де комп'ютери, що можуть працювати в автономному режимі, поєднані за допомогою спеціальних засобів;
- "сервер-термінали", де комп'ютер-термінал не може працювати окремо від сервера, адже частково використовує його ресурси.

Серед кримінальних правопорушень, в яких комп'ютер використовується як знаряддя, зазначається свідомий дозвіл використання будь-якого комп'ютера, комп'ютерної мережі, комп'ютерної власності чи комп'ютерної системи, програми, програмного забезпечення для розробки чи виконання будь-якого шахрайства або плану введення в оману чи отримання коштів, власності, послуг або інших цінностей на фальшивих підставах (обіцянках чи заявах).

Законодавець безпосередньо в диспозиціях окремих статей перелічує злочинні діяння, які можуть вчинятися за допомогою комп'ютера, вказуючи шахрайство, введення в оману, незаконне отримання коштів, власності, послуг або інших цінностей.

Злочини, що посягають на комп'ютерну власність у вузькому розумінні, можна безпосередньо віднести до "комп'ютерних злочинів".

Своєрідність та незвичність для нас цього формулювання походить насамперед від вживання законодавцем штату Юта терміна, що не має аналога в українському кримінальному законодавстві.

Термін *комп'ютерна власність* включає електричні імпульси, вироблені за допомогою комп'ютера, дані, інформацію, фінансові документи, програмне забезпечення чи програми у вигляді, що може бути сприйнятий машиною чи людиною, будь-які інші відчутні чи невідчутні елементи, що споріднені з комп'ютерами, комп'ютерними системами та мережами, але не обмежується ними. Таким чином, цей термін охоплює всю інформацію, що вводиться, обробляється комп'ютером та результати цієї діяльності.

Коло предметів дуже широке — "відчутні та невідчутні елементи, споріднені з комп'ютерами, комп'ютерними системами та мережами", охоплюючи майже все, що можна назвати інформацією в будь-якому вигляді.

Термін "електричні імпульси, вироблені за допомогою комп'ютера" дав змогу включити до переліку об'єктів кримінально-правової охорони інформацію, що передається комп'ютерною мережею будь-якого типу, та дані, які комп'ютер приймає чи передає спеціальним пристроям (наприклад, при застосуванні його для обробки результатів, що йому передають спеціальні прилади).

Під програмним забезпеченням чи програмою законодавець розуміє серію інструкцій чи формулювань у формі, що сприймається комп'ютером, які впливають на його ро-

боту чи дозволяють функціонувати комп'ютерній системі з передбаченим, для досягнення результатом.. Воно включає системне та прикладне програмне забезпечення та його копії, але не обмежується ними. Зауваження щодо виду або способу, в який зберігається ця інформація ("у вигляді, що може бути сприйнятий машиною чи людиною"), здається дуже важливим, тому що прямо включає як дані, що містяться на магнітному чи оптичному носії, так і їхні надруковані варіанти у знаковій системі. Для запобігання внесенню частих поправок до статті законодавець прямо вказав на невичерпність цього переліку ("але не обмежується ними").

Наступним, суто "комп'ютерним", злочином є кримінальні правопорушення, спрямовані проти встановленого порядку функціонування комп'ютерної системи. Під ними маються на увазі випадки, коли людина неправомірно, навмисно чи усвідомлюючи неправомірність свого діяння, перешкоджає виконанню чи перериває операції, що виконує комп'ютер.

Перешкоди можуть створюватись як шляхом активних дій (запуск програми чи подання команд, що перешкоджають виконанню такої операції), так і шляхом бездіяльності (незапуск певних програм, неподання команд чи не підключення пристроїв, необхідних для нормального виконання операції).

Окрему групу "комп'ютерних злочинів", передбачених Кримінальним кодексом штату Юта, становлять злочини, спрямовані проти права власника на обмеження та встановлення доступу до комп'ютерної системи, а також надання права іншій особі отримати певні комп'ютерні послуги.

Коротке тлумачення понять *доступу* та *комп'ютерної послуги* містить ст. 76-6-702. Згідно з нею "доступ" означає пряме чи побічне використання, спробу використання чи інформування, пов'язане зі введенням / виведенням, або

використання іншим способом будь-яких можливостей комп'ютера, комп'ютерної системи, мережі чи будь-яких засобів зв'язку між ними.

Під "комп'ютерними послугами" розуміють доступ до інформації, що її містить комп'ютер, а також обробку і зберігання даних.

На відміну від доступу створення перешкод може виявлятися у бездіяльності, а саме в незабезпеченні певних умов для отримання комп'ютерних послуг. Такими умовами можуть бути подання команд, завантаження та налаштування програмного забезпечення, активація (у тому числі за допомогою програмного забезпечення) приладів.

7.4. ВИСНОВКИ

Як узагальнення зазначимо, що у світовій практиці нормотворчої діяльності поширені різні погляди на проблему захисту інформації в автоматизованих системах. Наприклад, у деяких країнах форма вираження інформації не має суттєвого значення для кваліфікації правопорушень. Скажімо, крадіжка інформації у вигляді комп'ютерних програм не відрізняється від крадіжки інформації на паперових носіях. Для правового захисту їх застосовують норми національного авторського права. Правові норми захисту інформації в цих країнах забезпечуються також у межах комплексного міжгалузевого інституту права — права власності, його складової — права інтелектуальної власності чи в рамках правового інституту боротьби з недобросовісною конкуренцією.

Враховуючи умови сьогодення (зокрема те, що основою певної підприємницької діяльності є продаж комп'ютерних програм, а крадіжки їх набули масового поширення), виникає потреба виокремити в окрему інституцію публічного права захист нових форм інформаційних відносин — відносин в умовах інформатизації.

У цьому аспекті можна виділити такі напрямки щодо вдосконалення публічно-правового регулювання інформаційних правовідносин та захисту їх:

А. Розширення змісту законодавства на базі положень авторського права як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Б. Формування нових комплексних (автономних) міжгалузевих інституцій на зразок інформаційного права, правового регулювання захисту інформації в автоматизованих (комп'ютерних) системах, зокрема так званого комп'ютерного права тощо.

В. Комплексне застосування різних правових доктрин.

У сучасній літературі поширені різні погляди в питаннях виділення та класифікації комп'ютерних злочинів.

Також можна зробити такі висновки:

1. Ефективна боротьба зі злочинами в цій сфері припускає оптимальне поєднання репресивних та профілактичних заходів.

2. Одним з основних напрямків підвищення результативності боротьби є удосконалення відповідних законодавчих актів, тобто створення правової основи для дієвого припинення і кримінального переслідування злочинів у сферах використання автоматизованих електронно-обчислювальних систем.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 7

Міжнародні нормативно-правові акти

1. Статут ООН.
2. Загальна декларація прав людини (ООН).
3. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.)
4. Паризька конвенція про охорону промислової власності. (Париж, 20 березня 1883 р., станом на 14 липня 1967 р.)
5. Мадридська угода про припинення недостовірних або таких, що вводять в оману, вказівок походження на товарах (Мадридська угода про санкції за недостовірні і неправильні зазначення походження виробів) (Мадрид, 14 квітня 1891 р., переглянута у Вашингтоні 2 червня 1911 р., в Гаазі 6 листопада 1925 р., в Лондоні 2 червня 1934 р., в Лісабоні 31 жовтня 1958 р.)
6. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків (Мадрид, 14 квітня 1891 р., переглянута у Брюсселі 14 грудня 1990 р., у Вашингтоні 2 червня 1911 р., в Гаазі 6 листопада 1925 р., в Лондоні 2 червня 1934 р., в Ніцці 15 червня 1957 р., в Стокгольмі 14 липня 1967 р.)
7. Міжнародна конвенція про використання радіомовлення на користь світу (від 23 вересня 1936 р.)
8. Конвенція Ради Європи "Про захист прав і основних свобод людини та громадянина" (Рим, 1950 р.), Протоколи 1, 2, 4, 7, 14 до Конвенції. Ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР.
9. Всесвітня конвенція про авторське право (від 6 вересня 1952р.)
10. Європейська конвенція про формальні вимоги до заявки на патент (від 11 грудня 1953 р.)
11. Європейська культурна конвенція (від 19 грудня 1954р.)
12. Європейська конвенція про Міжнародну патентну класифікацію (від 19 грудня 1954 р.)

13. Ніщцька угода про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків (Ніцца, 15 червня 1957 р., переглянута у Стокгольмі 14 липня 1967 р. і в Женеві 13 травня 1977р.)-

14. Лісабонська угода про охорону найменування місць походження та їх міжнародну реєстрацію (Лісабонська угода про захист вказівок місця походження виробів та їх міжнародна реєстрація) (Лісабон, 31 жовтня 1958 р., переглянута у Стокгольмі 14 липня 1967 р.).

15. Конвенція про обмін офіційними виданнями і урядовими документами між державами (від 3 грудня 1958 р.).

16. Конвенція про міжнародний обмін виданнями (від 5 грудня 1958 р.).

17. Гаазька угода про депонування промислових зразків (Гаазька угода по міжнародному депонуванню промислових зразків) (переглянута 28 листопада 1960 р.) // Міжнародні угоди про охорону промислової власності. — М., 1968.

18. Конвенція про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти (від 15 грудня 1960 р.).

19. Конвенція, яка скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів (від 5 жовтня 1961 р.).

20. Міжнародна конвенція про охорону прав виконавців, створювачів фонограм і організацій ефірного мовлення (Міжнародна конвенція про охорону інтересів артистів-виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення. Римська конвенція) (Рим, 26 жовтня 1961 р.) // Бюлетень по авторському праву. — 1992. — Т. XXV. — № 1. — С. 33.

21. Міжнародна Конвенція про охорону нових сортів рослин (від 2 грудня 1961 р.).

22. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (Конвенція, що засновує Всесвітню організацію інтелектуальної власності) (від 14 червня 1967 р.) // Офіційна публікація ВОІВ № 250 (R). — Женева, 1995.

23. Стокгольмський акт, додатковий до Мадридської угоди про санкції за недостовірне і неправильне зазначення походження виробів (14 червня 1967 р.)

24. Європейська конвенція про інформацію відносно іноземного законодавства (Європейська конвенція про інформацію щодо іноземного законодавства) (від 7 червня 1968 р.).

25. Локартська угода про Міжнародну класифікацію промислових зразків (Локартська угода, що встановлює міжнародну класифікацію промислових зразків) (Локарта, 8 жовтня 1968 р.).

26. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (від 6 травня 1969 р.).

27. Міжнародна угода про патентну кооперацію (РСР) (Вашингтон, 19 червня 1970 р.) // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных с иностранными государствами. — М., 1980. — Вып. XXXIV. — С. 55.

28. Страсбурзька угода про Міжнародну патентну класифікацію (Страсбург, 24 березня 1971 р.).

29. Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів (Паризький акт, ВОІВ, 24 липня 1971 р.) // Звід нормативних актів ЮНЕСКО. — М., 1993. — С. 500.

30. Паризький акт від 24 липня 1971 р. до Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів (від 24 липня 1971 р.).

31. Додатковий розділ Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів (Паризький акт, ВОІВ, 24 липня 1971 р.) (Спеціальні положення відносно країн, що розвиваються).

32. Всесвітня конвенція про авторське право (від 24 липня 1971 р., переглянута у Парижі 24 липня 1971 р.).

33. Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм (Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм, Конвенція з фоно-

грам) (Женева, 29 жовтня 1971 р.) // Бюлетень міжнародних договорів. — 1999. — № 8 — Серпень.

34. Конвенція про розповсюдження сигналів, що несуть програми і передаються через супутники / (Брюссельська конвенція про розповсюдження програм, що несуть сигнали, які передаються через супутники, Конвенція про супутники) (Брюссель, 21 травня 1974 р.).

35. Міжнародна конвенція про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту та вчених ступенів в арабських та європейських державах басейну Середземного моря (від 17 грудня 1976 р.).

36. Конвенція про міжнародну організацію морського супутникового зв'язку (ШМАРСАТ) (від 3 вересня 1976 р.).

37. Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів для цілей патентної процедури (Будапешт, 28 квітня 1977 р.) // Офіційна публікація ВОІВ № 227 (R).

38. Додатковий протокол до Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства (від 15 березня 1978р.).

39. Багатостороння конвенція про уникнення подвійного оподаткування виплат авторської винагороди (від 13 грудня 1979р.).

40. Конвенція про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту та вчених ступенів у державах регіону Європи (від 21 грудня 1979 р.).

41. Організація економічного співробітництва і розвитку: Рекомендації стосовно Керівних принципів, що регулюють захист приватності і транскордонні потоки персональних даних (від 23 вересня 1980 р.).

42. Додаток до рекомендації Ради від 23 вересня 1980 р. Керівних принципів, що регулюють захист приватності і транскордонні потоки персональних даних.

43. Найробська угода про охорону олімпійської символіки (Найробі, 26 вересня 1981 р.) // Офіційна публікація ВОІВ № 297.

44. Конвенції № 108 Ради Європи "Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних" (від 28 січня 1981 р.).

45. Регіональна конвенція про визнання навчальних курсів, дипломів про вищу освіту та вчених ступенів у державах Азії та Тихого океану (від 16 грудня 1983 р.).

46. Міжнародна конвенція про гармонізовану систему опису та кодування товарів (від 14 червня 1983 р.).

47. Віденська конвенція про правонаступництво держав у відношенні державної власності, державних архівів та державних боргів (від 8 квітня 1983 р.).

48. Конвенція про статистику праці (від 25 червня 1985 р.).

49. Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи (від 3 жовтня 1985 р.).

50. Конвенція про оперативне сповіщення про ядерні аварії (від 26 вересня 1986 р.).

51. Конвенція про умови реєстрації суден (від 7 лютого 1986р.).

52. Вашингтонський договір про інтелектуальну власність відносно інтегральних мікросхем (Вашингтон, 26 травня 1989р.).

53. Протокол до Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків (Мадридський протокол) (Мадрид, 28 червня 1989р.).

54. Конвенція про технічну та професійну освіту (від 10 листопада 1989 р.).

55. Четвертий додатковий протокол до Статуту Всесвітнього поштового союзу (від 14 грудня 1989 р.).

56. Чорноморська конвенція про співробітництво в галузі культури, освіти, науки та інформації (від 6 березня 1993 р.).

57. Конвенція про охорону всесвітнього культурного та природного надбання (від 16 листопада 1972 р.).

58. Міжнародна конвенція електрозв'язку (від 6 листопада 1982р.).

59. Конвенція Міжнародного союзу електрозв'язку (від 22 грудня 1992р.).

60. Концепція автоматизованої системи інформаційного обміну між державами — учасницями Співдружності Незалежних Держав (затверджена рішенням Координаційно-консультативного комітету СНД 1 березня 1994 р.).

61. Постанова Міжпарламентської асамблеї СНД "Про формування в межах Співдружності Незалежних Держав міждержавної системи правової інформації" (від 18 березня 1994р.).

62. Міжнародна угода про закони по товарних знаках (TLT) (Женева, 27 жовтня 1994 р.) // Офіційна публікація ВОІВ № 225 (R). — Женева, 1994.

63. Постанова Ради Міжпарламентської асамблеї держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав "Про затвердження Міждержавної підсистеми обміну правовою інформацією" (від 28 жовтня 1994 р.).

64. Концепція створення спільного науково-технологічного простору держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав (прийнята на засіданні Президії Міждержавного економічного комітету Економічного союзу в м. Москва, 22 вересня 1995 р.).

65. Угода з торгових аспектів прав інтелектуальної власності (Угода ТРІПС).

66. Директива 95/46/СЕ Європейського парламенту і Ради від 24 жовтня 1995 р. "Про захист фізичних осіб стосовно автоматизованої обробки персональних даних та безперешкодного руху цих даних".

67. Рекомендації Європейського Союзу про ENFOPOL про законний моніторинг електронних мереж (1995 р.).

68. Угода Всесвітньої організації інтелектуальної власності з авторського права (ДАЛ) (прийнята Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 р.; досі не набрала чинності).

69. Резолюція 51/162 від 19 грудня 1996 р. "Про типовий закон з електронної торгівлі", рекомендований Комісією ООН по праву міжнародної торгівлі на 29-й сесії Генеральної Асамблеї".

70. Проект Конвенції про кібернетичну злочинність. Рекомендації Ради Європи. R (89) і R (95) 13.

71. Угода Всесвітньої організації інтелектуальної власності з виконання і фонограм (ДФ). (Прийнята Дипломатичною конференцією 1996 р.; досі не набрала чинності) // Офіційна публікація ВОІВ № 227 (R). — Женева, 1997.

72. Концепція створення Геоінформаційної системи Співдружності Незалежних Держав (ГІС СНД) (прийнята на засіданні Президії Міждержавного економічного комітету Економічного союзу 6 березня 1998 р.).

73. Концепція формування інформаційного простору Співдружності Незалежних Держав (Затверджена Радою Голів урядів Співдружності Незалежних Держав 18 жовтня 1998р).

74. Концепція інформаційної безпеки держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав у військовій сфері (затверджена Радою Голів урядів СНД 4 червня 1999 р.).

75. Женевський акт Гаазької угоди про міжнародне депонування промислових зразків (від 2 липня 1999 р.) // Офіційна публікація ВОІВ № 229.

76. Поправки до Конвенції Ради Європи "Про захист осіб стосовно Автоматизованої обробки персональних даних, що дозволяє приєднатися Європейським Співтовариствам" (від 20 січня 1981 р.) (ухвалені Комітетом Міністрів у Страсбурзі 15 червня 1999 р.).

77. Директива 1999/93/ЕС Європейського парламенту та Ради "Про правові основи Співтовариства з використання електронних підписів" (13 грудня 1999 р.)," (Про основи законодавства Співтовариства щодо електронних підписів).

78. Закон Європейського парламенту "Про електронну комерцію" (травень 2000 р.).

79. Директива 2000/46/ЕС Європейського парламенту "Про діяльність у сфері електронних грошей і нагляд над здійсненням її впровадження, інші нормативні документи".

80. Міжнародна угода про патентне право (PLT) (прийнята Дипломатичною конференцією 1 червня 2000 р.) // Публікація ВОІВ № РТ/DC/47 (R).

81. Коммюнике совещания "Группы восьми на Окинаве" 2000 г. // Международное право. — 2000. — № 3.

82. Окинавская Хартия глобального информациологического сообщества. Принята "группой восьми" 22 июля 2000 г. на Окинаве.

83. Декларация тысячелетия ООН // Международное право. — 2000. — № 3.

84. Доктрина информациологического развития человечества в XXI веке (Одобрена и принята на Всемирном информациологическом форуме (ВИФ-2000), Москва 24 ноября 2000 г. под эгидой ООН и Всемирного информациологического парламента) // Международное право. — 2001. — Спецвыпуск. — Июнь — С. 400—424.

85. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (81)1 про автоматизовані бази медичних даних.

86. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (83)10 про наукові дослідження і статистику.

87. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (85)20 про прямий маркетинг.

88. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(86)1 про соціальну безпеку.

89. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(87)15 про поліцію.

90. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(89)2 про працевлаштування.

91. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(90)19 про виплату заробітної плати і пов'язані з цим операції.

92. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(99)5 про захист прав людини в Інтернеті.

Законодавство України

1. Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про взаємну охорону секретної інформації" від 15 листопада 2001 р. № 2799-ІІІ.

2. "Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Узбекистан про взаємний захист таємної інформації" від 15 листопада 2001 р. № 2800-ІІІ.

Постанови Кабінету Міністрів України

1. "Про вступ України в члени Міжнародного центру наукової та технічної інформації" № 460 від 18 червня 1993 р. // Урядовий кур'єр. — 1993. — 19 серпня.

2. "Порядок надання Кабінетом Міністрів України дозволу на використання запатентованого винаходу (корисної моделі) чи запатентованого зразка без дозволу власника патенту, але з виплатою йому відповідної компенсації" № 516 від 29 липня 1994 р.

Науково-практична література

1. Баранов А.Л., Брыжко В.М., Базанов Ю.К. Права человека и защита персональных данных. — К.: Госкомитет связи и информатизации Украины, 2000. — 280 с.

2. Богуславский М.М. Международные соглашения в области изобретений и товарных знаков. — М., 1964.

3. Доповідь Генерального секретаря Асамблеї тисячоліття Організації Об'єднаних Націй (A/54/2000, пункти 150—167). "Наведення комп'ютерних мостів".

4. Доповідь Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про розвиток і міжнародне співробітництво в XXI столітті: роль інформаційної технології у контексті заснованої на знаннях глобальної економіки (E/2000/52, розділи III—V).

5. МитковА. М. Международная охрана интеллектуальной собственности. — СПб.; М.; Х.; Минск: Питер, 2001. — 720с.

6. Підпригора О А., Підпригора О.О. Право інтелектуальної власності України: Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 1998.

7. Сергеев АЛ. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: Учебник. — М., 1996.

Розділ 8

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

8.1. ВСТУП ДО ОСНОВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Масове впровадження нових технічних засобів, на основі яких здійснюється інформатизація у всьому світі, робить прозорими державні кордони і формує нові геополітичні парадигми у розумінні глобальних соціотехнічних систем. Міжнародна інформаційна сфера стає не тільки однією з важливих сфер співробітництва, а й середовищем конкуренції між окремими особами, державами, міждержавними політичними та економічними угруповуваннями. Електронно-комунікаційна інфраструктура, як і інші інформаційні ресурси, стає об'єктом міждержавної боротьби за світове лідерство або об'єктом недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності чи інших суспільних інформаційних відносин.

Все це зумовлює необхідність формування такого аспекту інформаційної культури, як культура інформаційної безпеки, культура організації інформаційної безпеки. Значений аспект розвитку інформаційної культури набуває відображення у такій прикладній науковій дисципліні, як теорія організації (тектологія) інформаційної безпеки.

8.2. ЕЛЕМЕНТИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ТЕКТОЛОГІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Питання культури інформаційної безпеки широко висвітлюються у спеціальній літературі. Сьогодні критична маса науково-практичних знань щодо розвитку суспільних інформаційних відносин у такому аспекті дає змогу сформувати на теоретичному рівні елементи загальної теорії організації інформаційної безпеки в умовах формування інформаційного суспільства — захисту інформації в автоматизованих комп'ютерних системах.

Значений аспект теорії має зворотний зв'язок з культурою практики: формування організаційних підходів, методів, засобів систем захисту комп'ютеризованих соціальних інформаційних систем; формування змісту навчальних дисциплін у навчальних закладах, а також формування комплексу знань фахівців, які спеціалізуються на організації захисту інформації, її безпеки у відповідних соціальних структурах (установах, організаціях, підприємствах тощо).

Аналіз наукової думки та емпіричного матеріалу дає змогу визначити такі принципові положення організації захисту інформації в умовах інформатизації у контексті інформаційної безпеки.

1. Культура інформаційної безпеки як наукове явище сьогодні формується на рівні міжгалузевого комплексного соціоінженерного інституту (наукової дисципліни), який утворився на межі поєднання технічних і гуманітарних наук: правової інформатики, інформаційного права та тектології (теорії організації соціальних систем).

2. За природою походження культура інформаційної безпеки в умовах інформаційного суспільства має триеди-

ний зміст: організаційний, інженерно-технічний (у тому числі програмно-математичний) та правовий.

3. У перспективі сутність інформаційної безпеки, у тому числі щодо захисту інформації у соціотехнічних системах, буде доповнюватися спеціальними знаннями з інших галузей, підгалузей, інституцій технічних та суспільних наук.

З погляду теорії організації і теорії систем, у науковому синтезі їх — теорії організації систем управління — формування цілеспрямованих, керованих систем (у тому числі будь-яких практичних заходів) передбачає визначення елементів системи та осмислення проблематики предметної галузі (її природу) в цілому.

На нашу думку, провідними елементами системи інформаційної безпеки, у тому числі щодо захисту інформації в автоматизованих комп'ютерних системах, є такі найважливіші чинники.

Суб'єкти — окремі люди, спільноти їх, різного роду організації, суспільство, держава, інші держави, союзи їх, світове співтовариство.

Об'єкт — правовідносини між суб'єктами (суспільні відносини), які визначаються за певними об'єктивно існуючими критеріями.

Провідний предмет суспільних правовідносин — інформація в автоматизованих (комп'ютерних) системах (у тому числі електронних телекомунікаціях, зокрема в Інтернеті).

8.2.1. Сутність теорії інформаційної безпеки

Наступне, що потрібно з'ясувати, — сутність теорії інформаційної безпеки щодо захисту інформації в автоматизованих (комп'ютерних) системах. Відповідно до положень теорії гіперсистем визначимо підсистеми нижчих порядків.

Перш за все — це класифікація суб'єктів суспільних відносин, яку можна розширювати залежно від потреб дослідження предметної галузі. Суб'єктів щодо інформаційної безпеки можна поділити на кілька категорій:

- щодо правового статусу регулювання відносин: суб'єкти регулювання відносин та учасників відносин;
- щодо мети учасників правовідносин: правомірні учасники та правопорушники тощо.

Класифікація суспільних відносин щодо безпеки інформації має багатоаспектний зміст, який визначається залежно від галузей знань. Але все ж їх можна поділити на такі загальні види: соціальні, технічні та соціотехнічні.

Визначальними також є тектологічні (організаційні) критерії: організаційно-управлінські, організаційно-правові та організаційно-технічні (у числі останніх виокремлюють ще організаційно-технологічні).

У суспільно-правовому змісті правовідносини інформаційної безпеки щодо захисту інформації мають сутність організування нормального (безпечного) функціонування інформаційних систем, у тому числі тих, технічну основу яких становлять засоби комп'ютерної техніки та базовані на них електронні інформаційні технології (у тому числі технології телекомунікації).

Провідна системна мета правовідносин — захист суспільних інформаційних відносин від негативних впливів соціальних, техногенних та природних (стихійних) впливів.

Важливим аспектом загальних положень інформаційної безпеки щодо захисту інформації в автоматизованих системах є наукове визначення і формулювання принципів її реалізації.

Зазначені принципи повинні мати чітку ієрархічну структуру і критерії. Виходячи з положень природи інформаційної безпеки як тектологічного явища, пропонується поділ принципів на такі групи першого порядку: органі-

заційно-правові; організаційно-управлінські; організаційно-технічні.

Залежно від науково-практичних потреб організаційної діяльності (організування) принципи інформаційної безпеки можуть поділятися на групи другого та наступних порядків.

8.2.2. Напрямки інформаційної безпеки

Визначальним у проблематиці теорії організації інформаційної безпеки є з'ясування її напрямків на засадах комплексного підходу щодо методів захисту. Умовно можна визначити такі напрямки організації захисту: правові, управлінські, інженерно-технологічні. У складі останніх як автономні визначаються програмно-математичні (комп'ютерні програмні продукти захисту).

Формування будь-якої теорії у методологічному аспекті передбачає визначення методів пізнання предметної галузі та науково обґрунтованого впливу (організування, управління тощо) на предметну галузь.

Аналіз науково-практичних джерел та іншого емпіричного матеріалу дав змогу сформулювати предметний метод ("метод застосування методів", метод — принцип) — комплексне застосування управлінських, правових та інженерно-технічно-технологічних методів захисту інформації в автоматизованих комп'ютерних системах.

На основі зазначених положень можна зробити висновок про наявність потреби формування проблематики окремих аспектів (інститутів) загальної теорії і практики інформаційної безпеки щодо захисту інформації в автоматизованих комп'ютерних системах. У зв'язку з цим є можливість виокремлення двох частин теорії: загальної (фундаментальних, загальних положень) та особливої частин (відносин щодо окремих напрямків функцій на основі загальних положень).

8.2.3. Інститути тектології інформаційної безпеки

На загальнотеоретичному рівні визначимося в таких ключових, особливих проблемах інформаційної безпеки щодо організаційного аспекту захисту інформації в автоматизованих системах:

Першу групу утворюють такі проблемні інститути:

- 1) проблеми організації доступу до інформації;
- 2) проблеми організації забезпечення цілісності інформації щодо загроз її порушення;
- 3) проблеми організації комплексного контролю за інформаційними ресурсами у відповідному середовищі функціонування їх відповідно до матеріальних носіїв інформації (людських (соціальних), людино-машинних (людино-технічних, соціотехнічних) та технологічних);
- 4) проблеми організації сумісності систем захисту інформації в автоматизованих (комп'ютерних) системах з іншими системами безпеки відповідної організаційної структури;
- 5) проблеми організації виявлення можливих каналів несанкціонованого витоку інформації (фізичних, соціотехнічних, соціальних);
- 6) проблеми організації блокування (протидії) несанкціонованого витоку інформації;
- 7) проблеми організації виявлення, кваліфікації, документування порушення інформаційної безпеки (як стану у визначеному просторі, часі і колі осіб);
- 8) формулювання відповідальності та правове визначення санкцій та організація притягнення винних до відповідальності (дисциплінарної, цивільної, адміністративної, кримінальної).

8.2.4. Інформаційна безпека як функція

На базі аналізу накопиченого емпіричного матеріалу пропонується узагальнити на рівні теоретичних засад (основ) організацію захисту інформації в автоматизованих (комп'ютерних) системах як функції. Задля цього організацію захисту інформації в автоматизованих системах умовно поділяють на три види функцій. За основу поділу визначено такий критерій, як середовище, в якому перебуває інформація: а) соціальне (окрема людина, спільноти людей, держава); б) інженерно-технікологічне (машинне, апаратно-програмне, автоматичне); в) соціотехнічне (людино-машинне).

Кожен названий рівень щодо середовища об'єктивно доповнює і взаємозумовлює інші функції, в основі утворюючи триєдину гіперсистему: організація інформаційної безпеки. У цій гіперсистемі визначними є такі напрямки (підрізні), що визначаються на основі інтегративного підходу протилежностей (антиподів) — воздїї і протидїї.

1. Організація протидїї небажаній для суб'єкта воздїї за допомогою технічних засобів захисту, тобто засоби захисту мають бути адекватними засобам добування (наприклад, протидія розвідці (котррозвідка) відповідними технічними засобами захисту: створення системи просторового зашумлення для приховування інформації у відповідному середовищі (акустичному (звуковому), аудіо (відео), електромагнітному) чи екранування технічних засобів у приміщенні).

2. Організація протидїї негативному впливу на учасників інформаційних відносин (наприклад, конкурентів на персонал організації з метою отримання інформації (протидія підкупові персоналу, впровадження представника конкурента в організацію для отримання інформації з об-

меженим доступом тощо). Щодо цього та деяких інших факторів можна застосувати принцип, визначений у народній мудрості: "Клин клином вибивають".

3. У разі порушення функціонування інформаційної системи — визначення майнових втрат та мінімізація їх (наприклад, у разі виявлення несанкціонованого доступу до інформації визначення матеріальних і моральних втрат, за необхідності — взаємодія з державними правоохоронними та судовими органами щодо притягнення винних до відповідальності відповідно до законодавства).

На названі напрямки організації інформаційної безпеки відповідного об'єкта захисту впливають такі визначальні фактори:

а) фактор рівня досягнень науково-технічного прогресу (переважно в галузі розвитку, удосконалення технічних засобів);

б) технологічний фактор (в окремих джерелах його ще називають алгоритмічним фактором, коли техніка може бути одна, а технології її застосування різні, цей фактор ще є визначальним для формування методик: як отримання інформації, так і захисту її);

в) соціальний (людський) фактор.

8.3. АГРЕГОВАНІ МОДЕЛІ ТЕКТОЛОГІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Загальний аналіз проблем організування захисту інформації в автоматизованих комп'ютерних системах дає можливість визначити три агреговані організаційні моделі заходів:

1) організація запобіжних заходів;

2) організація блокування (протидії) реальним загрозам, що реалізуються;

3) організація подолання наслідків загроз, які не вдалося блокувати або запобігти їм.

Важливий елемент організації інформаційної безпеки — захисту інформації — поділ заходів на групи щодо протидії. У теорії і практиці майже однозначно виокремлюють три такі групи: активні засоби захисту (наприклад, розвідка, дезінформація, зашумлення тощо); пасивні засоби захисту (наприклад, встановлення екранів несанкціонованому витоку інформації тощо); комплексні засоби захисту (органічне поєднання названих груп).

Ми не будемо докладно їх пояснювати. Звернемо увагу на організаційні заходи при блокуванні (протидії) несанкціонованого доступу до автоматизованої інформаційної системи та подоланні наслідків загроз, які не вдалося блокувати або запобігти їм. Зазначимо, що ці заходи можуть бути спрямовані: на документування методів несанкціонованих дій щодо доступу до автоматизованої системи для наступного дослідження їх; збереження слідів правопорушення; взаємодію (у разі необхідності) з державними правоохоронними органами щодо виявлення та розкриття правопорушення (в тому числі за готування до злочину і за замах на злочин); сприяння притягненню винних до відпо-

відної відповідальності (кримінальної, адміністративної, цивільно-правової, дисциплінарної).

Всі заходи організації інформаційної безпеки, у тому числі в умовах застосування автоматизованих комп'ютерних систем, базуються на знаннях і використанні певних фізичних явищ, що характеризують відповідні форми подання (виразу) інформації. Ці фізичні явища, зокрема ті, що може використати зловмисник, добре відомі.

Завдання організування інформаційної безпеки щодо захисту інформації в автоматизованих системах визначаються за напрямком, протилежним до загроз безпеки. При реалізації заходів захисту інформації важливим аспектом є визначення і перевірка стану безпеки. У теорії і практиці це набуває втілення в категорії "метрологія". За допомогою метрологічної діяльності з'ясовують рівень розробки і наявність відповідних засобів, норм і методик, які дають можливість оцінити якість функціонування системи захисту інформації, тобто визначити, чи задовольняє чинним нормам система захисту на певний момент часу.

Формалізація норм і методів метрології стану безпеки об'єкта набуває втілення у відповідних нормативних актах. Застосовуючи визначені в них нормативи слід враховувати природну властивість таких нормативів з часом втрачати актуальність. Це пов'язано з тим, що в міру розвитку науково-технічного прогресу можуть змінюватися норми і методи контролю захищеності інформації у відповідному середовищі її існування. Практика свідчить, що, як правило, норми і методи контролю мають тенденцію до удосконалення. Попередні нормативи виступають як орієнтири, точки опори для формування нових нормативів. Сама назва "норматив" свідчить про те, що є фундаментальні межі можливостей існуючих фізичних приладів метрології на певному етапі пізнання людством законів природи.

У ході організації (в тому числі створення алгоритмів (методик) захисту інформації технічними засобами) завдан-

ня суб'єктів полягає не тільки в удосконаленні існуючих засобів технічного захисту інформації, а й урахуванні можливих новацій. При цьому переважно має реалізовуватися принцип агрегації новацій до наявної системи захисту. Найкраще, коли можна інтегрувати через новації засоби захисту і вилучити із системи захисту застаріле обладнання. Але водночас не слід забувати, що старі засоби захисту, які можуть функціонувати автономно в системі захисту, не повинні "зніматися з озброєння" бездумно.

Організуючи захист інформації в автоматизованих системах, слід враховувати, що хоч в основі автоматизованої системи є технічний пристрій, який обробляє інформацію, але при його використанні так чи інакше присутній людський фактор. При цьому людина виступає в ролі або безпосередньо (як користувач автоматизованої системи), або опосередковано (як розробник системи).

З цього випливає, що на надійність системи захисту інформації в автоматизованих комп'ютерних системах впливають дві групи взаємопов'язаних факторів: людські (соціальні) та інженерно-технологічні.

В аспекті теорії систем організація захисту інформації в автоматизованих системах передбачає обумовлене виокремлення внутрішньо- і зовнішньо-системних ознак, які утворюють діалектичну гіперсистему організації рубежів безпеки.

8.4. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Названі елементи основ теорії організації захисту інформації зумовлюють необхідність формування і розвитку окремих теорій інформаційної безпеки (зокрема її складовою — теорії організації захисту інформації в автоматизованих системах) у таких аспектах: організаційному, інженерно-технологічному та пов'язаному з ними правовому. Як відомо, інженерно-технологічний аспект поєднує взаємопов'язані технічний (апаратний) та алгоритмічний (програмний) аспекти (саме тому ми вжили раніше категорію "інженерно-технікотехнологічний").

Будь-яка загальна теорія вважається науковою, якщо вона має чітко визначені методи пізнання предметної галузі, закономірностей природи (фізики) і суспільства. Таким чином, щоб претендувати на статус науковості, загальна теорія організації інформаційної безпеки повинна мати визначену множину методів пізнання її предмета й об'єкта.

Враховуючи міжгалузевий характер теорії організації інформаційної безпеки, в ній поєднуються методи пізнання традиційних фундаментальних наук: соціології та фізики. Це зумовлено безпосереднім предметом теорії: людиномашинними (соціотехнічними) системами, якими є автоматизовані комп'ютерні інформаційні системи.

Звичайно сферою дослідження теорії є практика захисту інформації в автоматизованих (комп'ютерних) системах: її закономірності, принципи, різного рівня проблеми і завдання вирішення їх. Нині проблема і завдання формалізують переважно за допомогою методів евристики: формально-евристичного та інтуїтивно-евристичного. Домінуюче становище серед цих методів мають методи експертних оцінок та оцінки критичної маси інформації, за допомогою яких, зокрема, оцінюють функціонування систем захисту інформації.

Проте ці методи мають і недоліки: наявність людського фактора — суб'єктивізм експерта та потенційне обмеження інформації у формі знань, якими володіє експерт.

Подоланню цих недоліків допомагає когнітологія — наука про знання. Відповідно до положень цієї науки в загальній теорії захисту інформації визначаються як аксіоми когнітологічні положення про рівень і відносність ентропії (невизначеності) системи пізнання (людини, спільноти та ін.) і її вплив на формування теоретичних положень, відносну істинність їх (у часі та колі осіб). Відносність істини визначається кількісними і якісними характеристиками множини знань, якими володіє певний суб'єкт відносин, навичками застосування їх, інтелектуальним потенціалом та швидкістю розумових реакцій на відповідні ситуації. Відносність захисту інформації визначається відносністю знань суб'єкта захисту і відносністю загроз захисту, зокрема знань зловмисника.

У контексті визначення об'єктивності експертної оцінки організації захисту інформації, подолання суб'єктивізму, наприклад при визначенні стану інформаційної безпеки об'єкта, застосовують метод залучення кількох експертів. Але, як справедливо зазначають деякі дослідники, при цьому виникає питання, хто може вважатися висококваліфікованим експертом (кваліфікаційні ознаки експерта) і скільки таких експертів потрібно для істинності висновків, подолання суб'єктивізму (Организация и современные методы защиты информации / Под общ. ред. С.А. Диева, А.Г. Шаваева. — М.: Банковский Деловой Центр, 1998. — С. 36).

8.5. ЛЮДСЬКИЙ ФАКТОР В ОРГАНІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Наявність людського фактора має провідне значення в теорії організації захисту інформації. Через цей елемент теорія організації захисту інформації як система знань має предметний гіперзв'язок з фундаментальними гуманітарними науками — соціологією, соціальною психологією, соціальною інженерією.

За природою організації захист інформації має комплексний характер, тобто між окремими її складовими є певний зв'язок. У рамках теорії організації захисту інформації чітко визначився постулат, що організація захисту інформації повинна враховувати не тільки складність технічної і технологічної компонент системи, а й людський фактор. Тобто, формуючи конкретну систему технічного захисту, слід враховувати якісні індивідуально- і соціально-психологічні, моральні, етичні та інші особисті характеристики людей, задіяних у системі захисту інформації.

У такому аспекті визначається також напрямок теорії щодо оцінки, характеристики зловмисників, які посягають на безпеку інформаційної системи. У цьому аспекті теорія захисту інформації має зв'язок з кримінологією, її складовими вченнями: віктимологією та теорією формування соціально-психологічного портрету зловмисника.

8.6. ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

8.6.1. Основні питання правової культури щодо інформаційної безпеки

Правовий напрямок теорії охорони та захисту інформації визначається необхідністю формування правил поведінки, відносин у так званому віртуальному або кіберпросторі. У цьому аспекті теорія захисту інформації пов'язана з інформаційним правом та правовою інформатикою. Щодо формування методик виявлення та розкриття злочинів, які вчиняються за допомогою сучасних інформаційних технологій, теорія захисту інформації формує понятійний апарат такої інституції криміналістики, як криміналістична інформатика.

При формуванні системи захисту інформації виникає необхідність застосування методів інтеграції та агрегації складових системи як її підсистем, що можливо при адаптації до предметної галузі теорії алгоритмізації, моделювання, теорії систем тощо.

Когнітивно-юридичний аналіз нормативно-правових актів у сфері суспільних інформаційних відносин, з позицій накопичених наукових знань сьогодення, свідчить про те, що в суспільстві вже сформувалося усвідомлення необхідності формування інституції суспільних відносин інформаційної безпеки: захисту інформації. Але рівень ентропії, наявний на момент прийняття нормативно-правових актів у цій сфері суспільних відносин, об'єктивно не дозволив сформувати їхній зміст у обсязі, необхідному для практики. До того ж практика розвивалася, апробовуючи юридичні норми як соціотехнічні стандарти (алгоритми) однозначно розуміння їхнього змісту широким загальним суб'єктивним суспільним відносин.

Сьогодні створено передумови для формування умовно автономної теорії, в рамках якої має сформуватися специфічний понятійний апарат (термінологія, категорії), змістовний аспект якого є проблематикою теорії для задоволення потреб практики: напрацювання стандартів категорій для розуміння широким загалом сутності нових соціальних явищ, у тому числі передачі інформації у формі знань у межах відповідної навчальної дисципліни.

Сучасний рівень суспільної ентропії — теоретичної розробленості проблематики — дає можливість визначити об'єктивність потреб формування у вітчизняній науці системи знань, ідей, доктрин, концепцій щодо інформаційної безпеки, формулювання (формалізації) її у змістовному, сутнісному, понятійному аспектах тощо. При цьому як мету визначено формування ядра самої загальної теорії на елементарному рівні. Такі положення покликані формувати синтетичний науковий напрямок на межі багатьох наук, в яких проблематика інформаційної безпеки, захисту інформації визначена фрагментарно, ситуативно, розпорошена серед багатоманітної галузевої проблематики. Передбачається, що з часом сформується розвинута теорія організації інформаційної безпеки, захисту інформації в автоматизованих (комп'ютерних) системах у таких науках, як правова інформатика та інформаційне право.

Базуючись на методології гіперсистем права та теорії критичної маси норм правовідносин, можна прогнозувати, що в майбутньому інформаційна безпека, у міру розвитку інформаційного суспільства, виокремиться з інформаційного права в окрему субінституцію подібно до права інтелектуальної власності, його провідних складових — авторського права та права промислової власності.

8.6.2. Стан правового регулювання охорони та захисту інформації

У контексті проблематики слід звернути увагу на стан правового регулювання питань захисту інформації, зумовлений в Україні такими чинниками:

- нормативною невизначеністю понять та категорій, зокрема на рівні юридичних актів (документів);
- недосконалістю правового регулювання в інформаційній сфері, зокрема у сфері захисту таємниць (крім державної), конфіденційної інформації та відкритої інформації, важливої для особи, суспільства та держави;
- недостатністю нормативно-правових актів і нормативних документів з питань проведення досліджень, розроблення та виробництва засобів забезпечення захисту;
- незавершеністю створення системи сертифікації засобів забезпечення технічного захисту інформації (ТЗІ);
- недосконалістю системи атестації на відповідність вимогам ТЗІ об'єктів, робота яких пов'язана з інформацією, що підлягає технічному захисту;
- недостатньою узгодженістю чинних в Україні нормативно-правових актів та нормативних документів з питань ТЗІ з відповідними міжнародними договорами України.

З аналізу нормативно-правової бази захисту інформації в автоматизованих системах впливає, що в сучасних умовах важливе значення щодо захисту інформаційних відносин надається створенню системи технічного захисту інформації. У публічному праві України під **системою ТЗІ** розуміють сукупність суб'єктів, об'єднаних цілями та завданнями захисту інформації інженерно-технічними заходами, нормативно-правову та матеріально-технічну базу.

З позиції когнітивного (пізнавального) підходу таке визначення має, на нашу думку, певні недоліки.

У нашому розумінні редакцію визначення категорії "система технічного захисту інформації" слід подати, таким чином у двох аспектах.

Система організації технічного захисту інформації — це множина комплексних заходів, що здійснюються визначеними в нормативних актах, на основі наявної матеріально-технічної бази, відповідними суб'єктами, об'єднаних цілями та завданнями захисту інформації інженерно-технічними засобами.

Система ТЗІ — це множина інженерно-технічних засобів, що визначають заходи на основі наявної матеріально-технічної бази у суб'єктів, об'єднаних цілями та завданнями захисту інформації у порядку, визначеному у відповідних нормативно-правових документах (законах та підзаконних актах).

З аналізу чинного законодавства та підзаконних нормативних актів можна зробити узагальнення, що в Україні є національна система правового регулювання захисту інформації в автоматизованих системах. Правову основу забезпечення захисту інформації в Україні як інституції права становлять Конституція України, Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, закони України "Про інформацію", "Про захист інформації в автоматизованих системах", "Про державну таємницю", "Про науково-технічну інформацію", інші нормативно-правові акти, в тому числі міжнародні договори України (які відповідним чином ратифіковані Україною), що стосуються сфери інформаційних відносин.

Критичний підхід щодо аналізу Концепції технічного захисту інформації, як нормативно-правового акта (доку-

мента) свідчить про невідповідність його назви (форми) та змісту. По суті, цей документ становить собою не систему, а звичайну сукупність норм. У ньому йдеться не стільки про організацію інженерно-технічного захисту (організаційно-технічні заходи), скільки про організаційно-управлінські та організаційно-правові заходи.

Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок, що проблематика захисту інформації в автоматизованих системах у науці й практиці України перебуває на стадії становлення і потребує ґрунтовного наукового забезпечення, зокрема систематизації, в тому числі на рівні організаційно-правового аспекту.

У зв'язку з цим є потреба формування комплексної наукової дисципліни теорії організації (тектології) інформаційної безпеки, а в її складі — субінституту захисту інформації в автоматизованих системах.

Розділ 9

БЕЗПЕКА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЧЕРЕЗ НОВІ ПАРАДИГМИ НАУКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Прийняття нового Кримінального кодексу (КК) знаменувало черговий етап формування в Україні правового суспільства, реалізацію принципу верховенства закону. Поряд з практичними завданнями нове кримінальне законодавство створило умови для розвитку теорії кримінального права, формування нових парадигм — взірців, прикладів для усвідомлення і переусвідомлення їх на науковому рівні з урахуванням тенденцій формування інформаційного суспільства.

Провідна функція Кримінального права — визначення, які суспільні відносини, небажані для людини, суспільства, держави, є найбільш суспільно небезпечними у статусі злочинів, тобто визначення, чого не можна робити. В українській правовій доктрині воно визначене як провідна галузь поряд з конституційним, цивільним та адміністративним правом.

Нижче читачам пропонується погляд на КК з позицій юридичної когнітології — науки про пізнання права, правовідносин у контексті єдності теорії соціальної психології, тектології (теорії організації соціальних систем), праксеології і теорії інформації в соціальних системах.

9.1. ЗАВДАННЯ І ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

За своєю сутністю, виходячи зі змісту ст. 1 КК, завдання кримінального права визначається через категорію "безпека" — "забезпечення". Категорія "небезпека" також традиційна для теорії кримінального права і, звичайно, неодноразово зустрічається у змісті КК. Наприклад (виділено авт. — *В.П.*): ст. 11 — "Злочином є передбачене цим Кодексом суспільне *небезпечне* ... діяння...".

Методом теорії гіперсистем можна змодельовати і зміст у майбутньому ст. 2 Кримінального кодексу. Вона буде формулювати цілі другого порядку — завдання кримінального законодавства України:

- визначення, які суспільно небезпечні діяння є злочинами;
- визначення ознак і складу злочину;
- визначення покарання (кари) за злочини;
- запобігання злочинам.

Виходячи тільки з названих прикладів, виникає необхідність визначення категорії "безпека". Кримінальне законодавство такого визначення прямо не дає. Якщо звернутися до наукових джерел, можна налічити близько 30 визначень категорій "безпека" та похідних від неї — "небезпека" "забезпечення", "інформаційна безпека" тощо. Виникає питання, як все-таки розуміти ці категорії, якої думки дотримуватися. Можна за аналогією звернутися до іншого законодавства України. Але у ст. 3 КК це прямо заборонено. Можна застосувати положення бланкетності норм кри-

мінального права. Але це можливо тільки у випадках, прямо визначених у диспозиціях статей Особливої частини КК. Виникає питання, якщо практики будуть по-різному розуміти зазначені категорії (тобто ці категорії викликати-муть різну рефлексію у різних учасників суспільних відносин), то чи можна беззастережно говорити про правильне виконання функцій кримінального законодавства.

Можливий вихід: у низці Законів України є відсилання до КК, кримінального законодавства. Наприклад, у Законі "Про захист інформації в автоматизованих системах" (далі — Закон), у ст. 17 ("Відповідальність за порушення Закону про захист інформації") зазначено, що особи, винні в порушенні порядку і правил захисту оброблюваної в АС інформації, несуть *...кримінальну...* відповідальність згідно з чинним законодавством України.

Тобто у цьому Законі (як і в низці деяких інших Законів України) робиться бланкетна прив'язка до КК. Коли звертаємося до Особливої частини КК, то подібність за змістом таких відносин можна знайти у Розділі XVI (Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж).

Але знову виникає питання: названий Закон не узгоджений з КК щодо визначення предмета злочинного посягання: у цих законодавчих актах вживаються різні категорії (у КК — "комп'ютерна інформація", у Законі — "інформація в автоматизованих системах"). Чи можна їх вважати ідентичними? На нашу думку — так, це ідентичні за змістом категорії.

Подібна колізія є в кримінальному законодавстві й щодо категорій "майно", "власність". Парадоксально, але досі ці категорії у Законах України не визначено. У правовій доктрині вони існують на інтуїтивному рівні. Але, як відомо, інтуїція у всіх може бути різна. Виникає необхідність вирішення парадоксу через нові парадигми.

9.2. КАТЕГОРІЯ "БЕЗПЕКА" ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК РОДОВОГО ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Повернемося знову до розгляду категорії "безпека" у структурі Особливої частини КК. У ній категорія "безпека" є визначальною ознакою низки родових об'єктів. Наприклад: Розділ I "Злочини проти основ національної безпеки України"; Розділ IX "Злочини проти громадської безпеки"; Розділ XX "Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного порядку".

Категорія "безпека" визначена також у складі окремих статей в інших розділах Особливої частини КК. Наприклад, у Розділі II "Злочини проти життя та здоров'я особи", у ст. 132 ("Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби") це зазначено так: "...що є небез/іечною для життя людини...".

Тобто названі категорії посідають визначне місце у кримінальному праві. Але, як свідчить структура Особливої частини КК, вони не набули означеного місця. Пояснити такий стан можна тим, що вітчизняна теорія кримінального права зупинилася у розвитку свого системного підходу. Системний підхід у традиційній науці кримінального права базується на спрощеному (застарілому) розумінні за моделлю "система — підсистема".

На межі правознавства та інформатики виникла нова теорія систем — теорія гіперсистем права. За цією теорією, право (у тому числі кримінальне) розглядається як велика, складна система з підсистемами та субсистемами першого, другого та наступних порядків зі специфічними гіперзв'язками. Адаптація теорії гіперсистем права до потреб науки кримінального права є питанням майбутнього.

Серед галузей правознавства теорія гіперсистем права вже набула застосування у цивільному та інформаційному праві.

Модель Особливої частини кримінального права. У теорії міжнародного кримінального права є думка про те, що мета кримінального законодавства буде мати чітко виражену сутність у контексті безпеки. Можливо, першою приклад продемонструє Україна. Скажімо, у майбутньому ст. 1 Кримінального кодексу України буде мати таке формулювання: "Кримінальний кодекс має за мету створення правових умов охорони та захисту національної безпеки: безпеки людини, суспільства (громадського порядку), держави (конституційного устрою). Виходячи з міжнародних зобов'язань України, цей Кодекс має також за мету охорону та захист міжнародної безпеки (безпеки людства, міжнародного миру і порядку)".

Методами гіперсистем права та теорії "дерева цілей" буде визнано загальний об'єкт охорони та захисту — суспільні відносини щодо безпеки людини, суспільства, держави, людства. Родовими об'єктами визначатимуться такі злочини: проти безпеки людини, громадянина; проти безпеки суспільства (громадського порядку); проти безпеки держави (конституційного устрою); проти безпеки людства (міжнародного миру).

Систему третього порядку будуть утворювати види родових злочинів (у главах) — злочини проти права власності (суспільне небезпечні посягання на життєдіяльність (фізичне існування) людини, організацій (суспільних формувань, їхні права), прав на речі та прав на інформацію).

Як узагальнення теоретичних міркувань щодо структури майбутнього КК зазначимо таке. Модель Особливої частини КК матиме чотири книги: Книга I. *Злочини проти безпеки держави (конституційного устрою)*; Книга II. *Злочини проти безпеки людини, громадянина*; Книга III.

Злочини проти громадської безпеки (безпеки суспільства, громадського порядку); Книга IV. *Злочини проти безпеки людства (міжнародного миру і порядку)*.

Кваліфікуючі визначальні ознаки буде подано у розділах. У разі необхідності розділи поділятимуть на глави.

Існуючі нині інші родові об'єкти будуть мати статус субродових (видових). Наприклад, Книга III "Злочини проти безпеки суспільства (громадського порядку, громадської безпеки)" Особливої частини КК матиме такі назви розділів, як, наприклад, "Злочини проти економічної безпеки (права власності організацій, підприємств, установ)". У цьому розділі містимуться глави про злочини у сфері господарської (економічної) діяльності, злочини проти економічної безпеки у сфері службової діяльності тощо.

9.3. СПОСІБ (ЗАСІБ, МЕТОД, ТЕХНОЛОГІЯ) ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У контексті кримінально-правових проблем слід також звернути увагу на такий чинник, як спосіб (засіб, метод, технологія) вчинення злочину. Спосіб передбачений у багатьох нормах Особливої частини КК, тобто є обов'язковим елементом (ознакою) суспільне небезпечних діянь, які мають ознаки злочину. В ньому набувають втілення як фактичні, так і соціальні чинники (суспільна небезпека) правопорушення, а також особи, що його вчиняють. Усвідомлення способу вчинення злочину має важливе соціальне значення для формування інформаційно-правової культури суб'єктів суспільних відносин, підстав кримінальної відповідальності, правильної кваліфікації злочинів, розмежування суміжних злочинів, відмежування злочинів від інших правопорушень, криміналізації та декриміналізації суспільне небезпечних діянь, удосконалення законодавства, встановлення стадій вчинення злочинів та співучасті в них, індивідуалізації покарання.

Актуальне також дослідження окремих (видових та міжвидових) способів, вказаних у нормах Особливої частини КК, що дасть можливість більш повно з'ясувати фактичні та соціальні ознаки конкретних злочинів і напрацювати рекомендації щодо точнішого і правильнішого застосування кримінального законодавства. Крім того, аналіз способу важливий для подальшої розробки цієї проблеми в кримінології, криміналістиці, кримінальному процесі та інших суміжних галузях знань, дослідження яких багато в чому базується на положеннях культури науки кримінального права.

У вітчизняній науковій літературі з кримінального права монографічне дослідження сутності та змісту категорії "засіб вчинення злочину" глибоко проаналізував М.І. Панов (Див.: Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. — Х.: Выщапк., 1982. — 161 с.).

Проблемі способу вчинення злочину також спеціально було присвячено роботи В.Н. Кудрявцева, Н.П. Пономарьовой, Л.Л. Круглікова та багатьох інших. Спосіб розглядався також у працях Я.М. Брайніна, М.П. Карпушина, В.І. Шонтковського, А.Н. Трайніна та ін. У криміналістиці дослідження способу вчинення набуло відображення в працях А.Н. Васильєва, І.Ж. Жорданія, Г.Г. Зайкова, А.Н. Колесніченко, Г.Н. Мудьюгіна, Н.Я. Якубовича та ін. Тим часом, нині зазначена проблема залишається дискусійною у зв'язку з багатоаспектністю такої місткої і складної категорії.

Щодо законотворчої техніки у кримінальному праві, у низці публікацій автори висловлюють негативне ставлення до формулювання спеціальних норм, диспозицій злочинів, у яких є визначення такого елемента. Зокрема це стосується й положень Розділу XVI Особливої частини КК ("Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж"): статей 361, 362, 363.

Якщо розвивати Особливу частину кримінального законодавства шляхом визначення як обов'язкового кваліфікуючого елемента способу вчинення злочину (чи предмета злочинного посягання), то можна дійти до обґрунтування того, що в окрему норму потрібно буде визначати вчинення злочину за допомогою кухарського ножа, молотка чи голки.

Ми дотримуємося думки тих науковців, які вважають, що для забезпечення кримінологічних досліджень, юридичної статистики спосіб вчинення злочину (чи предмет злочинного посягання) доцільніше зазначити в Загальній частині КК.

Наприклад, визначимо суспільні відносини у сфері використання комп'ютерних технологій. Для цього ст. 12 КК "Класифікація злочинів" можна трансформувати у главу розділу "Злочин, його види та стадії", де поряд з іншими категоріями — додатковими елементами (чинниками) кваліфікації злочинів — визначати і засоби (способи) вчинення їх. Щодо злочинів, які вчиняються з використанням комп'ютерних технологій (комп'ютерної інформації), враховуючи специфіку їх і розмах у майбутньому, у перспективі можна у чинному КК ввести ст. 12-1 "Злочини з використанням електронних інформаційних технологій та телекомунікацій" такого змісту.

"За вчинення злочинів проти національної безпеки: безпеки особи, суспільства, держави; чи проти безпеки міжнародного порядку, передбачених цим Кодексом, з використанням функціональних можливостей автоматизованих комп'ютерних систем, комп'ютерних мереж, інформаційних комп'ютерних ресурсів та інших електронних інформаційних технологій, побудованих на основі застосування електронна обчислювальної та комунікаційної техніки (комп'ютерів) покарання призначається за статтями Особливої частини, в яких передбачається відповідальність за такий злочин. При кваліфікації злочину обов'язкове посилання на цю статтю".

Також доцільно внести до Загальної частини КК норму про зв'язок кримінального законодавства щодо визначення понять та категорій з поданими у спеціальному законодавстві України. Як альтернативний варіант, у близькій перспективі це можна зробити шляхом звернення відповідного органу державної влади до Конституційного Суду України.

Порівняльний аналіз кримінального права різних країн свідчить, що проблема методу законодавчої фіксації технології і техніки вчинення злочину (у контексті предмета та способу злочину) є не тільки в українській кримінально-пра-

вовій науці, а й в інших країнах європейської континентальної системи (сім'ї) права. З позицій юридичної правсеології (науки про розумну діяльність), запозичення такої техніки правотворення з англо-американської системи (сім'ї) права до континентальної доктрини кримінального права може "роздути" КК до неосяжних для сприйняття нормальною людиною розмірів. Зазначені застереження слід враховувати, формуючи також норми міжнародного кримінального права (модельних законів, кримінальних кодексів тощо).

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 9

1. *Бутузов В., Гуцалюк М., Цимбалюк В.* Протидія злочинності у сфері високих технологій // Міліція України. — 2002. — № 9. — С. 20—21.
2. Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій: Посібник / Авт. кол.; За ред. Я.Ю. Кондратьєва. — К.: НАВСУ, МНДЦ, 2000. — 64 с.
3. *Гавловський В., Цимбалюк В.* Щодо проблем боротьби із злочинами, що вчиняються з використанням комп'ютерних технологій // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. "Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення". Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівник авт. кол.: АЛ. Комарова, О.О. Крикун. — К., 1998. — Т. 10. — С. 148—154.
4. *Гавловський В.Д., Цимбалюк В.С., Корочанський О.Е.* Проблеми юридичної деліктології в інформаційних відносинах // Бізнес і безпека. — 1998. — № 6. — С. 19—21.
5. *Голубев В.О., Гавловський В.Д., Цимбалюк В.С.* Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій: Монографія / За заг. ред. д-ра юрид. наук Р.А. Калюжного. — Запоріжжя: Просвіта, 2001. — 252 с.

ВИСНОВКИ

Входження України до європейського співтовариства, а отже, до інформаційного суспільства, викликає потребу формування на науковому рівні теоретичних засад концепції правового регулювання інформаційних відносин. Сьогодні можна констатувати: сукупність нормативно-правових актів у цій сфері в Україні досягла за кількістю такої критичної маси, що зумовлює можливість і необхідність виокремлення їх в окрему правову інституцію.

У зв'язку з цим у суспільствознавстві, в тому числі правознавстві, теорії права, виникла потреба напрацювання методологічних засад нового напрямку досліджень, предметом яких є процеси виникнення, зміни і припинення суспільних відносин щодо інформації (відомостей, даних, знань тощо).

Перше питання, яке постало перед правознавством, — це визначення статусу суспільних інформаційних відносин та засобів публічно-правового регулювання їх з метою зменшення, запобігання, подолання та уникнення юридичними методами негативних проявів інформаційного суспіль-

ства і стимулювання бажаних для людини, держави та суспільства правил поведінки його суб'єктів. Визначимось у деяких провідних категоріях проблематики дослідження.

Основною формою стандартизації норм суспільних інформаційних відносин є законодавство. Під терміном **інформаційне законодавство України** ми розуміємо *множину нормативно-правових актів, прийнятих Верховною Радою України у формі законів та постанов нормативного змісту, які регулюють суспільні відносини щодо інформації*.

Інформаційне законодавство є основою інформаційного права, яке традиційно можна розглядати у кількох аспектах: як галузь суспільних відносин, що набувають відображення у правових нормах; як наукову дисципліну; як навчальну дисципліну. Виходячи із зазначених теоретичних засад, дамо наше узагальнене бачення інформаційного права в об'єктивному змісті.

Інформаційне право — це суспільні відносини щодо інформації, які набувають втілення у нормах, врегульованих на публічно-правовому та приватно-правовому рівні.

У суб'єктивному змісті **інформаційне право** — це множина прав і обов'язків конкретних учасників суспільних відносин щодо інформації як об'єкта суспільних відносин.

Порівняльний аналіз правового регулювання інформаційних відносин в Україні та міжнародної практики дає змогу доктринально визначити низку основоположних методологічних, принципівих положень інформаційного законодавства: **основний об'єкт регулювання** — суспільні інформаційні відносини; **основний предмет суспільних відносин** — інформація (відомості, дані, знання, таємни-

ця тощо); **основний метод правового регулювання** — системне комплексне застосування методів конституційного, цивільного, адміністративного, трудового і кримінального права. Значне місце у регулюванні суспільних інформаційних відносин сьогодні посідають приватно-правові методи (на рівні правочинів, угод, звичаїв, традицій, норм суспільної моралі, професійної, ділової етики тощо).

На нашу думку, з погляду теорії гіперсистем права, інформаційне законодавство існує як міжгалузевий комплексний інститут у загальній системі національного законодавства.

Через предмет суспільних відносин (інформацію) інформаційне право пов'язане з іншими міжгалузевими інститутами права: авторським правом, правом інтелектуальної власності, винахідницьким правом, рекламним правом тощо. Інформаційне право утворює з ними складну, велику, агреговану гіперсистему права третього порядку. Тобто відповідно до теорії гіперсистем права інформаційне право базується на засадах правових систем другого порядку, якими є п'ять галузей права: конституційне, адміністративне, цивільне, трудове, кримінальне. У єдності вони утворюють систему першого порядку — право України. Доктринально визнаються багатооб'єктність юридичних норм щодо застосування законодавства в правовій кваліфікації суспільних інформаційних відносин, природна єдність всіх умовно визначених галузей права.

Сучасне інформаційне законодавство України щодо доктрини його формування має характер змішаної системи права: зберігши галузевий підхід традиційної континентальної системи права, воно стало на шлях публічно-правового нормотворення за доктриною загального права (англо-американської системи права) — коли окремі проблеми на законодавчому рівні вирішуються на рівні окремих законів за принципами ситуаційного підходу.

Ситуаційний підхід до формування інформаційного законодавства України, з позицій когнітивного (пізнаваль-

ного) аспекту, спричинив низку проблем щодо правового регулювання інформаційних відносин, зокрема такі.

1. Відсутність легальної, чіткої, ієрархічної єдності законів, що викликає суперечливе тлумачення для застосування норм в практиці.

2. Оскільки різні закони та підзаконні акти, що регулюють суспільні відносини, об'єктом яких є інформація, приймалися у різний час, без погодження понятійного апарату, вони містять низку термінів, які не достатньо коректні, не викликають відповідної інформаційної рефлексії або взагалі не мають чіткого визначення свого змісту. Термінологічні неточності, різне тлумачення однакових за назвою та формою понять і категорій призводить до неоднозначного розуміння їх і застосування на практиці. Наприклад, щодо інформаційних відносин назвемо такі: "таємна інформація" і "таємниця", "документ" і "документована інформація", "майно", "власність", "володіння", "інтелектуальна власність", "автоматизована система", "суб'єкт суспільних відносин" та "учасники суспільних відносин", "система інформаційних відносин" тощо.

3. Велика кількість законів та підзаконних нормативних актів у сфері інформаційних відносин ускладнює пошук їх, аналіз та узгодження для практичного застосування.

4. Спостерігається розбіжність у розумінні структури і складу системи законодавства у сфері інформаційних відносин та підходи до формування їх. Нерідко в окремих законах до системи законодавства включають норми, виражені в підзаконних нормативних актах. Це створює в практиці правозастосування деякими учасниками суспільних відносин колізію норм, ігнорування норм закону на користь норм підзаконного акта.

5. Нові правові акти у сфері суспільних інформаційних відносин нерідко не узгоджені концептуально з прийнятими раніше, що призводить до правового хаосу.

Ці та інші проблеми зумовили практичну потребу визначення методології систематизації права, розробки її концепції. На нашу думку, в основу систематизації норм інформаційного права слід покласти відпрацьовані юридичною наукою та перевірені практикою основоположні принципи: поєднання традицій і новацій правотворення; інкорпорування норм чинного інформаційного законодавства України в нову систему через агрегацію інститутів права; формування міжгалузевих інститутів права на основі зв'язків з галузевими інститутами.

Концептуально пропонується визначитися, що інші інститути права агрегуються з інформаційним правом. Окремі з них на певних умовах мають статус міжгалузевих субінститутів. До таких можна віднести: авторське, винахідницьке право, раціоналізаторське право тощо, які утворюють систему права інтелектуальної власності; право щодо засобів масової інформації — преса, радіо, телебачення, Інтернет тощо.

Важливим аспектом теорії інформаційного права є проблематика його підсистем — субінститутів. Ми вважаємо, що серед основних субінститутів — сфер правового регулювання інформаційних правовідносин — визначаються такі:

- визначення та правове закріплення провідних напрямів і методів державної політики у сфері вибору мов спілкування, комунікації в державі тощо;
- регулювання суспільних відносин у сфері засобів масової інформації, визначення їхніх подібностей та відмінностей, систематизація їх через агрегацію (преса, видавнича справа, радіо, телебачення, комп'ютерні мас-медіа);
- забезпечення умов для розвитку і захисту всіх форм власності на інформацію та інформаційні ресурси (право власності на інформацію);

- організація та управління створенням і розвитком державних інформаційних систем і мереж, забезпечення сумісності їх та взаємодії в єдиному інформаційному просторі України;

- правове регулювання щодо створення реальних умов для якісного та ефективного забезпечення необхідною інформацією громадян, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних і приватних організацій, об'єднань на основі державних інформаційних ресурсів, сучасних інформаційних технологій;

- забезпечення співвідношення інтересів суб'єктів суспільних інформаційних відносин у сфері національної безпеки, складовою якої є інформаційна безпека, визначення загроз безпеці суспільним інформаційним відносинам, регулювання захисту інформації, в тому числі в автоматизованих системах;

- забезпечення реалізації конституційних прав осіб (приватних немайнових) на режим доступу до персональних даних — інформації про громадян та спільноти їх (організації) за умов інформатизації державних органів управління;

- державно-правове сприяння формуванню ринку інформаційних ресурсів, послуг, інформаційних систем, технологій, з пріоритетами для вітчизняних виробників інформаційної продукції, засобів, технологій;

- державне стимулювання вдосконалення механізму залучення інвестицій, розробки і реалізації проектів національної програми інформатизації та локальних програм інформатизації (установ, підприємств, організацій всіх форм власності, міністерств та відомств, регіонів тощо);

- забезпечення правового режиму формування і використання національних інформаційних ресурсів, збирання, обробки, накопичення, зберігання, пошуку, поширення та надання споживачам інформації;

- правове регулювання щодо стимулювання створення і використання в Україні новітніх інформаційних технологій тощо.

Важливою складовою інформаційного права є формування в ньому юридичної деліктології (вчення про правопорушення) у сфері інформаційних відносин на принципі гармонізації норм з галузевими деліктологіями: конституційного, адміністративного, цивільного, трудового та кримінального права.

Практика вимагає розробки дієвих механізмів захисту суспільних інформаційних відносин. Ентропія (невизначеність) законодавця в цьому питанні набула відображення в Законах України "Про інформацію" та "Про захист інформації в автоматизованих системах" та деяких інших, в яких визначено диспозиції правопорушень, але не визначено відповідальності за них в адміністративне- та кримінально-правовому аспектах.

В інформаційному праві особлива увага має приділятися виявленню та дослідженню недоліків як вітчизняних, так і зарубіжних правовідносин, регулюванню їх для уникнення помилок у правотворчості та правозастосуванні в Україні. Мета досліджень — запобігання негативним для інформаційного суспільства наслідкам, попередження поширення правопорушень, що вчиняються з використанням сучасних інформаційних технологій.

На нашу думку, правотворча діяльність має ґрунтуватися на таких принципах наукового забезпечення: системний та комплексний підходи до вирішення проблем правотворчості; ґрунтовне фундаментальне та прикладне теоретичне обґрунтування новацій (понять, категорій тощо); залучення широкого кола вітчизняних фахівців до розробки проектів законодавчих та підзаконних актів. Такі спеціалісти повинні володіти комплексними знаннями: в галузі права та інформатики, теорії та практики. Також вони

повинні знати не тільки досвід зарубіжних країн, а й мати своє, оригінальне, новаторське бачення вирішення проблем, виходячи зі специфіки реалій нашої країни.

Формування системи інформаційного законодавства висунуло проблему гармонізації його на міждержавному рівні, з урахуванням міжнародного права (його провідних складових — публічного і приватного права). Сьогодні можна констатувати, що в міжнародному праві активно формується нова інституція — міжнародне інформаційне право світової інформаційної цивілізації. У багатьох регіонах світу формуються міжнародні стандарти правових норм на рівні типових законів, багатосторонніх конвенцій, угод тощо.

Деякі теоретики та практики у сфері правового регулювання суспільних інформаційних відносин пропонують механічно імплементувати (ввести до системи національного права) ці норми без глибокого порівняльного аналізу чинного законодавства. На нашу думку, при правотворенні неприпустимо необґрунтоване копіювання зарубіжного досвіду. Гармонізацію можна проводити також шляхом внесення нового змісту до наявних форм правових норм. До речі, саме так роблять у цивілізованих країнах, які раніше від нас стали на шлях формування правового інформаційного суспільства у складі глобальної інформаційної цивілізації.

Новий підхід щодо правового регулювання суспільних відносин запропоновано вітчизняною наукою інформатикою. Виходячи з положень правової інформатики, слід зазначити, що правотворення має базуватися на основі методології системного і комплексного підходів, зокрема теорії формування комплексних гіперсистем права, агрегації галузевих інститутів права.

На нашу думку, національне інформаційне законодавство має стати на шлях систематизації через кодифікацію — створення системоутворюючого Кодексу. Цей Кодекс має розвивати визначені в Конституції України положення

інформаційних відносин, у тому числі щодо інформаційної безпеки людини, суспільства, нації, держави. Він повинен об'єднати, гармонізувати і розвивати норми та принципи суспільних відносин, визначених у законодавстві України; враховувати ратифіковані Україною нормативні акти (угоди, конвенції) міжнародного права; легалізувати позитивні звичаї в сфері інформаційних відносин та норми суспільної моралі, загальнолюдські цінності, визначені Організацією Об'єднаних Націй в її Статуті, Декларації прав людини, рішеннях Європейського Союзу та інших загальноприйнятих міждержавних нормативних актах, які сьогодні є стандартами, за якими визначається цивілізованість не тільки окремої країни, а й світового співтовариства в цілому.

Одним з питань є визначення назви майбутнього Кодексу. На нашу думку, найбільш змістовною є назва Кодекс України про інформацію. У такій формі можливо системно об'єднати в одному законодавчому акті правове регулювання різних суспільних відносин, об'єкт яких — інформація, незалежно від галузі, способу, засобу чи технології її прояву в суспільних відносинах.

У разі виникнення необхідності публічно-правового урегулювання нових суспільних відносин щодо інформації за методом правотворчого агрегування юридичні формулювання вносяться до Кодексу через нові Закони, тобто можливе внесення до Кодексу на рівні законів змін і доповнень без прийняття нових системоутворюючих законодавчих актів.

На теоретичному рівні метод агрегації при правотворенні передбачає, що удосконалення окремих правових норм чи створення нових міжгалузевих правових інститутів повинно не порушувати цілісності та призначення Кодексу, а поліпшувати, удосконалювати його дієвість у цілому, створювати нову системну якість, не притаманну окремим його складовим.

Мета майбутнього кодифікованого законодавства має визначатися відповідно до теорії системи цілей ("дерева цілей"): правове регулювання суспільних відносин між суб'єктами їх щодо інформації у різних формах її об'єктивного вираження (творах, результатах інтелектуальної діяльності та ін.), незалежно від сфери (чи галузі) суспільних відносин, матеріальних носіїв інформації (паперових, електронних тощо) та технології фіксації (літери, знаки, образи, цифри тощо).

Провідними функціями майбутнього Кодексу мають стати такі:

- **регулятивна** — визначення зобов'язань, прав та обов'язків суб'єктів;
- **нормативна** — визначення норм, правил поведінки суб'єктів інформаційних відносин;
- **охоронна** — визначення гарантій та меж правомірної поведінки, за якими діяння утворюють правопорушення (делікти), та відповідальності за них відповідно до норм цивільного, адміністративного, трудового, кримінального права;
- **інтегративна** — системне поєднання комплексу визначених юридичних норм, які регулюють інформаційні відносини в Україні, тобто Кодекс повинен стати сполучною ланкою між провідними традиційними галузями права щодо застосування їхніх методів у сфері інформаційних відносин;
- **комунікативна** — зазначення в окремих статтях посилення на законодавчі акти, які є або необхідність в яких може виникнути, що системоутворюють різні міжгалузеві інститути права.

Серед провідних завдань Кодексу можна визначити такі:

- визначення консенсусу (згоди) в суспільних відносинах, узгодженості розуміння та застосування юридичних

норм, правомірної поведінки учасників інформаційних відносин, відносин в інформаційній сфері;

- забезпечення інформаційного суверенітету, незалежності України у міжнародних відносинах;
- забезпечення інформаційної безпеки громадян, окремих спільнот їх, суспільства та держави як складових національної безпеки України;
- визначення правомірної поведінки учасників інформаційних відносин в Україні;
- захист інформації від несанкціонованого доступу, правопорушень (знищення, модифікації, перекручення) тощо.

Як узагальнення щодо систематизації інформаційного законодавства на рівні кодифікації пропонуємо основні засади структури майбутнього проекту Кодексу про інформацію.

Відповідно до традицій наукової систематизації та кодифікації в Україні, на нашу думку, Кодекс (як і наука інформаційного права) має умовно складатися з двох частин:

Частина I. Загальна частина (Загальні положення інформаційного законодавства).

Частина II. Особлива частина (Регулювання інформаційних відносин щодо галузей (сфер) суспільної діяльності).

Кожна з частин, за методом гіперсистеми та агрегації за родовими ознаками (критеріями) міжгалузевих інститутів правовідносин, може поділятися на розділи. У разі необхідності розділи можуть поділятися на глави. Глави складаються з окремих статей.

Структура статті має складатися з чіткого визначення диспозиції. Окремі статті можуть містити прив'язки (посилання) до норм інших, вже прийнятих, Законів Украї-

ни, щодо яких утворюється нова підсистема права (гіперінституція).

У статтях, в яких визначаються правопорушення, обов'язково має міститися посилання на вид відповідальності: відповідно до Цивільного кодексу, Кодексу законів про працю, Кодексу про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу.

В Цивільному кодексі, Кодексі законів про працю, Кодексі про адміністративні правопорушення, Кримінальному кодексі створюються відповідні розділи щодо питань регулювання та відповідальності за правопорушення суспільних інформаційних відносин з посиланням на норми Кодексу про інформацію.

Нами пропонується в основу **частини I** майбутнього Кодексу покласти принципово узгоджені положення чинних Законів України: про інформацію, про мови, про національну програму інформатизації, про концепцію національної програми інформатизації, про захист інформації в автоматизованих системах, про власність, про авторське право і суміжні права та низку норм з іншого законодавства. Це визначення суб'єктів інформаційних відносин, системи законодавства та співвідношення з ним підзаконних актів, стандарти понять та категорій (інформація, твір, інформаційні ресурси, інформаційна система, принципи інформаційних відносин тощо).

Частина II. Регулювання інформаційних відносин та інформатизації щодо галузей суспільної діяльності. У цій частині, на нашу думку, слід відобразити визначення урегульованих на рівні законодавства підсистем (сфер) інформаційних відносин із зазначенням системоутворюючих законів, зокрема: державна таємниця; науково-технічна інформація; телебачення і радіомовлення; друковані засоби масової інформації (преса); інформаційні відносини в

автоматизованих системах; бібліотеки і бібліотечна діяльність; архіви та архівна діяльність; діяльність інформаційних агентств; зв'язок, комунікаційні системи; національна програма інформатизації, захист топографії інтегральних мікросхем; інформаційні відносини у підприємницькій діяльності; легалізація комп'ютерних програмних продуктів тощо.

У разі визначення нових сфер регулювання інформаційних відносин, є можливість введення до Кодексу (методом агрегації) нових окремих норм або розділів чи глав. Серед них, у перспективі, можуть бути такі: захист персональних даних (інформації про особу, особистої інформації); забезпечення інформаційної безпеки суспільства і держави, правова регламентація основоположних організаційних заходів захисту інформації (організаційно-правових, організаційно-управлінських, організаційно-технічних, програмно-математичних), державна стандартизація інформаційних технологій тощо.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН З КУРСУ "ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО"

№ теми	Назва теми	Всього годин	у тому числі	
			лекції	с/з
1	2	3	4	5
1	Інформаційне право: сутність, поняття, зміст			
2	Інформаційні правовідносини: поняття, зміст, види			
3	Суб'єкти інформаційних правовідносин			
4	Об'єкти інформаційних правовідносин			
5	Конституційно-правові засади інформаційного права			
6	Цивільно-правове регулювання інформаційних відносин			

1	2	3	4	5
7	Адміністративно-правове регулювання інформаційних відносин			
8	Регулювання інформаційних відносин у сфері трудового права			
9	Юридичні делікти в інформаційних відносинах			
10	Адміністративно-правова відповідальність за правопорушення інформаційних відносин			
11	Дисциплінарна відповідальність за порушення інформаційних відносин			
12	Матеріальна відповідальність за порушення інформаційних відносин			
13	Кримінально-правовий захист інформаційних відносин			
14	Міжнародне інформаційне право			
	Всього годин			

ЗМІСТ ПРОГРАМИ ЗА ТЕМАМИ

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1. Вступ до інформаційного права: загальні положення інформаційного права

Тема 1. Інформаційне право: сутність, поняття, зміст

Історія (онтологія) розвитку технологій об'єктивного вираження спілкування між людьми. Роль інформації в культурі соціальних відносин на різних історичних етапах розвитку суспільства.

Інформаційна цивілізація: позитивні та негативні сторони.

Поняття, сутність та співвідношення категорій "Інформаційне суспільство", "кіберцивілізація", "комп'ютеризація" та "інформатизація".

Взаємозв'язок інформатики та права.

Поняття, зміст та сутність інформаційного права: інформаційне право як галузь суспільних відносин; інформаційне право як інституція в юридичній науці; інформаційне право як навчальна дисципліна.

Концептуальні підходи щодо формування змісту інформаційного права.

Закон України "Про інформацію" (від 2 жовтня 1992 р.) — системоутворюючий фактор інформаційного права України: мета і завдання Закону.

Місце інформаційного права в юридичній науці.

Методи інформаційного права.

Об'єкт (предмет) науки і навчальної дисципліни "Інформаційне право".

Система інформаційного права як науки. Методологія інформаційного права. Структура навчальної дисципліни "Інформаційне право". Завдання навчальної дисципліни.

Розділ 2. Система інформаційного права

Тема 2. Інформаційні правовідносини: поняття, зміст, види

Основні положення теорії інформації щодо розуміння суспільних відносин. Соціальні аспекти інформаційних відносин: психологічний, економічний, правовий, управлінський, кібернетичний тощо.

Поняття, сутність, зміст соціальних інформаційних відносин в юридичному аспекті.

Класифікація інформаційних відносин, види їх.

Аспекти інформаційних правовідносин щодо провідних галузей права: конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального.

Основні принципи інформаційних відносин.

Мова інформаційних правовідносин.

Поняття інформаційної діяльності. Основні напрямки інформаційної діяльності.

Основні види інформаційної діяльності. Галузі інформації, інформаційних відносин.

Режими доступу до інформації.

Право на інформацію та право власності на інформацію.

Тема 3. Суб'єкти інформаційних правовідносин

Учасники (суб'єкти) інформаційних правовідносин, класифікація їх.

Види суб'єктів інформаційних відносин за правовим статусом.

Види суб'єктів інформаційних правовідносин щодо суспільної організації: приватні (фізичні) особи як суб'єкт інформаційного права; суспільні формування (громадські організації) як суб'єкти інформаційного права; приватні юридичні особи як суб'єкти інформаційного права; держава та її органи як суб'єкт інформаційного права.

Тема 4. Об'єкти інформаційних правовідносин

Поняття та сутність об'єктів інформаційних правовідносин, види їх.

Інформація — основний об'єкт інформаційних правовідносин.

Співвідношення категорій "інформація", "відомості", "дані", "знання", "таємниця" та інших у суспільних правовідносинах. Особливості застосування їх у нормативних актах суб'єктами правотворчості в Україні.

Види інформації за галузями застосування, зміст їх.

Зміст категорії "документ" в інформаційних відносинах.

Класифікація інформації за правовим режимом доступу.

Технічні засоби та технології як об'єкти в інформаційних відносинах.

Бази даних та знань як об'єкти інформаційних відносин.

Інформатизація як об'єкт інформаційних правовідносин.

Поняття та сутність інформаційних ресурсів.

Державна інформаційна політика як об'єкт правовідносин.

Інформаційна культура як об'єкт правовідносин.

Поняття та сутність Інтернет-правовідносин.

Інформаційна безпека як об'єкт правовідносин.

Класифікація інформаційних правовідносин за сферами законодавчого регулювання.

Честь, гідність та ділова репутація як об'єкти інформаційного права.

Засоби масової інформації як об'єкт інформаційних правовідносин.

Архівна, бібліотечна та видавнича діяльність як об'єкти інформаційних правовідносин.

Реклама, піар, недобросовісна конкуренція, інформаційна боротьба як об'єкти інформаційних правовідносин.

Комп'ютерні програмні продукти: поняття, сутність, класифікація.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Розділ 3. Система регулювання інформаційних правовідносин в Україні

Тема 5. Конституційно-правове регулювання інформаційних відносин

Конституція України — основа національного інформаційного права.

Конституційне визначення функцій держави в суспільних інформаційних відносинах.

Інформаційний підхід щодо розуміння конституційних прав, свобод та обов'язків людини.

Конституційне визначення ролі держави в регулюванні інформаційних відносин в Україні.

Конституційні гарантії держави щодо здійснення прав і свобод суб'єктів інформаційних відносин.

Конституційні обов'язки держави щодо забезпечення інформаційних правовідносин.

Конституційне визначення діяльності щодо збирання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди.

Конституційне визначення способів захисту в інформаційних правовідносинах: право на самозахист в інфор-

ційних відносинах; право на юридичну допомогу як Інституція захисту прав суб'єктів суспільних відносин; право на захист через громадські утворення; право на звернення до органів державної влади як інституція в захисті інформаційних відносин; судовий захист інформаційних відносин. Визначення компетенції державних органів влади в Конституції щодо регулювання та захисту інформаційних відносин в Україні.

Тема 6. Цивільно-правове регулювання інформаційних відносин

Роль і місце цивільного права в регулюванні інформаційних відносин в Україні. Співвідношення інформаційного права з міжгалузевими синтетичними правовими інститутами (авторського права, права інтелектуальної власності тощо) та комплексними галузями права (господарським, комерційним, підприємницьким та ін.).

Інформація як об'єкт майнового права.

Застосування норм зобов'язального права в регулюванні інформаційних відносин: виникнення зобов'язань в інформаційних відносинах; виконання зобов'язань в інформаційних відносинах; забезпечення виконання зобов'язань в інформаційних відносинах.

Договірне право в інформаційних відносинах.

Правове регулювання відносин, пов'язаних з творчою діяльністю.

Особливості цивільно-правового регулювання інформаційних відносин, які пов'язані з використанням автоматизованих (комп'ютерних) систем.

Цивільно-правові відносини, пов'язані з інформатизацією.

Тема 7. Адміністративно-правове регулювання інформаційних відносин

Поняття та сутність адміністративно-правового регулювання інформаційних відносин. Основні напрямки державної інформаційної політики в Україні.

Система адміністративно-правового регулювання та організації інформаційних відносин.

Принципи адміністративного права щодо регулювання інформаційних відносин.

Система державних органів влади, які здійснюють державну політику щодо регулювання інформаційних відносин в Україні.

Адміністративно-правове регулювання діяльності державних організаційних структур, які здійснюють функцію організації інформаційних відносин.

Органи державної виконавчої влади, в яких функція регулювання інформаційних відносин визначальна (прямодна).

Роль патентного права в регулюванні інформаційних відносин.

Державне управління інформатизацією в Україні.

Галузеве регулювання суспільних інформаційних відносин в Україні.

Особливості організації захисту інформації в автоматизованих (комп'ютерних) системах.

Місце і роль юридико-технічних норм в регулюванні та управлінні інформаційними відносинами (технічні стандарти, регламенти, рекомендації, положення тощо).

Тема 8. Регулювання інформаційних правовідносин засобами трудового права

Місце і роль трудового права в регулюванні інформаційних відносин у господарській діяльності.

Співвідношення інтересів роботодавців і працівників у трудових відносинах щодо інформаційної безпеки підприємств, установ, організацій.

Регулювання інформаційних відносин через колективний договір.

Регулювання інформаційних відносин через трудовий договір.

Нормування робочого часу і відпочинку працівника як засіб забезпечення інформаційної безпеки організації.

Нормування праці як засіб забезпечення інформаційної безпеки організації.

Оплата праці як засіб забезпечення інформаційної безпеки.

Гарантійні компенсації працівникам як засіб інформаційної безпеки.

Трудова дисципліна як засіб забезпечення інформаційної безпеки.

Охорона праці та інші засоби трудового права щодо захисту працівника як засіб забезпечення інформаційної безпеки.

Розділ 4. Відповідальність за правопорушення інформаційних відносин

Тема 9. Юридичні делікти в інформаційних відносинах

Державна охорона інформаційних відносин від правопорушень.

Поняття делікту в інформаційних відносинах. Основні положення юридичної деліктології щодо інформаційних правовідносин.

Юридичні делікти: поняття та структура.

Об'єкти і предмети юридичних деліктів в інформаційних правовідносинах. Проблеми багатооб'єктності в юридичній деліктології у сфері інформаційних відносин.

Види юридичних деліктів в інформаційних відносинах щодо галузей права: адміністративні, дисциплінарні (трудова), цивільно-правові, кримінальні.

Класифікація деліктів щодо умислу: навмисні, ненавмисні (необережні).

Види діянь в інформаційних відносинах, які характеризуються як юридичні делікти:

Відповідальність за зловживання правом на інформацію.

Відповідальність за порушення законодавства про інформацію (юридичні санкції).

Комп'ютер як засіб вчинення правопорушень в інформаційних відносинах.

Суб'єкти юридичних деліктів в інформаційних відносинах.

Тема 10. Адміністративно-правова відповідальність за правопорушення інформаційних відносин

Поняття адміністративного правопорушення інформаційних відносин.

Суб'єкти адміністративно-правових порушень.

Види адміністративних правопорушень, що пов'язані з інформаційними відносинами.

Кваліфікація адміністративних правопорушень, що пов'язані з інформаційними відносинами.

Порядок оскарження протиправних дій щодо порушення прав суб'єктів інформаційних відносин.

Юрисдикція державних органів влади (щодо розгляду справ, пов'язаних з адміністративними правопорушеннями у сфері інформаційних правовідносин).

Тема 11. Дисциплінарна відповідальність за порушення інформаційних відносин

Дисциплінарна відповідальність як засіб забезпечення інформаційної безпеки на підприємствах, в установах, організаціях всіх форм власності.

Місце і роль локальних адміністративних актів у встановленні дисциплінарної відповідальності за порушення інформаційних відносин на підприємствах, організаціях, установах різних форм власності.

Особливості дисциплінарної відповідальності окремих працівників.

Дисциплінарна відповідальність державних службовців у сфері інформаційних відносин.

Тема 12. Матеріальна відповідальність за порушення інформаційних відносин

Поняття, сутність та види цивільно-правового захисту інформаційних відносин.

Принципи цивільно-правової відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність за порушення договірних зобов'язань в інформаційних відносинах.

Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди в інформаційних відносинах (позадовірна відповідальність).

Особливості застосування віндикаційного та негаторно-го позовів у захисті інформаційних відносин.

Відшкодування матеріальної та моральної шкоди в цивільно-правових деліктах у сфері інформаційних відносин.

Питання порядку визначення розміру відшкодування збитків за правопорушення у сфері інформаційних відносин у цивільному праві.

Способи вирішення спірних питань у цивільних правовідносинах.

Позасудові (приватно-правові) методи вирішення спірних питань.

Суб'єкти цивільно-правової відповідальності.

Підсудність цивільних справ.

Порядок звернення до суду за захистом прав у сфері інформаційних відносин.

Тема 13. Кримінально-правовий захист інформаційних відносин

Поняття та сутність кримінально-правового захисту соціальних інформаційних відносин.

Застосування методів кримінального права і процесу в захисті інформаційних відносин.

Поняття та види злочинів, пов'язаних з інформаційними відносинами.

Особливості об'єкта і предмета злочинів, пов'язаних з інформаційними відносинами.

Кримінологіко-криміналістична характеристика кіберзлочинів.

Кримінологіко-криміналістична характеристика суб'єктів злочинів в інформаційних відносинах.

Проблеми кваліфікації злочинів, які вчиняються за допомогою функціональних можливостей комп'ютерної техніки ("е-злочини").

Методики виявлення і документування злочинів, пов'язаних з інформаційними відносинами.

Особливості виявлення і документування злочинів, предметом вчинення яких є автоматизовані (комп'ютерні) системи.

Тема 14. Міжнародне інформаційне право

Поняття та сутність міжнародного інформаційного права.

Міжнародна інформаційна діяльність: публічно-правовий та приватно-правовий аспекти.

Суб'єкти міжнародного інформаційного права.

Об'єкти міжнародного інформаційного права.

Співробітництво України з іншими державами, зарубіжними і міжнародними організаціями в галузі інформації, інформаційних відносин.

Конвенційні засади міжнародного інформаційного права.

Порівняльний аналіз правового регулювання суспільних інформаційних відносин у різних країнах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братков И.С., Цымбалюк В.С. Психолого-педагогическая подготовка сотрудников ОВС к работе с ЭВМ // Социально-психологические проблемы ОВС: Межвуз. сб. науч. трудов. — К.: УАВД, 1993. — С. 80—84.
2. Бутузов В., Гуцалюк М., Цымбалюк В. Протидія злочинності у сфері високих технологій // Міліція України. — 2002. — № 9. ~ С. 20—21.
3. Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій: Посібник / Авт. кол.; За ред. Я.Ю. Кондратьєва. — К.: НАВСУ: МНДЦ, 2000. — 64 с.
4. Гавловський В. Інформаційна безпека: захист інформації в автоматизованих системах (організаційно-правовий аспект) // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. — К., 2000. — С. 50—52.
5. Гавловський В.Д. Інформаційне законодавство України: від інкорпорації до кодифікації // Систематизація законодавства України: проблеми теорії і практики: Мат. міжнар. наук.-практ. конф. — К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1999. — С. 289—292.
6. Гавловський В., Гриценко В., Цымбалюк В. Організаційно-правові питання формування державної інформаційної політики в Україні // Науковий вісник: Зб. наук, праць АДПС України. — 2002 — № 3 (17). — С. 177—182.
7. Гавловський В., Цымбалюк В. Щодо проблем боротьби із злочинами, що вчиняються з використанням комп'ютерних технологій // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. "Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення". Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авт. кол.: А.І. Комарова, О.О. Крикун. — К., 1998. — Т. 10.— С. 148—154.
8. Гавловський В., Цымбалюк В., Кашиур В. Державно-правове регулювання соціальних інформаційних відносин // Українське право. — 1998. — № 1(9). — С. 173—175.
9. Гавловський В.Д., Цымбалюк В.С., Корочанський О.Е. Проблеми юридичної деліктології в інформаційних відносинах // Бізнес і безпека. — 1998. — № 6. — С. 19—21.
10. Голубев В.О., Гавловський В.Д., Цымбалюк В.С. Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій: Монографія / За заг. ред. докт. юрид. наук Р.А. Калюжного. — Запоріжжя: Просвіта, 2001. — 252 с.
11. Е-будущее и информационное право / В.М. Брижко, А.А. Орехов, О.Н. Гальченко, В.С. Цымбалюк; Под. ред.: Р.А. Калюжного, Н.Я. Швеца. — К.: Интеграл, 2002. — 264 с.
12. Інформатизація, право, управління (організаційно-правові питання): Монографія / Р.А. Калюжний, О.Д. Крупчан, В.Д. Гавловський, М.В. Гуцалюк, М.Я. Швець, В.С. Цымбалюк; За заг. ред.: М.Я. Швеца, О.Д. Крупчана. — К.: НДЦ правової інформатики АПрНУ, 2002. — 191 с.
13. Інформатизація соціального управління: теорія і практика (організаційно-правовий аспект): Посібник /

В.Д. Гавловський, О.І. Коваленко, В.С. Цимбалюк та ін. — К.; Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ, 2001. —

190с.

14. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики: Монографія / Р.А. Калюжний, В.О. Шамрай, В.Д. Гавловський, М.В. Гуцалюк, М.Я. Швець, В.С. Цимбалюк, Ю.В. Яцишин, А.С. Ластовецький; За ред.: Р.А. Калюжного, В.О. Шамрая. — К.: АДПСУкраїни. — 2002. — 296с.

15. Інформаційне право та інформаційна безпека // Сучасний стан, поняття та визначення змістовної частини, інкорпорація нормативних актів з правових питань у сфері інформації та її захисту: Наук. видання / В.Д. Гавловський, О.І. Коваленко, В.К. Гіжевський, В.С. Цимбалюк та ін.; За заг. ред.: Р. Калюжного, В. Філонова. — К.; Донецьк: Донецький ін-т внутр. справ МВС України: Ін-т екон. та права "КРОК", 2001. — 230 с.

16. Інформаційне суспільство. Дефініції... / В.М. Брижко, А.А. Орехов, В.С. Цимбалюк, О.Н. Гальченко, А.М. Чорнобров; За ред.: Р.А. Калюжного, М.Я. Швеця. — К.: Інтеграл, 2002. — 220 с.

17. *Калюжний Р., Гавловський В., Цимбалюк В., Гуцалюк М.* Питання концепції реформування інформаційного законодавства України // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. — К., 2000. — С. 17—21.

18. *Калюжний РЛ., Цимбалюк В.С.* Вдосконалення інформатизації ОВС України — передумова покращення їх діяльності в боротьбі зі злочинністю // Правова система України: теорія і практика. — К., 1993. — С. 397—399.

19. *Калюжний РЛ., Цимбалюк В.С.* Інформатизація державного управління і національна безпека України // Розбудова держави. — 1993. — № 8. — С. 20—21.

20. *Калюжний РЛ., Цимбалюк В.С.* Розбудова держави та інформатизація державного управління (соціальні та

організаційно-правові питання) // Розбудова держави. — 1994. — № 2. — С. 31—36.

21. Комп'ютерна злочинність: Навч. посіб. / П.Д. Біленчук, Б.В. Романюк, В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський та ін. — К.: Атіка, 2002. — 240 с.

22. *Лисюченко В.П., Гуцалюк М.В., Цимбалюк В.С.* Управління органами внутрішніх справ: Довідник. — К.: УАВС, 1996. — 48с.

23. Нормативні акти України щодо охорони правопорядку / В.П. Лисюченко, В.О. Шамрай, В.Г. Джуський, В.С. Цимбалюк. — К.: Логос. — 1996. — 560 с.

24. Нормативні акти України щодо охорони правопорядку / В.П. Лисюченко, В.О. Шамрай, В.Г. Джуський, А.І. Капітанський, В.С. Цимбалюк. — 2-ге вид., доп. і змін. — К.: Логос, 1998. — 560 с.

25. Організована злочинність та інформаційні технології // Організована злочинність в Україні / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. — К.: НАВСУ, 1999. — Параграф 3 розділу III: Основні напрямки та тенденції організованої злочинності в Україні. — С. 73—78.

26. Проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій: Навч. посіб. / В.О. Голубев, В.Д. Павловський, В.С. Цимбалюк; За заг. ред. Р.А. Калюжного. — Запоріжжя: ГУ "ЗІДМУ", 2002. — 292 с.

27. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності): Наук.-практ. посіб. / За ред.: Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. — К.: НАВСУ, 2002. — 436 с. — Гл. 2. парагр. 7: Сфера використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (у співавт.). — С. 82—97.

28. Управління органами внутрішніх справ (поняття та схеми) / В.М. Плішкін, В.П. Лисюченко, І.В. Хорт, В.С. Цимбалюк; За заг. ред. В.М. Плішкіна. — К.: УАВС, 1996. — 350с.

29. Цимбалюк В. Проблеми латентності комп'ютерної злочинності // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. — К., 2000. — С. 57.

30. Цимбалюк В.С. Правове регулювання відносин власності: Навч.-метод, комплекс. — К.: Ін-т екон. управл. та госп. права, 1999. — 38 с.

31. Цимбалюк В.С. Правове регулювання відносин власності: Навч.-метод, мат. для підготовки фахівців за спец. "правознавство". — К.: АМУ, 2000. — 5с.

32. Цимбалюк В.С. Правове регулювання відносин власності // Навч.-метод, мат. для підготовки фахівців за спец. "правознавство" заочної форми навчання. — К.: НАВСУ, 2000. — 5с.

33. Цимбалюк В.С. Правове регулювання відносин власності та складання господарських процесуальних документів // Навч.-метод, мат. для підготовки фахівців за спец. "правознавство" заочної форми навчання. — К.: НАВСУ, 1999. — 38 с.

34. Цимбалюк В.С. Складання господарських процесуальних документів // Навч.-метод, мат. для підготовки фахівців за спец. "правознавство" заочної форми навчання. — К.: НАВСУ, 2000.

35. Цимбалюк В.С., Гавловський В.Д. Інформаційне право: Навч.-метод, комплекс для підготовки фахівців за спец. "правознавство". — К.: ІЕУГП, 1999. — 183 с.

36. Цимбалюк В.С., Гавловський В.Д. Міжнародне приватне право: Робоча програма курсу. — К.: НТУУ "КШ", 1999. — 83с.

37. Цимбалюк В.С., Гавловський В.Д. Цивільне і сімейне право // Навч.-метод, мат. для підготовки фахівців за спец. "правознавство" заочної форми навчання. — К.: АМУ, 1999. — 29с.

38. Цимбалюк В.С., Гавловський В.Д. Цивільне і сімейне право // Навч.-метод, мат. для підготовки фахівців за

спец. "правознавство" заочної форми навчання. — К.: АМУ, 1999. — 38с.

39. Цимбалюк В.С., Іванова Т.С. Захист електронних засобів від несанкціонованого доступу: Навч.-метод, посіб. — Ірпінь: УФЕІ, 1998. — 40 с.

40. Цимбалюк В.С., Яцуринський Ю.В. Нові комп'ютерні технології — в навчальну та науково-дослідну роботу навчальних закладів // Інформаційний бюлетень республіканського навчально-методичного центру УАВС. — К., 1995. — № 2. — С. 39—44.

41. Яцуринський Ю.В., Цимбалюк В.С. Использование новых информационных технологий в учебной и исследовательской работе слушателей учебных заведений правоохранительных органов // К вопросу о концепции управленческой деятельности: Сб. науч. трудов. — К.: ИПК СБУ, 1994. — С. 68—74.

42. Яцуринський Ю.В., Цимбалюк В.С. Нові комп'ютерні технології — в навчальну та науково-дослідну роботу навчальних закладів // Інформаційний бюлетень РНМЦ УАВС. — К., 1995. — № 2. — С. 39—44.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. *Агапов А.Б.* Основы государственного управления в сфере информатизации в Российской Федерации. — М.: Юристъ, 1997. — 344 с.
2. *Бачило ИЛ., Белов Г Д.* О концепции правового обеспечения информатизации России. Законодательные проблемы информатизации общества // Труды № 52. Институт законодательства и сравнительного правоведения при Верховном Совете РФ. — М., 1992.
3. *Копылов В А.* Информационное право: Учеб. пособие. — М.: Юристъ, 1997. — 472 с.
4. *Правовая информатика и кибернетика: Учебник / Под ред. Н.С. Полевого.* — М.: Юрид. лит., 1993. — 528 с.

Навчальне видання

*ЦИМБАЛЮК Віталій Степанович,
ГАВЛОВСЬКИЙ Владислав Данилович,
ГРИЦЕНКО Віталій Володимирович та ін.*

ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Підп. до друку 26.01.2004. Формат 84x108 1/32. Папір офс. Друк
офс. Ум. друк. арк. 14,7. Обл.-вид. арк. 12,7. Зам. № 4-1260

Видавництво "Знання"
01034, Київ-34, вул. Стрілецька, 28
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 1591 від 03.12.2003
Тел. (044) 234-80-43, 234-23-36
E-mail: sales@znannia.com.ua
<http://www.znannia.com.ua>

ЗАТ «ВПІОЛ», ДК № 15
03151, Київ-151, вул. Волинська, 60

В Україні книгу можна придбати за адресами:

- м. Київ, вул. Л. Толстого, 11/61, маг. "Буква", тел. (044)234-75-08;
- м. Київ, вул. М. Грушевського, 4, маг. "Наукова думка", тел. (044)228-06-96;
- м. Київ, Майдан Незалежності, ТЦ "Глобус", маг. "Книжковий світ", тел. (044)238-59-41;
- м. Київ, вул. Архітектора Вербицького, 30-6, маг. "Буква", тел. (044)422-57-26;
- м. Вінниця, вул. Гагаріна, 2, маг. "Буква-Вінниця", тел. (0432)35-90-61;
- м. Донецьк, вул. Артема, 147-а, маг. "Будинок книги", тел. (0622)55-44-76;
- м. Євпаторія, вул. Фрунзе, 42, маг. "Буква-Євпаторія", тел. (06569)3-31-44;
- м. Житомир, вул. Київська, 17, маг. "Знання", тел. (0412)37-29-02;
- м. Запоріжжя, просп. Леніна, 147, маг. "Буква-Запоріжжя", тел. (0612)49-00-08;
- м. Івано-Франківськ, Вічовий майдан, 3, маг. "Сучасна українська книга", тел. (03422)3-04-60; Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 44, маг. "Книжковий дім "Буква", тел. (03422)7-58-49, 7-58-51;
- м. Кривий Ріг, пл. Визволення, 1, маг. "Букініст", тел. (0564)92-37-32;
- м. Львів, просп. Шевченка, 8, книгарня ДВЦ НТШ, тел. (0322)79-85-80; Львів, просп. Шевченка, 16, маг. "Ноти", тел. (0322)72-67-96;
- м. Луганськ, вул. Радянська, 58, маг. "Глобус-книга", тел. (0642)53-62-30;
- м. Луцьк, просп. Волі, 41, маг. "Знання", тел. (03322)4-23-98;
- м. Рівне, просп. Миру, 16, маг. "Буква-Рівне", тел. (0362)62-04-65;
- м. Сімферополь, вул. Пушкіна, 6, маг. "Знання", тел. (0652)27-54-68; Сімферополь, вул. Сергєєва-Ценського, 4а, маг. "Буква-Сімферополь", тел. (0652)27-31-53; Суми, вул. Кірова, 8, маг. "Будинок книги", тел. (0542)22-51-17; Харків, вул. Петровського, 6/8, маг. "Вища школа", тел. (0572)47-80-20; Херсон, вул. Леніна, 14/16, маг. "Книжковий ряд", тел. (0552)24-64-23, 22-14-56; Хмельницький, вул. Подільська, 25, маг. "Книжковий світ", тел. (03822)6-60-73; Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 38, маг. "Світоч", тел. (0472)47-92-20; Чернігів, вул. Леніна, 45, маг. "Будинок книги", тел. (04622)7-30-03; Ялта, вул. Гоголя, 24, маг. "Буква-Ялта", тел. (0654)32-37-41.

Книготорговельним організаціям та оптовим покупцям звертатися за тел.: (044) 238-82-62, 234-80-43; факс: 238-82-68. E-mail: sales@books.com.ua <http://www.books.com.ua>

ВИДАВНИЦТВО "ЗНАННЯ" ПРОПОНУЄ

Кернз В.

Вступ до права Європейського Союзу

Навчальний посібник

Пер. з англ. — К.: Т-во "Знання", КОО, 2002. — 381 с. — (Європейське право). — Моваукр. — Формат 60x84 1/16. — Пал. тв.

ISBN 966-620-050-3 (укр.)

ISBN 1-85946-205-X (англ.)

Розкриваються як традиційні, так і нові складові загальної системи права Європейського Союзу. Окремий розділ присвячено практичним рекомендаціям студентам, які готуються розпочати власну кар'єру, спеціалізуючись на праві Європейського Союзу. Особливу цінність становлять словник найважливіших термінів права Співтовариства (шістьма мовами), покажчик основних нормативних документів Співтовариства і покажчик прецедентів та судових процесів на основі права Співтовариства. Українською мовою книга видається вперше, російською — не видавалася.

Для студентів, що вивчають право Європейського Союзу, спеціалістів, підприємців, які співпрацюють або готуються співпрацювати з країнами, що входять до Європейського Союзу.

Книготорговельним організаціям та оптовим покупцям

звертатися за тел.: (044) 238-82-62, 234-80-43. E-mail: sales@society.kiev.ua <http://www.books.com.ua>

BOOKS comTua

Широкий вибір навчальної та ділової літератури
Тел. для довідок: (044) 235-00-44, 234-80-43